

85 ГОЛОДОМОР
HOLODOMOR

Україна пам'ятає, світ визнає

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск XII

**ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ
УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ
В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ**

Хмельницький, 2018

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Збереження національної ідеї
та національної самосвідомості українського народу в
контексті історичних подій XX–XXI століть
(до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.),
85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.),
80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 12

Хмельницький
2018

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.): зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

УДК 94(477).084.61

ББК 63.3(4Укр)

3 79

3 79 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.): зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

У збірнику наукових праць вміщено статті XVII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті трагічних подій ХХ–ХХІ століть. Авторами статей розкрито такі проблеми: Першої світової війни (1914–1918 рр.), Голодомору (1932–1933 рр.), Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП.

Члени редакційної колегії:

Авсієвич А.В., доктор філософії в галузі права; **Адамський В.Р.**, кандидат історичних наук; **Байдич В.Г.**, кандидат історичних наук, директор Державного архіву Хмельницької області; **Галатир В.В.**, кандидат історичних наук, доцент; **Блажевич Ю.І.**, кандидат історичних наук, доцент; **Гуменюк А.Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Дацюк О.А.**, кандидат богослов'я; **Коцюк В.Д.**, кандидат історичних наук; **Олійник В.В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник Ю.В.**, кандидат історичних наук; **Савчук Л.О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Трембіцький А.М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Циганюк Ю.В.**, кандидат юридичних наук; **Парандій В.О.**, кандидат історичних наук, доцент (відповідальна за випуск).

Рецензенти:

Завальнюк О.М., доктор історичних наук, професор
(м. Кам'янець-Подільський)

Олійник М.П., доктор історичних наук, професор
(м. Хмельницький)

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Хмельницького інституту
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(протокол № 10 від 26 листопада 2018 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом, 2018

ПЕРЕДМОВА

Україна в 1932-1933 роках пережила страшну трагедію – Голодомор, який забрав мільйони людських життів.

У четверту суботу листопада в Україні на підставі Указів Президента Л. Кучми № 1310/98 та Президента В. Ющенка № 431/2007 відзначається День пам'яті жертв Голодомору. Щороку Український інститут національної пам'яті пропонує спеціальну тему Дня для підкреслення певного аспекту трагедії Голодомору 1932–1933 рр.

Голодомор – акт геноциду Українського народу, здійснений керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932-1933 роках, шляхом організації штучного масового голоду, що спричинив загибель мільйонів українців у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, де переважну більшість населення становили українці, з метою придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян.

Через насильницьке вилучення продовольства, блокаду сіл та цілих районів, заборону виїзду за межі охопленої голодом України, згортання сільської торгівлі, репресії щодо незгодних тоталітарна система створила для українців життєві умови, розраховані на їхнє фізичне знищення. Така політика режиму – злочин проти людяності, який відповідає Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.

Визнання Голодомору 1932 –1933 років геноцидом Українського народу законодавчо закріплено Законом України “Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні”, ухваленим Верховною Радою України 28 листопада 2006 року.

Постановою Апеляційного суду Києва від 13 січня 2010 р. Й.Сталіна, В.Молотова, Л.Кагановича, П.Постишева, С.Косіора, В.Чубаря, М.Хатаєвича визнано винними в організації Голодомору.

Інформацію підготовлено за матеріалами Українського інституту національної пам'яті.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memory.gov.ua/page/pamyat-pro-golodomor-1932-1933>. – Назва з титул. екрану.

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

УКРАЇНА ПАМ'ЯТАЄ – СВІТ ВИЗНАЄ!

Сьогодні у стінах Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом відбувається XVII Всеукраїнська науково-практична конференція «Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть» що присвячена 100-річчю завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-им роковинам Голодомору (1932–1933 рр.) та 80-им роковинам Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.).

Серед нас практично не залишилося живих свідків штучно створеного голоду. Почерпнути знання про голодомор ми можемо з мемуарів та літератури, доступних архівів, досліджень науковців. У наші дні така інформація стає все більш відкритою та проливає світло на жакливу статистику.

Нинішня політика пам'яті виходить за межі сухого інформування про злочини радянської влади чи шквалу свідчень очевидців, після яких емоції збивають з ніг. Готовність коректно і тверезо оцінювати своє минуле та доводити свою думку опонентам – це ознака зрілості держави та нації, до якої ми прямуємо. [1]

Протягом десятиліть тема Голодомору була табуйованою. Поки існував комуністичний режим, навіть говорити про голод 1932–1933 років було суворо заборонено.

У 90-х роках ХХ століття тему Голодомору 1932–1933 років почали досліджувати науковці Міжрегіональної Академії управління персоналом. За сприяння Президента України Л.М. Кравчука в Академії відбулися перші Міжнародні конференції.

З 2002 року дослідження трагедії Голодомору 1932–1933 рр. стало для науковців Хмельницького інституту МАУП ключовим науковим пошуком. За цей час проведено майже двадцять наукових зібрань та видано дванадцять збірників наукових праць. [2]

Голодомор – акт геноциду Українського народу, здійснений керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932-1933 роках, шляхом організації штучного масового голоду, що спричинив загибель мільйонів українців у сільській місцевості на території Української СРР та Кубані, де переважну більшість населення становили українці, з метою придушення українського національно-визвольного руху і фізичного знищення частини українських селян.

Через насильницьке вилучення продовольства, блокаду сіл та цілих районів, заборону виїзду за межі охопленої голодом України, згортання сільської торгівлі, репресії щодо незгодних тоталітарна система створила для українців життєві умови, розраховані на їхнє фізичне знищення. Така політика режиму – злочин проти людяності, який відповідає Конвенції ООН від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.

Голодомор був цілком свідомою політикою Сталіна щодо українського селянства, актом примусу та залякування, відповіддю на непокору та опір українців політики насильницької колективізації. За даними Інституту демографії і соціальних досліджень імені Птухи, втрати населення в Україні за надсмертності під час Голодомору 1930-х роках становили 3,9 млн осіб. [3]

Злочинні дії комуністичного режиму позбавили Україну можливості дізнатися точну кількість жертв Голодомору 1932-1933 років. СРСР вжив усіх заходів для приховування інформації про геноцид.

Дискусії навколо Голодомору 32-33 років минулого століття і визнання його геноцидом тривають в Україні десятиліттями.

Визнання Голодомору 1932 –1933 років геноцидом Українського народу законодавчо закріплено Законом України «Про Голодомор 1932–1933 років в Україні», ухваленим Верховною Радою України 28 листопада 2006 року.

Цей документ став основою для офіційного розслідування трагедії та публікації тих даних щодо жертв, які сьогодні доступні громадськості.

Постановою Апеляційного суду Києва від 13 січня 2010 р. Й.Сталіна, В.Молотова, Л.Кагановича, П.Постишева, С.Косіора, В.Чубаря, М.Хатаєвича визнано винними в організації Голодомору.

Окрім моральної складової та історичної справедливості, визнання геноциду – це заклик до прийняття відповідальності винних.

Якщо вдуматися в цифри трагедії, на сьогоднішній перерахунок це практично $\frac{1}{4}$ населення сучасної України. Невизнання таких принципових речей, як голодомор та геноцид нації рівнозначне запереченню реальності та приховуванню злочинів проти людяності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Скороход О. 85-та річниця Голодомору: які міфи досі живуть. // [Електронний ресурс.] – Режим доступу: https://censor.net.ua/resonance/3098615/85ta_rchnitsya_golodomoru_yak_mfi_dos_jivut
2. Наукові праці Хмельницького інституту МАУП. // [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <http://www.maup.km.ua/institut/naukova-robota/naukovi-vidannya/>
3. Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору. // УНІАН: інформаційне агентство. [Електронний ресурс.] – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/10349850-ukrajina-vshanovuye-pam-yat-zhertv-golodomoru.html>

УДК 061.22:323.27(477.43-21)

В. Р. Адамський,
кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)

МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У повідомленні аналізується мистецька діяльність просвітницьких осередків Подільської губернії в період Української Центральної Ради. У цьому контексті дослідницька увага концентрується передусім на театральних постановках товариств «Просвіта» та організаційних заходах із становлення хорового мистецтва.

Ключові слова: мистецька діяльність, театральні постановки, хорові колективи, просвітницькі організації, Поділля.

Доба Української Центральної Ради позначена відродженням культурно-освітніх товариств «Просвіта». Подільський регіон не був винятком у цьому процесі. Вже у березні 1917 р. просвітницький осередок відновлюється у Кам'янці-Подільському [1] та засновуються нові структури у Могилів-Подільському [2], містечках Гайсині [3] та Ладизині [4], у селах Могильній Гайсинського повіту [5], Луці-Немирівській Вінницького повіту [6] та в інших куточках губернії.

Своїм основним завданням просвітницькі організації вважали працю щодо розвитку української справи в усіх напрямках культурницького та державотворчого характеру. І, зрозуміло, мистецька творчість виступала, напевне, одним із найбільш яскравих напрямків цієї діяльності. У свою чергу, з-поміж різних видів мистецтва вагомим пластом у добу Української Центральної Ради виділялася постановка та організація театральних вистав. Завдяки останнім мешканці міст, містечок та сіл знайомилися з творчістю вітчизняних та світових класиків, пізнавали історію свого народу, відкривали художню майстерність своїх земляків. Крім того, влаштування театральних заходів приносило певні прибутки, які

спрямовували на інші просвітницькі проекти. Репертуар підбирався відповідно до проблематики, яка цікавила населення. Найбільш поширеними для постановок у середовищі аматорських гуртків були драми «Підпанки», «Бондарівна», «Нахмарило» І. Карпенка-Карого, «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Душогуби» Л. Яновської, «Матинаймика» І. Тогобочного, комедії «По ревізії» М. Кропивницького, «Новий Закон» Т. Колісниченка та ін. [7, с. 422].

Створення театральних колективів, як правило, розпочиналося відразу після заснування просвітницьких організацій. Не гаючи часу, місцеві театри приступали до підготовки творчих прем'єр. Так, завдяки зусиллям просвітян с. Кордилівка Вінницького повіту 14 травня 1917 р. в народному домі була поставлена п'єса «По ревізії» М. Кропивницького. Крім того, місцевим хором під керівництвом О. Яремчукової було виконано багато народних пісень та гімн «Ще не вмерла Україна». Відповідальними розпорядчиками цього заходу виступили В. Харламов, А. Будзішевська та Яремчук [8]. Гра дуже сподобалась присутнім. Глядацька зала не могла умістити всіх присутніх, тому частині глядачів довелося стояти аж на вулиці [9].

Артистичний гурток був заснований товариством «Просвіта» містечка Івангород Гайсинського повіту [10]. Театральний відділ Брацлавського просвітницького осередку двічі ставив п'єсу «Невольник». Отримані прибутки були спрямовані на розвиток організації [11]. Дві вистави навесні 1917 р. поставила Брацлавська «Просвіта»: одну в повітовому центрі, а другу – в містечку Тульчин. За виручені кошти просвітянам вдалося придбати дещо з театального майна, зокрема вбрання та декорації, а частину суми віддали на улаштування українських учительських курсів та відкриття бібліотеки [12].

11 червня 1917 р. просвітянами с. Вороновиця було продемонстровано три вистави: 1) «Миротворці» Б. Грінченка, 2) «Бувальщина» Велісовського та 3) «Співи». Театр був переповненим, а тому третина відвідувачів змушена була повернутись додому. З огляду на це вирішили винятково для селян улаштувати нову виставу. У товариства були напрацювання щодо подальшого розвитку театру, включно з придбанням власного приміщення [13].

Просвітянами м. Летичева у травні 1917 р. також було поставлено три вистави [14].

17 червня 1917 р. першу прем'єру влаштував театральний аматорський гурток с. Могильна Гайсинського повіту. Вона відбувалася в приміщенні Могилянського кредитного товариства, розрахованого на 500 осіб. Ставили «Душогуби» Тогобочного та водевіль «На перші гулі» Васильченка. Ще одну виставу презентували 28 червня. Цього разу було продемонстровано драму Кропивницького «Глитай або Павук» та «Як ковбаса та чарка». Врешті, наступного дня поставили оперу Квітки-Основ'яненка «Сватання на Гончарівці» [15]. На останніх двох прем'єрах акомпанував і грав у перервах оркестр Уманського українського полку. Перед початком і на завершення вистави оркестр спільно з хором виконав «Ще не вмерла Україна». Зал був уквітчаний українськими прапорами і портретами Т. Шевченка, І. Франка, В. Винниченка та ін. Чистий прибуток від вистав спрямували на користь «Просвіти» [16].

3 постановки п'єси 29 червня 1917 р. «Пан Штукаревич» розпочала свою театральну діяльність «Просвіта» с. Байківки Вінницького повіту. Захід виявився дуже вдалим. Зібрані кошти пішли на користь організації. Заохочена молодь і надалі вирішила ставити нові постановки [17]. Нова прем'єра відбулася 9 липня. Цього разу ставили «Мати-наймичку» [18].

8 липня 1917 р. театральний вечір був упорядкований Бершадськими просвітянами. Місцевим гуртком була виконана комедія Кашенка «Зоря нового життя». На жаль, просвітяни не мали власного приміщення, тому змушені були тіснитися в «літньому театрі», де не було ні хороших дверей, ні стін. Відповідно й реакція глядачів була різною. Зокрема, «де кого навіть задівало за живе, особливо капіталістів, землевласників та инш. людей, котрим жилось дуже гарно в той час, як більшість бідувала. Вони тепер хоч і звуть себе, крізь зуби, «українцями», але коли приходитьсь щось допомогти, чи навіть добре слово сказати, в такий особливо скрутний час, то вони відносяться до сього вороже» [19].

Дещо краще виглядала ситуація в с. Яланці. Тут був облаштований «Народний дім» з необхідним залом для театру. На

прем'єру, яка відбулася 9 липня 1917 р., прийшло до 500 глядачів. Розпочалося дійство як велике урочисте свято. Хор під керівництвом сільського вчителя проспівав «Ще не вмерла Україна» та «Заповіт». Селяни самі повставали, познімали шапки і уважно слухали. Комедія викликала велике захоплення, зокрема, з огляду на те, що в ній багато чого стосувалося селянського життя. Після закінчення вистави перед селянами виступали промовці, які з'ясували значення театральної постановки для сучасного життя. Також говорилося про автономію України та федерацію. Прибуток від вистав пішов на користь розвитку просвітницьких організацій [19].

12 серпня 1917 р. театральна прем'єра відбулася в с. Могильна. Просвітяни ставили «Майську ніч» і водевіль Бораковського «Оказія з пампушкою» [20]. Наступного дня просвітянами м. Голованіська було поставлено виставу «Назар Стодоля» Т. Шевченка. Ця прем'єра викликала велике зацікавлення у жителів містечка. Декотрим навіть не вистачило квитків. Очевидець цього дійства відмічав, що вистава пройшла дуже гарно й вдало. Радісно було дивитись, як звичайна сільська молодь вміло і свідомо виконувала свої ролі. Присутні з великим хвилюванням та задоволенням стежили за кожним словом та рухом акторів, нагороджуючи їх меж діями гучними оплесками» [21]. Разом з українцями її прийшли переглянути представники російської, польської та єврейської національних груп. Проте, після закінчення вистави, коли національний хор заспівав гімн і всі піднялися, «...інтелігенція майже виключно з великоросів та поляків весь час сиділа...» [22]. Теж саме відбулося і в Бершаді під час постановки п'єси А. Кащенка «Зоря нового життя», коли хор проспівав «Ще не вмерла Україна» і «Заповіт». Незадовільною ситуація помічалася в Лучницях, Ялтушкові, Сниткові, Озаринцях, Яришеві [23].

Свою театральну виставу влаштувала «Просвіта» с. Капустяни Брацлавського повіту. Ставили «Жидівку вихрестку» [24, с. 57]. Свою першу виставу в приміщенні місцевої початкової школи влаштували просвітяни с. Вербова Балтського повіту. Ставили «Кум мірошник», а також співали і декламували поетичні твори. Вистава пройшла дуже добре. Закінчився вечір співом «Ще не вмерла Україна» [25].

Однак не усі театральні прем'єри, як ми уже бачили, викликали позитивні емоції. Так, у с. Чоботарка «перша вистава визвала різні балачки – молоді подобалася, а старі хитали головами, «а ну ж не дай Боже трапилося, що той, що «удас» справді помер!...». Проте уже друга вистава «всіх захопила, а концерт та маніфестація викликала побожність. Тут можна побачити, які велетенські кроки робить свідомість серед селян» [26].

Досить вичерпну інформацію про стан театральної справи просвітницьких організацій восени 1917 р. демонструють дані, які товариства подавали до Генерального секретарства освіти на їхнє замовлення. Маємо дані про Немирівське [24, с. 55] та Приворотське товариства [24, с. 56-57]. Зокрема, перше із них констатувало: На лист від 26 вересня цього року Немирівське Українське Товариство «Просвіта» дає нижче відомости про діяльність театрального гуртка «Просвіти» в Немирові Брацлавського повіту:

Е) постійних будинків не має.

І) Вистави «Просвіти» відбуваються в помешканні бувшого очисного складу княгині М. Г. Щербатової.

Г) Досвідченого режисера не має.

Ж) Вистави відбуваються аматорськими силами.

З) Театрального майна «Просвіти» не має, а тільки є позичене.

К) До цього часу були виставлені п'єси: День правди, 2 рази, Назар Стодоля 2 рази, Піймав облизня 1 раз. Цивільний шлюб і водевіль. На першій гулі 2 рази. 1 Бондарівна.

Д) Контингент глядачів переважно складається більше з ... нижчого класу» [24, с. 55].

Українське мистецтво хорового співу, невід'ємною частиною якого виступає Подільський регіон, сприяло на зламному етапі історичної ходи національної спільноти інтелектуальному та духовному відродженню народу, утвердженню засад власної державності. Участь у цьому процесі, з огляду на предковічні народні традиції, брали не лише краєни, але й мешканці інших регіонів. Зокрема, активними учасниками популяризації української пісні виступали просвітницькі товариства.

Вагомий матеріал для осмислення цього напряму просвітницької діяльності, включно з детальним аналізом окремих складових елементів національної хорової спадщини, що включала усе розмаїття її форм та притаманних добі змістів музичної культури, виховання та освіти, надає, передусім, центральна та місцева періодика. Під рубриками «Український хор», «Українська пісня» часописи різних спрямувань вміщували інформаційні повідомлення та змістовні статті, подекуди надто дискусійного характеру, в яких з авторських позицій та позицій цілих редакційних колективів обговорювалося та оцінювалося усе, що безпосередньо торкалось цього жанру мистецтва. Серед них окремо слід виділити публікації про роль і значення в житті українства народної пісні та організації національних хорів. Газети досить часто фіксували також факти, пов'язані з виступами хорових колективів.

Так, на святі народного гуляння в м. Ямполі 28 квітня 1917 р. «Просвіта» організувала виступ свого хору. Урочистості засвідчили велике братання українського, російського, польського та єврейського народів [27].

Наприкінці квітня 1917 р. в газеті «Свободный голос» було оголошено про організацію хору при Вінницькому товаристві «Просвіта». Охочих записатися до хору просили звертатися за адресою Миколаївський проспект, 70. Саме у цьому помешканні містилася Вінницька «Просвіта» [28]. Перші організаційні збори планувалося провести 30 квітня [29]. За досить короткий час до хору записалося біля 100 осіб [30].

Уже в травні 1917 р. хор улаштував свій перший концерт, прибутки від якого були спрямовані на користь «Просвіти» [31]. У подальшому хор чисельно збільшувався. Наприкінці травня до його складу вже входило 120 осіб. Очолював капелу Я. Н. Бартко [32].

На початку травня 1917 р. Кам'янець-Подільська «Просвіта» влаштувала на Новому бульварі українську гулянку, під час якої виступав оркестр та хор під керівництвом Т. Левандовського. Він виконував «Ще не вмерла Україна», «Заповіт», «Шалійте, шалійте», «Не пора, не пора», «Гей ізгадайте, браття Вкраїнці», «Запорозький марш», «Гайдамацький марш», «Закувала та сива

зозуля», «Ой сів пугач», «Гей українці», «Січковий марш». Публіки було дуже багато. На гулянці продавались книжки, газети та національні відзнаки [33].

Велике значення в становленні просвітницької організації с. Капустяни Брацлавського повіту відіграв місцевий хор. 10 травня 1917 р. ним був організований великий концерт. За повідомленням «Народної волі» народу зібралося стільки, що лише обіцянкою вдруге дати концерт можна було заспокоїти селян [34].

29 вересня 1917 р. часопис «Свободный голос» повідомив, що артистична комісія Вінницької «Просвіти», маючи на меті ознайомлення ширшого кола громадянства з кращими творами українських композиторів, організує «Просвітянський хор». Запис охочих розпочинався 1 жовтня в приміщенні «Просвіти» [35].

Співочий хор також був заснований при Городокській «Просвіті». Учасники хору збиралися на репетиції чотири рази на тиждень [36]. У жовтні 1917 р. співочий гурток повстав у Михалполі. Він давав концерти навіть у ближчих селах [22, с. 70].

Таким чином, театральне та хорове мистецтво позитивно впливало на українське відродження початку ХХ ст. і, що особливо важливо, формувало національну свідомість та українську ідентичність. У містах, містечках та селах Подільської губернії стала ширитися рідна мова, активно просувався у вжитку національний одяг. Завдяки театральним постановкам та хоровим співам ширшим колам громадськості ставали відомими твори українських класиків у царині літератури та музичного співу. Демонструючи свою мистецьку майстерність просвітяни наразі заробляли певні кошти, які спрямовували на розвиток інших напрямків просвітницької діяльності. На жаль, на шляху розвитку театрального та музичного мистецтва довелося долати багато труднощів, пов'язаних із відсутністю необхідного майна, реквізитів та ін. Та попри ці обставини просвітянам вдалося внести вагомий внесок у справу національного відродження.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вісти з краю. З життя українських громад. *Нова Рада*. Київ. 1917. 27 квітня.
2. К-в Володимир. Лист із Могильова-Подільського. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 24 червня.
3. Вісти з краю. Просвіти. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). – Київ. – 1917. – 2 квітня.
4. Вісти з краю. Просвіти. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 2 квітня.
5. І. М. Заснування Т-ва «Просвіта» в с. Могильна, Гайсинського повіту. *Свободный голос* (ежедневная газета). Вінниця. 1917. 31 марта.
6. Дописи. С. Лука-Немирівська, на Поділлі. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 березня.
7. Кучеров Г. Г., Жезицький В. Й. Роль сільських «Просвіт» Подільської губернії у розвитку театрального мистецтва (1917–1918 рр.). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки* / гол. ред. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. Вип. 8: До 25-річчя створення кафедри історії України. С. 419-430.
8. С. Кордилівка, Вінницького пов. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 23 травня. С. 28–29.
9. Вісти з краю. «Просвіта». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 3 червня.
10. М. Івангород, Гайсинського повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 17 липня. С. 15.
11. Голос Українського народу. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 12 липня (29 червня).
12. З життя Балтського повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 10 липня. С. 13.
13. Вороновицьке Товариство «Просвіта». *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 10 липня. С. 13.
14. Вісти з краю. «Просвіта». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 6 червня (24 травня).

15. Дописи. С. Могильна (Гайсин. пов. на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 13 липня.
16. Костюк Г. С. Могильна, Гайсинськ. повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 31 липня. С. 16.
17. Бондарчук А. С. Байківка, Вінницького повіту. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 10 липня. С. 15; Справа налаштовується. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 липня.
18. Вісти з краю. Діяльність «Просвіти». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 25 серпня.
19. Бершадський П. Дописи. м. Бершадь. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 7 серпня. С. 16.
20. Вісти з краю. Вистава. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 23 серпня.
21. Ш. Д. м. Голованівськ. *Подільська воля* (журнал-тижневик). Вінниця. 1917. 28 серпня. С. 16.
22. Комарніцький О. Б. Просвітницько-освітній рух у містечках Подільської губернії в 1917–1918 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі*: Зб. наук. пр. / гол. ред. кол. П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 4. С. 70.
23. Машталір А. І. Вплив постаті Т. Г. Шевченка на діяльність Подільської «Просвіти» (1917–1920 рр.). *Матеріали XIII історико-краєзнавчої конференції: [присвяченої 80-річчю від дня народження І.С. Винокура]* / О. М. Завальнюк (гол.), В. І. Войтенко (співголова), Л.В. Баженов (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С. 362.
24. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): збірник документів і матеріалів / упоряд., вступ. ст. В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 571 с.
25. Вісти з краю. Просвітянська вистава. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 29 грудня.
26. Дописи. С. Чоботарка (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 8 липня.

27. Вісти з краю. Ямпіль (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 12 квітня.
28. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 23 апреля.
29. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 29 апреля.
30. Вісти з краю. Організація. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 7 мая.
31. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 18 мая.
32. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 20 мая.
33. Всякі звістки. *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 3 червня (21 травня).
34. Вісті з краю. «Просвіта». *Народня воля* (щоденна народня газета). Київ. 1917. 6 червня (24 травня).
35. Хроника. *Свободный голос* (ежедневная газета). Винница. 1917. 29 сентября.
36. Вісти з краю. Лекція «Просвіти». *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 13 жовтня.

О. В. Байдич,
(Кузьминська ЗОШ І-ІІІ ст., Хмельницька обл.)

СТАРОКОСТЯНТИНІВ – ТИЛОВА БАЗА ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ФРОНТУ (1915–1916 рр.)

В цій статті оприлюднюється інформація про місто Старокостянтинів у 1915–1916 роках – тилкову базу Південно-Західного фронту.

Ключові слова: Перша світова війна, 1915–1916 рр., тилловий гарнізон, Старокостянтинівський повітовий військовий начальник, ратники І та ІІ розрядів.

Перша світова війна була великою подією в історії людства, мала значний вплив на наступний розвиток людської цивілізації у ХХ столітті і саме тому посіла гідне місце в зарубіжній історіографії. А в радянській історичній науці, як пише О. Реєнт, «пріоритетним вважалося вивчення тих процесів, які стали детермінуючими чинниками революції 1917 р., а також перебігу бойових дій. На сьогодні, коли науковці держав-учасниць цього світового конфлікту практично вичерпали пізнавальний інтерес, пов'язаний із цим явищем, тема «Україна у Першій світовій війні» належить до тих, що досі комплексно не вивчалися. Спорадичні спроби наукового пошуку у вузьких проблемних нішах не можуть замінити системного об'єктивного і всебічного дослідження всіх її аспектів. Як не прикро, не лише в науці, а й суспільній свідомості наших співвітчизників майже стерлася пам'ять про ту війну, яку витіснила революція та Друга світова війна. І все ж, очевидно, справа не тільки у меншій віддаленості в часі двох останніх подій, а й у свідомому замовчуванні одних періодів історії та гіпертрофованій увазі до інших. Подолання такої ситуації диктується необхідністю формування повноцінної самосвідомості народу України, заповнення «білих плям» вітчизняної історії, відтворення її сторінок в усій діалектичній суперечності й багатогранності проявів останньої [1, с. 1].

І хоча деякі кроки в цьому напрямі вже зроблені, все ж «білих плям» періоду Першої світової війни в історії України є ще чимало. Зокрема, фактично зовсім нічого ми не знаємо про гарнізони міст близького та далекого тилу російської армії, їхні основні функції та завдання, склад та перебіг діяльності як тилових баз фронтів. Ця проблема є досить актуальною, оскільки від успішного здійснення ними своїх завдань залежала боєздатність військ на передовій.

Виходячи з цього, об'єктом свого дослідження ми вибрали функціонування тилових гарнізонів Південно-Західного фронту в роки Першої світової війни. А безпосереднім предметом вивчення стала діяльність гарнізону Старокостянтинова у 1915 – на початку 1916 рр. Місто нами вибрано не випадково, оскільки в Україні не так вже й багато міст, які на протязі всього свого існування, майже безперервно були або форпостами держав, до складу яких входили, або ж центрами

зосередження військових частин. Старокостянтинів спочатку був опорним пунктом Речі Посполитої на сході держави (проти татар, турків, селянсько-козацьких виступів та військ Б. Хмельницького). В ході Північної війни тут базувалися війська гетьмана Мазепи та Олександра Меншикова, а з приєднанням Правобережної України до складу Російської імперії місто продовжувало виконувати свою воєнну функцію, але уже як форпост обличчям на захід – проти Австрійської (пізніше Австро-Угорської) імперії. І в XIX, і в XX ст. тут дислокувалися військові частини Російської імперії, УНР, СРСР. Та й тепер, в умовах незалежної України, військові продовжують в багатьох питаннях визначати життя міста. Напередодні Першої світової війни основу гарнізону міста складав 45-й Азовський піхотний полк [2, арк. 30зв.]. З початком війни він увійшов до складу 3-ї армії Південно-Західного фронту, якою командував ген. Рузький [3, с. 78] і брав участь у наступі в Галичині. Деякий час в місті базувалися тили цієї армії, але потім і вони пішли далі на захід, за наступаючими фронтовими частинами.

Тож, на початок 1915 р. в Старокостянтиніві знаходилося управління Старокостянтинівського повітового військового начальника (підполковник Єжов), підпорядковане Київській місцевій бригаді [4, арк.1]. В розпорядженні начальника гарнізону міста полковника Балутіна [5, арк. 56] знаходилися:

- Конвойна команда [4, арк. 33], Караульна команда [4, арк. 4].
- Команда видужуючих [4, арк. 1], Полкова гауптвахта [4, арк. 4].
- Міський госпіталь [4, арк. 5зв.], Пожежна дружина [4, арк. 5зв.].
- Проміжний пункт по переправі коней і худоби [5, арк. 4зв.].
- Збірний пункт новобранців [5, арк. 10].

Діяв у Старокостянтиніві місцевий комітет Всеросійської земської спілки, який опікувався місцевим земським госпіталем (земською лікарнею, лазаретом Всеросійської спілки земств) [4, арк. 5зв.; 6, арк. 55зв.]. Функціонувало й повітове військове присутствіє по призову новобранців, комісії якого набирали новобранців по всіх чотирьох станах повіту [4, арк. 9]. Така структура

гарнізону зберігалася до березня 1915 р.

Того місяця загроза лівому флангу Південно-Західного фронту змусила російське командування провести передислокацію 9-ї армії ген. Легицького з лівого берега річки Вісли до місця можливого прориву австро-угорської армії в Галичині [7, с. 283]. В Старокостянтинові розмістилися тили цього військового об'єднання [4, арк. 49].

Новобранців з Старокостянтинова відправляли як в тиллові частини, так і на фронт. Так, 26 червня 1915 р. 43 новобранці відправили у гвардію, 3-ю 1-й залізничний полк, 90 – в 3-ю запасну артбригаду до Самари, 20 – в запасний понтонний батальйон до Києва, 160-ту в 40-й піхотний запасний батальйон до Кишинева та 50 чоловік – у запасний кавполк [6, арк. 39].

Видужуючих направляли до Тернополя, де стояли воєнно-дорожній загін №9, 3-тя маршова бригада 9-ї армії [8, арк. 21зв.], в інші запасні частини (батальйони, дружини), а також в Седлец. Львів, Рівне, Дубно, Луцьк. Через той же Тернопіль, де знаходилася етапна комендатура [5, арк. 1]. Туди ж йшла і значна частина новобранців. Проте, потрапляли з старокостянтнівського гарнізону й в інші місця. Зокрема, у квітні 1915 р. Є.Дідика виправили до Катеринославського евакуаційного пункту, І.Кізюна та С.Жири – у 647 пішу Волинську дружину, Г. Кашубу – у 102 запасний піхотний батальйон у Самарі [8, арк. 8зв., 21зв., 40зв.]. В травні Є.Шеффеля направили у той же 102 запасний піхотний батальйон, М. А. Вербаховського та Ф. Бенюка – у 507 пішу Нижегородську дружину, В. Шулика – в 7-й запасний кавполк у Тамбов, Ф. Тумановського – у Бердичівський евакопункт [4, арк. 21зв., 27, 31, 39]. У червні 1915 р. І. Лось, П. Вікарчук потрапили у 27 запасний піхотний батальйон, Д. Кремінський – в 27 запасний піхотний батальйон [6, арк. 1, 41 зв.]. В липні 1915 р. в 26-й запасний піхотний батальйон відправили В. Тимченка, Д. Гринюка, С. Процюка [5, арк. 46].

В старокостянтнівський гарнізон прибувало чимало вояків з фронту для відновлення після поранень та хвороб. Тут їх оглядали в госпіталях та визначали, куди направляти: до команди видужуючих чи надати відпустку додому. В останньому випадку відпустка (залежно

від стану здоров'я) могла надаватися на три [2, арк. 9зв.], шість місяців та на рік [4, арк. 2]. При звільненні у відпустку, солдат отримував командировочні. Наприклад, Захару Томчаку, рядовому 33-го Єлецького полку, звільненому в річну відпустку у с. Великі Зозулинці, видали у Старокостянтинові кормових 1,4 крб. на 2 дні (по 70 коп. в день) та прогінні – по 3 коп. за версту (від Старокостянтинова до Великих Зозулинець 40 верст - авт.) і на коня 1 крб. 20 коп. (всього 2 крб. 60 коп.) [4, арк. 2зв., 3зв.]; Вдома відпускник перебував під наглядом місцевого волосного правління (у цьому випадку – Шмирецького). Солдату, який звільнявся на батьківщину видавали: шаровари – 1, натільну сорочку – 1, кальсони – 1, чоботи – 1, куртку – 1, утиральник (рушник – авт.) – 1, носову хустку – 1, онучі, картуз, піджак [4, арк. 11]. Деяких із присланих в Старокостянтинів для відновлення визнавали непридатними для подальшої служби і звільняли від неї зовсім. Так, у червні 1915 р. таке звільнення отримали Г. Бойко з Кульчин та П. Мартинюк з Красилова [4, арк. 18, 23], на 6 місяців отримали відстрочку Р. Процюк-Горбатюк, Б. Полятевич, Г. Полянчук, Г. Таранець з Красилова, У. Тополук з Кузьмина, П. Таргоній, С. Сокол з Кульчин [4, арк. 9зв., 14, 15, 18, 21зв.]. 13 квітня того року С.М. Бродецькому з Голюнок надали відпустку на 3 місяці [8, арк. 7зв.], С. Хворостовському з Красилова – на 1 рік [8, арк. 24зв.]. А в липні були звільнені повністю від військової служби солдати, які відбули річну відпустку: М. Комар, І. Камінський, Ю. Маначин, Л. Бенюк [5, арк. 75зв.].

Прибували на реабілітацію до Старокостянтинова солдати з різних частин Південно-Західного фронту. Найчастіше це були: 33-й Єлецький піхотний полк, 237-й Костянтиногородський піхотний полк, 45-й Азовський піхотний полк, 137-й Ніжинський піхотний полк, 146-й Царицинський піхотний полк, 145-й Новочеркаський піхотний полк, 47-й Український піхотний полк, 149-й Чорноморський піхотний полк, 280-й Сурозький піхотний полк, 232-й Радомишльський піхотний полк, 13-й запасний кавполк, 309-й Овруцький піхотний полк, 34-й Севський піхотний полк, 40-й обозний батальйон, 46-й Дніпровський піхотний полк, 277-й Переяславський піхотний полк, 12-та артилерійська бригада, 19-й Ларго-Кагульський

піхотний полк [4, арк. 3зв., 10зв., 14, 18, 39, 40; 5, арк. 3зв., 40, 53, 55зв., 56зв., 61зв., 75зв.; 6, арк. 3зв., 10зв., 32, 36, 48, 48зв.; 8, арк. 8зв., 21зв.]

Рахувалися за Старокостянтинівським гарнізоном і ратники I та II розрядів Державного ополчення Російської імперії, яких також призивали як добровольців на фронт та у тиліві частини. Так, тільки 16 квітня 1915 р. на службу в 32 піхотну ополченську бригаду, що дислокувалася в м. Івангороді, з Старокостянтинова відправили 1600 ратників Державного ополчення, що проживало в повіті [8, арк. 23]. Ще до того, вже 5 квітня 1915 р. на збірному пункті гарнізону налічувалося 954 ратники I розряду [8, арк. 8зв.]. Проте серед ратників досить високим був відсоток нездатних служити в армії. Так, лікар місцевого земського госпіталю Моллі, оглянувши лише за один день 321 ратника I розряду, виніс наступний вердикт: 104 – здорові, 74 – потребують відстрочки, 24 – випробувальний термін, 119 – не можуть служити в армії [8, арк. 9]. В списках ратників числилося чимало євреїв. Наприклад, серед оглянутих 23 квітня 37 ратників I розряду, тільки 8 були росіянами та українцями, інші ж – євреями, а з 22 нижніх чинів, оглянутих у той же день, було тільки 2 єврея, та й тих непридатних для служби. Із попередніх 29 євреїв-ратників 19 виявилось непридатними для військової служби, 8 отримали відстрочки і тільки 2 виявилось здоровими [8, арк. 32-34]. З оглянутих в липні 1915 р. 80 ратників I розряду 43 виявилось здоровими, 29 отримали відстрочку, 5 – випробувальний строк [5, арк. 14зв.-15]. Чимало їх відправили у 189 запасний піхотний батальйон [5, арк. 8, 62]. Проте досить часто вони попадали в піші дружини, військово-дорожні загони та інші допоміжні частини російської армії.

Через старокостянтинівський гарнізон проходили й військовополонені, яких направляли до Києва й далі. Зокрема, 13 червня 1915 р. 4 військовополонених відправили із Старокостянтинівського гарнізону до Київської фортеці. Туди ж їх відправляли і пізніше [6, арк. 31; 5, арк. 11].

Після початку наступу німецьких військ, що розпочався 1 травня 1915 р. (за новим стилем) [9, с. 163] і відступу російських військ, фронт почав наближатися до Старокостянтинова. Проте місто

не стало ареною бойових дій, оскільки у жовтні 1915 р. становище стабілізувалося, маневрена війна закінчилася й розпочалися позиційні бої [10, с. 47] по лінії Кам'янець-Подільський – Чортків – Тернопіль – Кременець [11, с. 446].

Наближення фронту внесло деякі зміни у діяльність Старокостянтинівського гарнізону. Великі втрати живої сили російської армії спричинили необхідність призову значної кількості резервістів. Пішли дострокові призови вже 1916 р. [6, арк. 57]. Станом на 28 червня 1915 р. на Старокостянтинівському збірному пункті налічувалося 6495 новобранців [6, арк. 56зв.]. Зросла й чисельність конвойної та караульної команд [6, арк. 57зв.], з'явилася друга команда видужуючих [5, арк. 13]. На збірному пункті велося інтенсивне навчання новобранців, запасних солдатів та ратників обох розрядів.

Розширив свої функції Старокостянтинівський проміжний пункт. Раніше він спорадично формував і відправляв табуни коней на фронт (зокрема 14 квітня 1915 р. у новосформований воєнно-дорожній загін 9-ї армії з Старокостянтинова відправили 144 коня) [8, арк. 21]. Оскільки, біженці з Галичини, які боялися репресій з боку австрійців, забирали з собою все своє майно, в тому числі й худобу та коней, то саме Старокостянтинівський проміжний пункт став місцем, звідки реквізовану у біженців худобу та коней відправляли у Меджибізький збірний пункт. Так сталося 3 липня 1915 р., коли реквізованих у галицьких біженців 286 коней відправили у Меджибіж [5, арк. 4зв.-5зв.]. Дещо пізніше в Старокостянтинів доставили 167 коней, 164 з яких також відправили у Меджибіж [5, арк. 9зв.-10]. Подібні дії відбувалися й 7, 10 та в інші дні липня [5, арк. 17, 22зв., 31]. А далі у галицьких біженців почали реквізовувати й худобу. Так, 20 липня у них відібрали 65 голів великої рогатої худоби, яку використали для поліпшення харчування новобранців у збірному пункті, 22 липня – ще 112 голів ВРХ, яких чекала та ж доля [5, арк. 61зв.]. Основними ж напрямками, куди відправляли здорових солдатів та новобранців, стали Проскурів та Кам'янець-Подільський. Саме там формувалися нові військові частини [5, арк. 14]. Чимало наших земляків попадало на службу в Бендерську фортецю [5, арк. 36зв.]. Поранених і

видужуючих солдатів з Старокостянтинова відправляли до Проскурова, де їхньою евакуацією займався доктор П. (протягом півроку) [5, арк. 16]. Їхали новобранці й до Тернополя, Луцька, Рівного [5, арк. 41]. І саме до періоду відступу російських військ відносяться перші згадки про дезертирів, затриманих у Старокостянтинівському повіті. Вже на початку липня із збірного пункту втекло 9 солдатів-новобранців (з них 2 єврея) [5, арк. 10]. 17 липня в повіті затримали й відправили до Старокостянтинівської гауптвахти нових дезертирів – рядового 46 Дніпровського піхотного полку М.К. Лемешка та ратника I розряду М. Барсука [5, арк. 40]. Тобто патріотизм солдатів, притаманний 1914 – початку 1915 рр. (періоду наступу Південно-Західного фронту) почав згасати. До всього, влітку 1915 р. значно збільшилася кількість вбитих і померлих від ран солдатів, що також ніяк не піднімало настрою воякам [5, арк. 72зв.-73].

Саме до липня відносяться і відомості про перших спійманих на території повіту австрійських шпигунів П. Ковалю [5, арк. 66зв.] та Постовського [12, арк. 54], яких допитували спочатку в Старокостянтинові, а потім відправили до Києва. Незадовго ж до цього, в травні 1915 р., управління Старокостянтинівського військового начальника перевірялося командиром Київської місцевої бригади, який по результатам перевірки видав наступний наказ:

«ПРИКАЗ

Киевской местной бригады

28 мая 1915 гг. Киев

№232

В мае месяце мною осмотрены следующие управления уездных Воинских Начальников.

...П. Управление Староконстантиновского уездного Воинского Начальника.

Воинский начальник, подполковник Ежов,

Жалоб не заявлено.

Вид нижних чинов бодрый и здоровый. Одеты опрятно. Караульная команда обучена строю достаточно, но применяются к местности в разсыпном строю умеют не особенно хорошо.

Размещение названной команды в казармах Азовского полка. В помещениях соблюдается установленный порядок; в записные книжки нижних чинов не внесены все выданные вещи. Личные №№ людей неправильно проставлены на некоторых из этих книжек. Пища и хлеб вкусные. Кашеварь порции берет руками. Кухни и пекарни сборного пункта содержатся в порядке.

Соответствующий запас вещей вольного образца для снабжения увольняемых на родину нижних чинов имеется и качества хорошего, Но теплых портянок не имеется – приобрести необходимое число надо. Изношенные сапоги чинятся.

Денежные суммы оказались на лицо, согласно денежного журнала, кладовой записки и предоставленной денежной ведомости. В денежном ящике содержится слишком много наличных денег (неоразрешенных в % бумаги) приказ бригады сего года № 173).

Делопроизводство оказалось в блестящем порядке. За отличное состояние делопроизводства управления по всем отраслям, приношу благодарность Воинскому Начальнику, Подполковнику Ежову и Делопроизводителю Губернскому Секретарю Семенюку.

Подлинный подписал: начальник бригады ген.-лейт. Туркуль».

У гарнізоні міста часто здійснювалися святкові молитви з приводу днів народження осіб імператорської сім'ї (по вказівці вищого командування). Для прикладу може слугувати наказ начальника гарнізону Староколястинова полковника Балутіна за № 13 від 24 липня 1915 року:

«ПРИКАЗ

по гарнізону г. Староколястинова

№ 1324 юлія 1915 года

Согласно телеграммы штаба округа от 23 сего Июля за № 5532 27 сего Июля в II часов утра, в день тезосименитства Его Императорского Высочества Верховного Главнокомандующего, на плацу впереди лагеря (за провиантским магазином) будет совершено молебствие о здравии и благоденствии Его Высочества.

На молебствии присутствовать всем Г. Г. офицерам гарнизона, свободным от служебных нарядов.

Нижних чинов гарнизона вывести к означенному времени на

плац без ружей и построить покоем.

Форма одежды лагерная при орденах.

Подлинный подписал: Полковник Балутин

Верно: за Делопроизводителя Ковалевский»

Відступ і поразки російської армії привели до падіння авторитету влади та довіри до неї. Спостерігався загальний занепад духу патріотизму зневіра у кращому майбутньому. Це змусило імператора Миколу II з «высочайшим рескриптом», даним на ім'я Голови Ради Міністрів статс-секретаря Горемікіна, але адресованому населенню всієї Російської імперії:

«ВЫСОЧАЙШИЙ РЕСКРИПТ

данный на имя Председателя Совета Министров статс-секретаря
Горемыкина Ивана Логтионовича

Со всех концов родной земли доходят до меня обращения свидетельствующие о горячем стремлении русских людей приложить свои силы к делу снабжения армии, в этом единодуший народном я почерпаю непоколебимую уверенность в светлом будущем. Затянувшаяся война требует все нового напряжения. Но в одолении возрастающих трудностей и в неизбежных превратностях военного счастья крепнет и закаляется в наших сердцах решимость вести борьбу до последнего: с Божьей помощью торжества русского оружия. Враг должен быть сломлен, до того не может быть мира.

С твердой верой в неиссякаемые силы России Я ожидаю от правительственных и общественных учреждений, от русской промышленности и от всех верных сынов родины без различия и взглядов и положений сплоченной и дружной работы, для нужд доблестной нашей армии. На этой единной отныне всенародной задаче должны быть сосредоточены все помысли объединенной, неодолимой в своем единении России.

Образовав по вопросам снабжения армии особое совещание с участием членов законодательных учреждений и представителей промышленности Я признаю необходимым приблизить и время созыва самих законодательных учреждений, дабы выслушать земли русские.

Предрешив по этому возобновление занятий Государственного

Совета и Государственной думы не позднее Августа сего года, Я поручаю Совету Министров разработать по моим указаниям законопроекты, вызванные потребностями военного времени.

На подлинном Собственною Его Императорского Величества рукою написано «Николай»

Ставка 14 июля 1915 г.

Цей рескрипт був зачитаний і для солдатів Старокостянтинівського гарнізону. Та це вже не допомагало. Загальна відсталість Росії в 1915 р. засвідчила, що без сторонньої допомоги (з боку союзників по Антанті) вона не зможе продовжувати війну через незабезпеченість армії всім необхідним. На початок 1916 р. потреба у «гарматному м'ясі» на фронті значно збільшилася через втрати, понесені в попередньому році. На той час в Старокостянтиніві вже стояв 7 маршовий запасний батальйон, (у Проскурові – 132 запасний піхотний батальйон) і вже йшов достроковий призов 1916 року, в якому знаходимо все більше єврейських прізвищ новобранців [2, арк. 5зв., 7зв.]. Саме останні й найчастіше ставали дезертирами. Більша увага тепер приділялася Старокостянтинівському промислового продовольчому магазину та становим запасним продовольчим магазинам, в яких працівниками були нижчі чини армії [2, арк. 6, 25], оскільки потреба в харчах для армії зростала.

Все більше до армії призивали ратників II розряду, тобто не повністю здорових людей [2, арк. 15]. В місті в цей час вже діяла комендатура 29-го тилового етапу Південно-Західного фронту, а в навколишніх поселеннях – штаби та військові частини фронту, для яких встановлювалися нові лінії зв'язку [13, арк. 103].

15 січня 1916 р. у Старокостянтинівському у воєнній повинності присутствії було визнано здоровими і відправлено на фронт 18 чол., 16 січня – 81, 17 січня – 72, 18 січня – 80, 19 січня – 26, 20 січня – 45, а 23 січня – 323 чол. дострокового призову 1916 р. [2, арк. 29зв.]. А 31 січня 1916 р. в Старокостянтиніві о 6:30 отримали телеграму Головного Начальника Київського військового округу про призов ратників II розряду строків призову з 1916 по 1918 роки включно. Першим днем мобілізації для них визначено 1 лютого 1916 р. [2, арк. 41зв.]. В той же час документи управління

Старокостянтинівського повітового військового начальника рясніють повідомленнями й такого змісту:

- Проскурівський Повітовий військовий начальник направив у Старокостянтинів 57 євреїв, арештованих за відмову служити в армії;
- в Старокостянтинівську поліцейську управу відправили для вияснення особи 25 військовозобов'язаних євреїв [2, арк. 41зв.].

А 17 січня 1916 р. трибунал 7-го маршового запасного батальйону виніс вирок двом новобранцям-євреям з Теофіполя, які дезертирували: Шміль-Шмельк Янкелевич Рабин перебував у «бігах» 1 місяць 24 дні, а Мойше-Меєр Янкель Йосипович Ходак – 1 місяць 22 дні. Затримав їх агент розвідувального відділу штабу 7-го армійського корпусу За дезертирство, що тривало більше 7 днів, – засуджували до одиночки у воєнній тюрмі на термін від 1 до 4 місяців. їм дали по 4 місяці такої одиночки, з наступним переведенням у розряд оштрафованих. Якщо дезертир не потрапляв у військову тюрму, то арештовувався на хліб і воду з переведенням в розряд оштрафованих на 8 тижнів [2, арк. 21зв.-22зв.].

Зазначимо, що в Старокостянтиніві дислокувався 283 польовий запасний госпіталь, а зростання призову новобранців змусило військових використовувати для їх розміщення й міські будівлі інженерного відомства [2, арк. 30-30зв.].

У документах управління згадується й про оплату нагородженням за ордени. Зокрема, додаткова оплата за Георгіївський хрест IV ступеня (в період з 24 вересня 1914 р. по 1 лютого 1916 р.) складала 48 крб. 70 коп. [2, арк. 35зв.].

Збільшення чисельності гарнізону міста змушувало більше думати про забезпечення їхнього харчування. Закупки продуктів здійснювалися на місці, згідно контрактів з окремими підприємцями. Тому ми можемо прослідкувати, як змінювалися ціни на продукти та матеріали для військових у місті упродовж 1915 р. та на початку 1916 р.:

Квітень 1915 р.: 39 пудів гасу – 105 крб. 64 коп.

І сажень дров – 36 крб.

пуд муки – 1 крб. 40 коп.

пуд крупи – 2 крб. 10 коп.

пуд цукру – 6 крб. 30 коп. [8, арк. 32, 35, 48-49].

Травень 1915 р.: пуд пшеничної муки – 1 крб. 40 коп.

пуд буряків – 18 коп.

крупа гречана пуд – 8 крб. 46 коп.

пшоняна крупа – пуд 2 крб. 45 коп.

вермішель пуд – 3 крб. 60 коп.

Червень 1915 р.: пуд пшеничної муки – 1 крб. 80 коп.

пуд буряків – 30 коп.

крупа гречана пуд – 8 крб. 60 коп.

пшоняна крупа – пуд 4 крб.

вермішель пуд – 4 крб.

крупа перлова – пуд 2 крб.

картопля пуд – 30 коп. [8, арк. 56зв., 58, 59].

Станом на 28 червня 1915 р.:

капуста пуд – 60 коп.

сало – 9 крб. 60 коп.

мука пшенична пуд – 1 крб. 80 коп.

мука житня пуд – 1 крб. 30 коп.

чай пуд – 60 крб.

цукор пуд – 6 крб. [8, арк. 57].

Зросла й ціна на гас. За пуд платили 3 крб. 90 коп. [8, арк. 58зв.].

Звичайний робочий кінь наприкінці червня коштував 31 крб. 50 коп. [8, арк. 55зв.]. Значно скрутіше стало з продуктами харчування наприкінці 1915 – на початку 1916 рр. Загроза приходу німців влітку – восени 1915 р. змусили російську владу здійснити ряд евакуаційних заходів. В результаті в повіті не стало багатьох продуктів. Відповідно, відразу ж зросли ціни на них. Тому, в січні 1916 р. начальник гарнізону дозволив, внаслідок евакуації з повіту худоби і зерна, через неможливість підвезення необхідних продуктів, зробити надбавку підрядчику Рахтману «... на м'ясо – 7 крб. за пуд, муку – 1 крб. 80 коп., сало – 16 крб., крупу – 3 крб., цибулю 3 крб. і картоплю – 40 коп....» [2, арк. 29]. Ціни ж продовжували зростати. 31 січня 1916 р. пуд гасу вже коштував 4 крб. 80 коп. Все сильнішою ставала й розруха в країні, що не оминула й Старокостянтинів.

З усього вищесказаного матеріалу можна зробити висновок про

те, що Старокостянтинів з його гарнізоном виконував роль важливої тилової бази спочатку окремих об'єднань Південно-Західного фронту, а далі й всього фронту в цілому. Тут готувалися як людські резерви армії, так і тяглова сила для неї. Звідси йшла й значна частина продовольчого забезпечення фронтових частин, здійснювалась мобілізація призовників, велася малопомітна, але вкрай необхідна контррозвідувальна діяльність розвідвідділів армії та жандармерії. По документах управління Старокостянтинівського повітового військового начальника, а також по наказах начальника гарнізону міста, можна також прослідкувати стан самого міста та окремих сторін його життя в умовах війни, визначити, які зміни відбувалися в залежності від становища на фронті. Проте, основні дослідження в цьому напрямі ще попереду.

Список використаних джерел та літератури:

1. Реєнт О. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми/Історія України № 10 березень 2004 р.
2. ДАХМО, ф. 293, оп. 1, спр. 9.
- 3 Брусилов А. А. Мои воспоминания. – М., Воениздат, 1963.
4. ДАХМО, ф. 293, оп. 1, спр. 1.
5. ДАХМО, ф. 293, оп. 1, спр. 2.
6. ДАХМО, ф. 293, оп. 1, спр. 3.
7. Деникин А. И. Путь русского офицера. – М., «Прометей», 1990.
8. ДАХМО, ф. 293, оп. 1, спр. 9.
9. Ольденбург С.С. Царствование Императора Николая Ц.Т. 2. - М., «Феникс», 1992.
10. История войн и военного искусства. – М., Воениздат 1970.
- 11 Полонська-Василенко Н. Історія України. Т. 2. К., Либідь, 1992.
13. ЦДІАК України, ф. 1335, оп. 3, спр. 193.
14. ЦДІАК України, ф. 696, оп. 6, спр. 63.

Ю. І. Блажевич,
*кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України
(м. Хмельницький)*

**ОТАМАН ІВАН СЕМЕСЕНКО – ОРГАНІЗАТОР І
ВИКОНАВЕЦЬ КРИВАВОГО ЄВРЕЙСЬКОГО ПОГРОМУ В
ПРОСКУРОВІ 15 ЛЮТОГО 1919 РОКУ**

В статті на основі документальних, історичних та архівних матеріалів висвітлено одіозну фігуру отамана Івана Семесенка – очільника Запорізької козачої бригади українського республіканського війська імені Головного Отамана Петлюри та його зловісну роль в найкривавішому в Україні єврейському погромі в Проскуріві, який стався майже сто років тому 15 лютого 1919 року.

Ключові слова: Україна, Поділля, Проскурів, Директорія, С. Петлюра, єврейські погроми, отаман І. Семесенко.

Актуальність проблеми та стан її дослідження. Надзвичайно пекуча тема єврейських погромів не тільки в Україні, а й у Західній, Центральній та Східній Європі, обговорюється, аналізується і висвітлюється учасниками, свідками, дослідниками кривавих подій в багатьох країнах світу. Варто зазначити, що вже надруковане не завжди висвітлювало ці події сумлінно та об'єктивно. Справа в тому, що, наприклад, в радянській історіографії та й в деяких зарубіжних матеріалах головними винуватцями висували С. Петлюру і його селянських ватажків та отаманів, приховуючи в спецархівах багаточисельні факти єврейських та селянських і міських погромів з боку більшовицьких військ. В багатьох випадках, особливо в зарубіжних дослідженнях, насамперед російських та польських, намагались нівелювати участь денікінців чи польських жовнірів в організації таких погромів на території України, зокрема й Поділля. До речі, в архівах збереглося чимало фактів таких дій зі сторони німецьких колоністів та чеських вояків. Тому така пекуча і актуальна й сьогодні тема завжди була в центрі уваги багатьох вітчизняних і

зарубіжних вчених, краєзнавців та журналістів. Насамперед це висвітлювалось в мемуарах, спогадах і наукових статтях безпосередніх учасників і свідків Української революції В.Винниченка, Д. Дорошенка, П. Христюка, І. Мазепи та інших, вітчизняних та зарубіжних вчених і краєзнавців М. Стахіва, М. Середи, Ю. Павленка, Р. Коваль, П. Брицький, В. Солдатенко, Т. Гунчак, Ю. Митрофаненка, звітах і спогадах отаманів, свідченнях очевидців кривавих подій, які чудом залишилися в живих, у звітах та інформаціях місцевих і центральних органів влади, матеріалах періодичних видань, в низці інших архівних матеріалів.

Виклад основного матеріалу. Серед низки селянських ватажків і отаманів соціально-деструктивного типу вирізнявся Іван Семесенко, молодик років 22-23, неврівноважений, нервовий, однак рішучий і настирливий, який, за словами очевидців, був ватажком з «розпаленим до білого гарту патріотизмом», що виявлявся у організації розправ над єврейським населенням, яке, за його висловами, було ворогом Української революції. Це йшло всупереч постановам Директорії та наказам Головного Отамана Симона Петлюри. Водночас необхідно зазначити, що І. Семесенко, на відміну від багатьох отаманів, тривалий час перебував на фронті, а не в тилу, а прояви націоналізму називав проявами «національної революції», що часто призводили до страшних результатів щодо європейського населення, однак отаман з усією своєю радикальністю і екстремізмом обґрунтовував їх вимушену необхідність (нині це називають політичною доцільністю) та навіть корисністю.

Народився цей майбутній антисеміт у 1894 р. на Катеринославщині в селі Баскаки Олександрійського повіту. Про його дитячі та шкільні роки мало що відомо. Більш розгорнуті відомості знайдені в архіві щодо його перебування на військовій службі: Семесенко брав участь в Першій світовій війні у складі російської армії, воював на Румунському фронті, де отримав декілька поранень та здобув чин прапорщика [1, арк. 5-6]. В 1917 р. він служив у 2-му Українському козацькому полку імені Павла Полуботка, який перебував під впливом самостійників. Гетьманату Семесенко не сприйняв і приєднався до Українського Національного Союзу, який

був утворений невдовзі після 29 квітня 1918 р., коли Гетьманом України було обрано Павла Скоропадського. Український Національний Союз на перших порах відігравав роль «опозиції» правлячому режиму і це імпонувало І. Семесенку. Він сформував у Лубнах окремий партизанський загін, на чолі якого брав участь у боях проти прихильників П. Скоропадського. Вже під час антигетьманського повстання, він, за його власними свідченнями, організував бригаду, силами якої діяв на Полтавщині [1]. Бригада І. Семесенка підпорядковувалася П. Болбочану. Тут варто зазначити, що внаслідок невдалої аграрної політики П. Скоропадського, що базувалася на відновленні приватної власності на землю, реквізиції продовольства та збіжжя, які здійснювала гетьманська адміністрація за прямої участі німецьких та австрійських військ, наслідки не забарилися: вже влітку 1918 р. на території України, зокрема й Поділля, діяло більше однієї тисячі озброєних селянських банд. Як писав пізніше в своїх «Спогадах» сам гетьман: «... Почалося спочатку бродіння, дрібні заворушення, а потім з'явилися вже банди, непогано озброєні, деякі мали навіть гармати, і все це починало з того, що знищувало вогнем і мечем усяку скільки-небудь велику власність, не тільки поміщицьку, але й хліборобів-власників...» [2, с. 206].

Як вже зазначалося, Семесенко, який в той час діяв на Полтавщині, підкорявся П. Болбочану, кадровому офіцеру, який підтримував у своєму Запорізькому корпусі сувору дисципліну. На території Харківщини і Полтавщини, які він контролював, фактично була зведена нанівець будь-яка діяльність демократичних інституцій та органів самоврядування. Таким чином Іван Семесенко, перебуваючи під Болбочаном, взяв собі на озброєння його жорстокість, авторитарність, безоглядність і пряме ігнорування вказівок і розпоряджень верховної влади та місцевих адміністрацій. Згодом підрозділ І. Семесенка відійшов на Правобережну Україну, де був розгорнутий у Запорізьку бригаду імені Головного Отамана Симона Петлюри, відзначившись у боях дисципліною і військовою стійкістю [2, с. 150]. Молодий отаман виявився жорстким командиром, який користувався авторитетом серед козаків. В одному із своїх наказів він наголошував: «У війську повинна бути сувора

дисципліна, повне виконання наказів, бо хто буде ухилятися від виконання наказів, то буде переданий військовому суду. Дезертирство або самовільне відлучення з фронту я забороняю рішуче, бо хто буде дезертирувати буде розстріляний» [3, арк. 114-118].

В лютому 1919 р. його частина прибула до Проскурова з фронту на відпочинок. Проскурів в цей період був невеликим повітовим містом, де за одними даними тут проживало до 35 тисяч мешканців, за іншими ця цифра сягала 47-50 тисяч осіб. Із них трохи більше 50% були євреями, далі йшли поляки, росіяни й нарешті українці. Місто лежало на залізничному і шосейному шляху Київ–Львів і мало безпосереднє сполучення з Києвом і австрійським кордоном. Облаштування міста вирізнялось чітким плануванням кварталів, тут діяли електростанція, декілька промислових підприємств, багато різноманітних магазинів, де можна було придбати й закордонні товари, що приходили сюди часто контрабандою. Тут також було декілька культових споруд, серед них – собор Різдва Пресвятої Богородиці, костюл святої Анни, єврейська синагога, діяли середні школи, училища, два кінотеатри і театр. Перед Першою світовою війною тут стояло два полки: 8-й Дніпровський піхотний і 15-й Білгородський кінний уланський полк.

У Проскурові і повіті в цей час буяло насичене суспільно-політичне життя, в якому одна з перших ролей припала Трохиму Верхолі, активному політичному і громадському діячеві. Коли в Україні до влади прийшов уряд гетьмана Павла Скоропадського, він, вважаючи гетьманську владу монархічною і реставраційною, вирішив піти з громадської і адміністративної роботи. Однак він був популярним серед населення міста, і краю, зокрема й серед євреїв. Внаслідок невдалої аграрної політики Гетьманату Вища земська комісія на чолі з гетьманом підготувала законопроект, за яким великі землеволодіння мали обов'язково державою викуповуватись і розподілятися між селянами – максимально по 25 десятин на кожного. Але цей законопроект, в першу чергу через спротив великих землевласників і деяких політичних партій, не вдалося здійснити. Це привело вже в травні-червні 1918 р. до масових селянських повстань в більшості губерній України, зокрема й на Поділлі.

Тоді австрійська окупаційна влада заарештувала Верхолу, звинувативши його в організації цих заворушень. Його перевезли в Тернопіль, протримали два місяці в тюрмі, проте під час перевезення в суд йому вдалось втекти і сховатися на деякий період в рідних місцях. У Проскурів він повернувся лише 13 лютого 1919 р., фактично за два дні до єврейського погрому. В міській управі Верхолі запропонували взяти назад його заяву про складання обов'язків гласного Думи і він погодився це зробити. Коли ж розпочалася страшна різанина євреїв, більшість з яких була безневинна, Трохим Верхола не міг стояти осторонь і піднявся на боротьбу з цим злом [4, с. 221].

Тиждень за три до цих страшних прокурівських подій у Вінниці відбувся з'їзд більшовиків. Він виніс резолюцію про необхідність більшовицького повстання у Подільській губернії, день повстання було призначено на 15 лютого. Як вже зазначалось, днів за десять до погрому в Проскуріві з'явилася Запорізька козацька бригада українського республіканського війська імені Головного Отамана Симона Петлюри під командою отамана Семесенка. Разом з бригадою Семесенка в Проскуріві розквартирувався й 3-й гайдамацький полк, вояки якого вже були відомі своєю погромною практикою. Бригада і полк приїхали з фронту на відпочинок і для несення гарнізонної служби. Семесенко послав в міську Думу повідомлення про те, що він вступив у виконання обов'язків начальника гарнізону і має намір переслідувати будь-які прояви безпорядків в місті. Водночас він послав в типографію оголошення для мешканців Проскурова про заборону будь-яких мітингів, зборів і погромів, а також агітації проти існуючої влади. За непослух винні будуть покарані згідно з законами воєнного стану, тобто, розстріляні. Проте комендант міста Ківерчук заборонив типографії це друкувати.

Необхідно зазначити, що хоча у Вінниці на з'їзді більшовиків було прийнято резолюцію щодо повстання по всій Подільській губернії 15 лютого 1919 р., однак ні в Вінниці та інших містах губернії, зокрема й в Жмеринці, виступи так і не відбулися, незважаючи на те, що на станції Жмеринка працювало до семи тисяч залізничників. Швидше за все здоровий глузд переміг, бо у більшості більшовицьких організацій на чолі стояли досвідчені революціонери і

вони врахували ситуацію з усіх сторін та зробили висновок про неможливість виступів у визначений час. На жаль, в Проскуріві на чолі більшовицької організації стояли молоді й ще не дуже досвідчені люди. Сприяло й початку повстанню й те, що у місті стояли два полки, як вже зазначалось, 15-й Білгородський і 8-й Дніпровський, солдати яких були розпропаговані більшовиками. В обох військових частинах нараховувалось до тисячі осіб. Зрозуміло, що чутки про повстання розповсюджувались серед населення і у владних структурах. Дійшла така інформація й до отамана Семесенка. 6 лютого 1919 р. він видав наказ, в якому наголошував: «Пропоную населенню припинити свої анархічні виступи, так як для боротьби з ними у мене сили достатньо. Найбільше ставлю це на вид жидам. Знаєте, що ви народ всіма націями нелюбимий, а творите такий безлад між хрещеним людом. Невже вам не хочеться жити, неville вам не шкода своєї нації? Якщо вас не чіпають, то сидіть смирно, а то ось така нещасна нація обурює бідний люд» [5, с. 19].

Проскурівський погром за своєю жорстокістю, лютістю і масовістю перевершив майже все, що можна згадати в багатій погромами історії України. За спеціально розробленим планом під керівництвом своїх командирів військо вирушило винищувати єврейське населення, яке проживало в бідняцьких кварталах нижче центральної вулиці Олександрівської і ближче до Південного Бугу. Фактично цей люд не мав ніякого відношення до змовників, які намагалися захопити владу у петлюрівців. Козаки й гайдамаки йшли під музику і гуркіт барабанів. Вони виконували людоїдський наказ отамана Семесенка: «Євреїв необхідно вирізати для порятунку України» [5, с. 19].

Як свідчать архівні та документальні матеріали, таку клятву вояки дали біля прапора, щоб «виконати священний обов'язок і вирізати єврейське населення, але при цьому не чіпати жидівського добра» [6, с. 53]. І. Семесенко додав, що погром він вважає священним боргом і проявом помсти євреям за участь у більшовицькому русі і виявом справедливості та національної свідомості по відношенню до ворогів своєї нації [7, с. 370].

Однак такі обґрунтування отамана повністю суперечили нормам міжнаціональних відносин в УНР, затверджених Директорією. Адже невдовзі після повалення Гетьманщини було відновлено єврейську національну автономію, у складі уряду діяло міністерство з єврейських питань, а організація погромів заборонялася Директорією та особисто Головним Отаманом. Вже 28 січня 1919 р., коли селянські ватажки і отамани, які брали активну участь в антигетьманському повстанні та пішли на конфронтацію з вищими і місцевими органами влади, Симон Петлюра видав наказ «Про заборону єврейських погромів українськими вояками та переслідування винних». У ньому подібні дії вважалися протиправними і запроваджувалась карна відповідальність за скоєння подібних злочинів [8, с. 99].

Упродовж трьох днів погромники не пропускали ні одного єврейського будинку, з садистською жорстокістю вирізали всіх поголовно, незважаючи на те, що було наказано дітей не вбивати. Гайдамаки і козаки не насмілювалися хіба що порушувати наказ отамана Семесенка щодо недопущення пограбувань, хоча окремі випадки траплялися. Зате вволю «потішилися мародери і пересічні мешканці містечка і деяких навколишніх сіл» [5, с. 19].

Тут необхідно зазначити, що про погром Верхола і голова міської Думи Ставинський взнали тільки пізно ввечері. Вони пішком пройшлись по вулицях і дворах єврейських кварталів, вочевидь побачили понівечені трупи чоловіків, жінок, дітей, пограбовані будинки. Ставинський і міський голова Сікора, а також до них приєднався Верхола, відправились в комендатуру з проханням припинити різню. Тут зразу ж було прийнято рішення про скликання міської Думи, на засідання якої пообіцяли прийти Семесенко і комендант Ківерчук. На засідання Думи зібралось небагато гласних (депутатів). Взагалі в демократичній Міській Думі було 50 гласних (депутатів): 26 християн і 24 євреї. На це зібрання з'явився тільки один єврей і два десятки християн.

Відкрив засідання голова Думи Ставинський, який висвітлив в своїй промові складну ситуацію, яка утворилася в Проскуріві в зв'язку з страшною різаниною в єврейських кварталах, вчиненою козаками і гайдамаками. Семесенко, який взяв слово після

Ставинського, намагався пояснити, що те, що відбулося 15-16 лютого було визване тим, що євреї повністю підтримали більшовиків і намагались захопити владу в місті, попередньо розправившись з козацькою бригадою і гайдамацьким полком при допомозі збільшовичених солдат Білгородського і Дніпровського полків. Однак отаман Семесенко зіграв на випередження і розгромив бунтівників. В такому ж дусі виступив в Думі й комендант Ківерчук – старий царський полковник-служака, і без сумніву, як його характеризували сучасники, – чорносотенець, який був організатором і натхненником прокурівської трагедії, а її фізичним виконавцем став отаман Семесенко.

Третім взяв слово Трохим Верхола. В своїй промові він сказав, що те, що відбулось в Проскурові є ганьбою для всієї України, а козаки і гайдамаки, які мали б бути гідними нащадками українського козацтва, перетворились з команди отамана Семесенка в розбійників та гвалтівників, справжніх бандитів-головорізів. Звертаючись до Семесенка, він сказав: «Ви боретесь проти більшовиків, але хіба ті старі люди і діти, яких ваші козаки і гайдамаки різали, є більшовиками. Ви стверджуєте, що тільки євреї дають більшовиків. Невже ви не знаєте, що є більшовики і серед наших націй, як і серед українців». [3, с. 221-222]. Далі Верхола знову звертаючись до Семесенка, підкреслив: «Отамане, ти думав побудувати Україну на єврейській крові? Так знай, що цим ти згубив Україну. Тому що немає такого хімічного засобу, який би міг вивести єврейську кров. Ти погрожуєш мені? Але що ти можеш зробити? Вбити? На, стріляй!!! Якщо зарізали три тисячі євреїв, то не буде великої біди, якщо загине один Верхола. І не тільки за три тисячі євреїв, а якщо і за десять євреїв я міг би поставити свою голову, то я б це зробив» [5, с. 19].

Після Верхоли виступив єврей Райгородський, який повністю приєднався до його позиції щодо різанини, а також підтримав звернення Т. Верхоли до Семесенка про негайне припинення погромів в місті і в деяких населених пунктах Проскурівського повіту. Отаман Семесенко після довгих суперечок все-таки погодився припинити різню євреїв, а Дума прийняла рішення про те, що охорона порядку в місті передається авіаційному загону, з командиром якого вже

переговорив Верхола. Він же на цьому засіданні й був затверджений начальником цієї охорони.

З метою інформації мешканців міста щодо ситуації і постанов Думи Верхола віддав в типографію написане ним звернення: «Згідно з наказом отамана і з його згоди, що прозвучала в Думі, різня мирного населення зупинена. Козаки відізані з міста. Охорона міста покладена на авіаційний загін і Дума гарантує жителям повний спокій. Життя повинне ввійти в нормальне русло. Віддано наказ розстрілювати всіх грабіжників, а також козаків, якщо ті з'являться в місті після 6-ої години вечора» [4, с. 223]. Однак коли Верхола приніс відтиск оголошення в комендатуру, щоб отримати дозвіл на його розповсюдження по всьому місту, Семесенко і Ківерчук заборонили це робити, а Т. Верхола був заарештований. Семесенко хотів зразу ж відправити на вокзал ніби для суду, а швидше всього для розстрілу. В той час в комендатуру прийшов міський голова Сікора і члени Українського національного союзу, які зуміли переконати Семесенка і Ківерчука, що такий захід міг привести до бунту низки українських громадських організацій, які добре знали Верхолу. Після недовгих вагань його звільнили з-під варті, а Семесенко видав наказ про введення воєнного становища в місті і заборонив будь-яке пересування на вулицях Проскурова після 7-ми годин вечора. На другий день було видано ще один наказ щодо розформування 15-го Білгородського і 8-го Дніпровського полків, вояки яких підтримували більшовиків [9, арк. 153].

Також необхідно зазначити, що Семесенко вирішив покарати й євреїв у містечку Фільштині, що було неподалік від Проскурова. 16 лютого 1919 р. тут спочатку з'явилися гайдамаки, які не тільки затіяли різню, але й забули клятву про те, щоб не чіпати єврейського майна й зайнялися грабунками. Через день в містечко прибули й козаки, які завершили страшну погромну справу: всього вбито було 485 євреїв та поранено 180 (які в більшості померли від ран) із 1900 євреїв, які мешкали в Фільштині, більшість єврейських будинків і крамниць було пограбовано, багато жінок було згвалтовано, а потім зарізано. Коли погромники повертались в Проскурів, то облили

бензином п'ять найкращих в містечку єврейських будинків і їх підпалили [10, арк. 17-24].

В цей час міський комісар Таранович подав у відставку і запропонував губернському комісару затвердити на цю посаду Трохима Верхолу, який телеграфом підтвердив свою згоду, що, до речі, було повною несподіванкою для Семесенка і Ківерчука.

Після свого призначення Т. Верхола випустив дві відозви щодо ситуації в місті. В першій він закликав до припинення проявів нетерпимості і насилля між різними національними групами, які проживали в Проскуріві, а всіх агітаторів і погромників необхідно затримувати і передавати справи у військово-польовий суд. В другій відозві він запропонував погромникам та мародерам негайно здати в комісаріат все награване майно і дорогоцінності. Таким чином життя в Проскуріві потроху нормалізувалося, однак Семесенку не подобалась така активна діяльність Верхоли, а коли з Кам'янця-Подільського приїхала комісія, щоб детально розслідувати обставини, які спричинили такий жорстокий погром, отаман цю комісію самочинно розформував і призначив свою, але тільки для розслідування більшовицького повстання. Одним із найбільш активних членів цієї комісії виявився гайдамака Рохманенко, а насправді єврей Рохман, який добровільно вступив у гайдамацький полк, нібито будучи сином багатого фабриканта і студентом. Семесенко доручив йому на свій розгляд заарештувати людей і притягувати до відповідальності. Насправді Рохманенко, як і деякі інші члени комісії, наживався на тому, що заарештовував синів багатих проскурівчан, в першу чергу, євреїв і через іншого єврея Прозера, в якого він проживав на квартирі, одержував солідні викупи. Верхолі вдалось це вияснити і з такими фактами він поставив перед Семесенком питання про арешт Рохманенка та інших членів комісії за шантаж і здирство. Однак Семесенко після довгих вагань дав згоду тільки на арешт Рохманенка. Верхола провів обшук у нього на квартирі, конфіскував 13, 0 тис. рублів, заарештував його, а на допиті Рохманенко визнав свою вину і заявив, що більшу частину грошей передавав начальнику штабу козацької бригади Гаращенку. Всі ці докази Верхола передав отаману і в руки судовому слідчому.

Проте слідство затягувалось і коли розпочалась евакуація петлюрівців з Проскурова Рохманенка хтось пристрелив [4, с. 233–234].

Фактично в місті на деякий період встановилося своєрідне двовладдя у вигляді протистояння Верхоли і Семесенка та Ківерчука, хоча, в свою чергу, Ківерчук також протистояв Семесенкові. Ситуація настільки загострилася, що Верхола змушений був звернутися до Мудрого, голови Українського національного союзу, який мав дружні відносини з безпосереднім начальником отамана Семесенка – корпусним командиром Коновальцем, і попросив Мудрого вплинути на Коновальця, щоб той перевів отамана в інше місце або відправив на фронт, інакше ситуація в Проскурові могла привести до нової різанини. Верхола, до речі, заручився в цьому й підтримкою Ківерчука, який вважав, що Семесенко свою функцію виконав, вирізавши велику частину єврейського населення міста.

Верхола разом з Мудрим відправились в ставку Коновальця і там добились від нього наказу про те, що Семесенко звільняється від обов'язків начальника гарнізону і повинен повернутися на фронт. Водночас Ківерчук також був звільнений від обов'язків коменданта міста Проскурова і залишився лише комендантом повіту [4, с. 234–235]. Семесенко ще довгий час перебував в Проскурові, однак змушений був виїхати з міста, за наказом Петлюри сидів в Кам'янецькій тюрмі, а коли Кам'янець-Подільський захопили денікінці, він опинився на волі, з вірними йому козаками прибув на Галичину, одружився, перебув там зиму 1919–1920 рр. Навесні 1920 р. він намагався влаштуватися на військову службу в 3-ю Залізну дивізію, яку формував на той час полковник Удовиченко, однак штаб армії наказав його заарештувати і Семесенко вирішив тікати за кордон. На чеському кордоні Семесенка заарештовують, привозять до Чортківської в'язниці, а польовий суд постановив його розстріляти, що й було зроблено в полі під Чортковим. Так закінчилася доля цього ненависника, бандита і горлоріза [5, с. 19].

Висновки. По-перше, проскурівський погром увійшов в історію України і нашого краю як найжорстокіша розправа над мирним єврейським населенням невеликого повітового містечка. Якщо попередні погроми в Україні мали своїм завданням в основному

пограбування єврейського майна, гвалтування дівчат і жінок й деколи вбивства, то в Проскуріві вперше, за наказом отамана Семесенка, козаки і гайдамаки знищили понад 1200 євреїв, ще біля 550 було поранено, з них біля 300–400 померло від колотих і різаних ран і їх всіх поховали на околиці Проскурова у великій і декількох малих могилах. Нині на цьому місці стоїть єдиний в Україні пам'ятник жертвам погрому, збудований ще в далекому 1925 р. за кошти єврейської общини і реставрований в кінці XX ст. завдяки зусиллям єврейської громади та Хмельницького благодійного фонду «Хесед Бешт». Недалеко від пам'ятника цим же фондом було облагороджено і облаштовано давнє єврейське кладовище «Світло душі».

По-друге, як вже зазначалось, Семесенко свідомо ігнорував місцеву владу, як і накази С. Петлюри про ставлення до євреївства, незважаючи на те, що його бригада носила ім'я Головного Отамана. В умовах війни, вважав Семесенко «Більшовицькі методи у нашій боротьбі єдині і для нас, для нашої перемоги... Просякнутий такою вірою я приказав вирізати всіх жидів дощенту. Я мав цим терором попередити все жидівське населення України, що їх теж чекає ця недоля, коли вони не перестануть допомагати більшовикам» [11, с. 152]. При цьому цинізм І. Семесенка зашкалював: він так і не визнав себе ні антисемітом, ні порушником законів існуючої влади. А наслідком діяльності І. Семесенка, як і інших «погромницьких» отаманів, була руйнація місцевої влади, втрата довіри населення до Директорії, компрометація С. Петлюри та УНР в цілому.

По-третє, варто зауважити, що на початковому етапі боротьби з Гетьманатом, селянські ватажки і отамани зіграли позитивну роль в перемозі і утвердженні Директорії, однак після того як С. Петлюра надав їм в ході антигетьманського повстання надзвичайні повноваження, це зіграло негативну роль і привело до зростання соціальної напруги в суспільстві, міжнаціональної ворожнечі, організації повстань проти Директорії, нівелюванні іміджу українського війська, а також стало однією з причин поразки Української Народної Республіки.

Список використаних джерел літератури:

1. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. 269, оп. 1, спр. 38, арк. 5-6.
2. Яневський Д.Б. Проект «Україна» або Спроба Павла Скоропадського / Д.Б. Яневський. – Харків : Фоліо, 2010. – 284 с.
3. Центральний державний архів вищих органів України (далі – ЦДАВОВУ), ф. 1078, оп. 1, спр. 21, арк. – 114-118.
4. Сергійчук В. Погроми в Україні: 1914–1920. Від штучних стереотипів до гіркої правди, приховуваної в радянських архівах. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 1998. – 544 с.
5. Папонова В. Уроки історії. Проскурівський погром // Марічка NEWS. – 2017. – 15 лют. – №7. – С. 19.
6. Книга погромов в Украине, в Белоруссии и Европейской части России в период Гражданской войны. 1918–1922 гг.: Сборник документов (ответственный редактор Л.В. Милукова). – Москва: РООСПЭН, 2007. – 1032 с.
7. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – Київ : Правда Ярославичів, 1998. – 616 с.
8. Сергійчук В. Симон Петлюра і єврейство. – Київ : ПП Сергійчук М. І., 2006. – 152 с.
9. Звіт Головного інформаційного бюро армії УНР про події Проскурівського погрому. – ЦДАВОВУ, ф. 1078, оп. 1, спр. 17, арк. 153.
10. Державний архів Хмельницької області, ф. 4954, оп. 1, спр. 13, арк. 17-24.
11. Митрофаненко Ю. Українська отаманщина 1918–1919 років. – Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2016. – 240 с.

В. О. Байдич,

(Кузьминська ЗОШ І–ІІІ ст.)

О. В. Байдич,

(Кузьминська ЗОШ І–ІІІ ст.)

В. О. Лавринчук,

(БТДЮ Краси́лівської міської ради)

ІВАН ГЕРАСИМЧУК – ЧЛЕН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

В когорті славних лицарів української революції 1917–1921 років є кілька уродженців Краси́лівського району – І.С. Герасимчук, Г.В. Нянчур та В.Д. Коваль. Займали вони різні посади, виконували різні функції, але об’єднувало їх одне – всі вони були членами Центральної ради, яка уособлювала в ті часи прагнення українців до утворення самостійної, незалежної соборної України.

Розкриємо короткі біографічні відомості про одного з них – Герасимчука Івана Семеновича. Відомості почерпнуті з архівної справи, що зберігається в Державному архіві Хмельницької області.

Іван Семенович Герасимчук народився в 1891 році в селі Севрюки Колківської волості Старокостянтинівського повіту (тепер село Краси́лівського району) в сім’ї селянина – бідняка [1, арк. 7]. До 1917 року працював у сільському господарстві, вибився в середняки. Своєю працею та розважливістю заслужив авторитет у земляків, які обрали його делегатом на Всеукраїнський селянський з’їзд у Києві, що відбувся у травні 1917 р. Там він і був кооптований до складу Центральної ради [1, арк. 17].

За завданням керівництва повернувся додому, де проводив активну агітаційну роботу серед населення стосовно створення незалежної української держави. Одночасно гуртував навколо себе небайдужих до такої ідеї земляків, створюючи озброєний загін, що мав відстоювати незалежність України [1, арк. 18].

У травні 1918 року, після утворення Гетьманату Скоропадського перейшов на службу до державної варти Української Держави, разом зі своїми вояками. За різними відомостями, обіймав посади начальника державної варти Краси́лівської, Чернелівської та

Авратинської волостей Старокостянтинівського повіту [1, арк. 8, 8 зв., 69]. Займався розслідуванням карних злочинів, яких тоді здійснювалося дуже багато, слідкував за порядком у волостях, вилучав і повертав у маєтки (економії) пограбоване селянами майно і інвентар. Його загін протистояв польським легіонерам, загони яких ще у 1917 році були створені великими землевласниками польської національності для захисту своїх володінь, в першу чергу – цукрових заводів. Такі загони стояли на території Краси́лівського та Кременчу́ківського заводів. І якщо Краси́лівські легіонери вели себе більш-менш порядно, то легіонери Потоцького (власника Кременчу́ківського заводу) були дуже агресивними, часто виїжджали в навколишні села, нещадно грабуючи селян і жорстоко розправляючись з непокірними. Відомо, що один з таких наїздів на містечко Кульчини і зупинив загін Герасимчука [1, арк. 45].

Доводилося Івану Семеновичу займатися й іншими, не дуже популярними справами. Так, він сприяв, за завданням повітової влади, придушенню повстання селян Авратинської волості. Останні відмовилися сплачувати державні податки і вбили начальника повітової державної варті та козаків, що з ним прибули в Авратин [1, арк. 16].

Після падіння влади Скоропадського, Герасимчук деякий час перебував вдома, у Севрюках, але навесні 1919 р., з приходом у Старокостянтинівський повіт більшовиків, змушений був переховуватися, а потім і зовсім покинути свою рідну домівку. Виїхав він у м. Миколаїв Херсонської губернії, служив у Червоній армії, потім демобілізувався (у 1921 р.) через поранення (втратив око – авт.) й повернувся у м. Миколаїв [1, арк. 93 зв.]. Там працював у відділі соцзабезпечення, потім рахівником і заступником начальника відділу лісового господарства. Далі, там же, створив артіль інвалідів, але через якісь причини майно її продали [1, арк. 96-96 зв.]. Залишившись без роботи, Герасимчук виїздить до Москви у 1924 році. До 1928 року там працював кустарем, а в 1928 році влаштувався слюсарем на літерний авіаційний завод. В 1930 р. був засуджений до 4-х місяців примусових робіт (за що – невідомо). В тому ж році перейшов працювати токарем на 1-й державний підшипниковий завод,

потім став майстром токарної дільниці. Преміювався за ударну працю. В 1930 р. вступив у ВКП(б), але через 2 роки був виключений за приховання свого минулого. У 1932 році обирався депутатом 2-го обласного та 1-го Всесоюзного з'їздів Автодору [1, арк. 83]. В наступні роки працював на тому ж заводі механіком слюсарної дільниці [1, арк. 7].

Часто приїздив у відпустку в Севрюки, що в майбутньому йому й зашкодило [1, арк. 19].

У 1938 році в Антонінський райвідділ НКВС поступив донос на Герасимчука Івана Семеновича. Цього було досить, аби радянський каральний механізм закрутився. 29 травня того ж року його арештували [1, арк. 1]. Кілька разів утримання під вартою продовжували, кілька разів справу Герасимчука повертали на дослідження [1, арк. 10, 11], але вибити необхідні зізнання слідчим не вдавалося. Іван визнав свою службу у гетьманській варті, і не більше. Всі звинувачення у шпигунстві, антирадянській агітації, контрреволюційній діяльності після 1919 року він заперечував [1, арк. 22, 24, 26].

В результаті, справа його була передана на розгляд Особливої наради при НКВС СРСР яка засудила Герасимчука до 5 років ув'язнення у виправно-трудовому таборі. Відбулося це 23 листопада 1939 року [1, арк. 136].

Що з ним сталося надалі, відомостей немає. Вдалося лише відшукати постанову помічника Кам'янець-Подільського облпрокурора по спецсправах Ковалевського від 26 червня 1941 року про припинення нагляду по справі Герасимчука І.С., а саму справу повернути в 1-й спецвідділ УНКВС для зберігання в архіві [1, арк. 137].

А 20 липня 1989 року прокурор Хмельницької області А. М. Харченко затвердив рішення про реабілітацію члена Центральної ради Герасимчука Івана Семеновича відповідно до ст. 1 Указу Президії Верховної Ради СРСР від 10 січня 1989 року «Про додаткові заходи по встановленню справедливості стосовно жертв репресій, які мали місце в період 30-40 років» [1, арк. 139].

29 травня 1938 р. Постанова про початок попереднього слідства по справі громадянина Герасимчука І.С.

Постановление

г. Шепетовка 29-го мая 1938 года

я, уполномоченный оперативно-следственной группы НКВД СССР Давидчук рассмотрев материалы о преступной деятельности гр. Герасимчука Ивана Семеновича проявившееся в том, что он в прошлом служил Начальником гетьманской карательной экспедиции, являлся членом центральной рады, проводил контрреволюционную деятельность среди населения и усматривая в совершенных обвиняемым Герасимчуком Иваном Семеновичем действиях признаки преступлений предусмотренных ст. ст. 54-13, 54-10 ч.2 УК СССР

Постановил

на основании ст. ст. 93 п.2 и 106 УПК СССР начать по настоящему делу производство предварительного следствия

Копию настоящего постановления направить Шепетовскому Городскому Прокурору

Уполномоченный Оперследгруппы Давидчук

Согласен Начальник Антонинского РО НКВД Кац

Утверждаю Начальник Шепетовской Оперследгруппы

лейтенант Госбезопасности Уралов [1, арк. 1].

29 травня 1938 р. Постанова про вибір запобіжного заходу щодо громадянина Герасимчука І.С.

Постановление

об избрании меры пресечения

Гор. Шепетовка 1938г. мая месяца 29 дня, я, оперуполномоченный оперативно-следственной группы НКВД Давидчук

Рассмотрев материалы по обвинению гр. Герасимчука Ивана Семеновича

Рождения 1891 с. Севруки Антонинского района

адрес г. Москва, Колодезная, 3 кв. 4

Профессия и специальность механик, слесарь

Место службы и род занятий Комплектация оборудования при

1-м Государственном шарикоподшипниковом заводе
положение рабочий компроментирующее прошлое и судимости
судим в 1930 году партийность исключен из партии
национальность украинец подданство СССР
История воинского учета снят по возрасту
Виновен в преступлениях, предусмотренных ст. ст. 54-13, 54-10
ч. 2 УК УССР выразившихся в том, что он в прошлом служил
начальником карательной экспедиции при гетьмане являлся членом
Центральной рады, среди населения проводил контрреволюционную
деятельность.

На основании изложенного и руководствуясь ст. ст. 143, 145 и
156 УПК УССР, постановил:

1.) Избрать мерой пресечения способов уклонения от суда и
следствия по отношению к обвиняемому Герасимчуку Ивану
Семеновичу, содержание под стражей в тюрпде Шепетовского
Горотдела НКВД

2.) Настоящее постановление, в порядке ст. 144 УПК УССР и
приказа НКВД и Прокурора Союза ССР от 16/V-33 года № 1665
представить для санкции Шепетовскому Горпрокурору

Оперуполномоченный оперследгруппы	Давидчук
Согласен Нач. Антонинского РО НКВД	Кац
Утверждаю Нач. Шепетовской оперследгруппы	
Лейтенант госбезопасности	Уралов [1, арк. 2].

13 червня 1938 р. Постанова Шепетівського міського прокурора
про арешт і утримання під вартою гр. Герасимчука І.С.

Постановление

1938 года мая 29 дня г. Шепетовка Горпрокурор Боровик
рассмотрел материалы Шепетовской Оперативно-следственной
группы НКВД по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича, 1891 г.
рождения, уроженец с. Севрук Антонинского района Каменец-
Подольской области, житель г. Москвы, по специальности механик
слесарь беспартийный, исключен из партии как скрывавший свое
прошлое, по ст. 54-13, 54-10 УК УССР, выразившееся в том, что он в
прошлом служил Начальником карательной экспедиции при

Гетьмане, являлся членом украинской центральной рады, среди населения производит к.р. пропаганду, а также подозревается в шпионской деятельности.

Учитывая, что Герасимчук может скрываться от суда и следствия, а посему, руководствуясь ст. ст. 143, 145, 156 УПК УССР

Постановил:

Ходатайство Шепетовской опер-следственной группы об аресте и содержании под стражей в Шепетовском тюрподе Горотдела НКВД Герасимчука Ивана Семеновича удовлетворить, зачислив его содержанием за Шепетовской Оперативной следственной группой НКВД.

Горпрокурор

Боровик [1, арк. 3].

1938 р.

Ордер на общук і арешт гр. Герасимчука І.С.

Ордер

Выдан 29 мая 1938 г.

Действителен 2 суток

Сотруднику Управления Государственной Безопасности НКВД УССР тов.

Ковальчуку поручается произвести обыск и арест гр. Герасимчука Ивана

Семеновича, проживающего в с. Севруках.

Начальник Антонинского

РО НКВД

Кац. [1, арк. 4].

29 травня 1938 р. Протокол общуку у громадянина Герасимчука І.С. мешканця с. Севрук

Протокол обыска

1938 года мая 29 дня, я, сотрудник Антонинского РО НКВД НКВД УССР Ковальчук на основании ордера Антонинского РО НКВД УССР произвел обыск у гражданина Герасимчука Ивана Семеновича, проживающего в Севруках при производстве обыска присутствовали Председатель сельсовета Смотрук.

Согласно полученным указаниям задержан гражданин Герасимчук Иван Семенович

Изъято для представления в РО НКВД НКВД УССР следующее
Паспорт МО № 329596 на имя Герасимчука И.С.

Оперуполномоченный /подпись/ [1, арк. 5].

29 травня 1938 р. Довідка щодо арешту майна та житла громадянина Герасимчука І.В.

Арест на имущество Герасимчука Ивана Семеновича не накладывался и жилплощадь не опечатывалась.

Ст. оперуполномоченный спецотдела УНКВД Зачик
[1, арк. 6а].

29 травня 1938 р. Протокол особистого обшуку громадянина Герасимчука І.С.

Протокол
(личного обыска)

1938 года мая 29 дня, Я, уполномоченный оперативно-следственной группы Кац НКВД УССР произвел личный обыск у арестованного Герасимчука Ивана Семеновича в присутствии

При личном обыске у Герасимчука Ивана Семеновича обнаружено и изъято: ничего не обнаружено.

Жалоб на неправильности допущенные при обыске не поступало.

Обыск произвел /Кац/ [1, арк. 6б].

29 травня 1938 р. Анкета арештованого Герасимчука І.С.

1. Фамилия: Герасимчук

2. Имя, отчество: Иван Семенович

3. Дата рождения: 2 число месяца сентября года 1891

4. Место рождения: с. Севруки Антонинского района

5. Местожительство: г. Москва Колодезная улица дом №3 кв. 1

6. Профессия и специальность: механик-слесарь

7. Место службы и должность или род занятий: на первом государственном подшипниковом заводе в городе Москве работал механиком по оборудованию

8. Паспорт: выдан 30 отделением милиции в городе Москве серия МО № 329596

- УРСР Довідка-характеристика № 321
Севруцька сільрада Антонінського району
Видана сучасна на громадянина с. Севрук 5 липня 1938 року
Антонінського району Герасимчука Івана Семеновича
в тім, що він народився в селі Севруки. Батьки його до
революції були середняки. Сам Герасимчук Іван Семенович з 1918
року по 1920 рік перебував в каральних загонах Вишньовського в

якості командира загону, який охороняв поміщика Маньковського в м. Красилові.

За час перебування в каральних загонах Герасимчук І.С. керував придушенням повстання в с. Пашутинцях, в якому селяни повстали проти каральних загонів. В наслідок побоїв каральниками селян померло 14 чоловік.

В селі Чернелівці, після розгрому поміщика Журавського селянами, Герасимчук І.С. брав участь в побоях селян, та забирав від селян худобу за поміщицьке майно.

Герасимчук І.С. оперував з своїм каральним загonom по Красилівському та Старокостянтинівському районах.

З 1920 року Герасимчук І на території Севруцької сільради не перебував. Лише щорічно приїжджаючи у відпуск веде зв'язок Грицюк Митіфор, Польовим Юстимом та іншими. Де заводив систематичні п'янки да забирав поручення про те, що він не перебував у каральних загонах.

Що й свідчиться Севруцькою сільрадою.

Голова сільради

/підпис/

Секретар сільради

/підпис/ [1, арк. 8-8зв.].

13 червня 1938 р. Постанова про арешт громадянина Герасимчука І.С.

Постановление

г. Шепетовка июня 13 1938 года Уполномоченный оперативно-следственной группы НКВД Кац рассмотрев следственный материал по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича нашел, что произведенными следственными действиями установлено, что он являлся начальником гетманской полиции, участвовал в карательной экспедиции Вишневого, проводил постоянную расправу над революционной частью крестьян.

Проводил контрреволюционную деятельность.

На основании изложенного и руководствуясь ст. 126, 127 УПК УССР

Постановил

привлечь гр. Герасимчука Ивана Семеновича в качестве обвиняемого пред'явив ему обвинение в преступлениях

предусмотренных ст. ст. 54-13, 54-10 УК УССР

Копию настоящего постановления направить Шепетовскому
Городскому Прокурору

Уполномоченный Оперследгруппы /подпись/

Утверждаю Начальник Оперследгруппы /подпись/

Постановление мне пред'явлено /подпись/

13 июня 1938 года [1, арк. 9].

15 липня 1938 р. Клопотання начальника Антонінського РВ
НКВС про продовження утримання гр. Герасимчука І.С. під вартою

Постановление

1938 г. Гор. Шепетовка июля 15 дня, Я, начальник
Антонинского райотделения НКВД Кац, сего числа рассмотрел
спецдело по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича, уроженца
с. Севруки Антонин.ского района Каменец Подольской области,
жителя г. Москвы, рабочий, украинец, в преступлениях,
предусмотренных ст. ст. 54-10 ч. 2, 54-13 УКСР. Арестован 29 мая
1938 года

Нашел:

Что в результате следствия добыты новые обстоятельства по
делу, как-то: о принадлежности Герасимчука И.С. к к. р. организации
и по делу необходимо допросить дополнительно ред свидетелей и что
срок содержания под стражей обвиняемого Герасимчука истекает, а
поэтому на основании вышеизложенного и руководствуясь ст. 57 КПК
УССР

Постановил

Возбудить ходатайство перед Верховным Советом Союза ССР о
пролении срока содержания под стражей обвиняемого Герасимчука
Ивана Семеновича на один месяц до 29 августа 1938 года.
Ходатайство возбуждается впервые.

Начальник Антонинского РО НКВД Кац

Утверждаю: Начальник Шепетовской Оперследгруппы
лейтенант госбезопасности Уралов [1, арк. 10].

6 грудня 1938 р. Постанова про продовження арешту
гр. Герасимчука І.С.

Постановление

1938 года декабря 6-го дня гор. Каменец-Подольск

Я, врид начальника УНКВД по Каменец-Подольской области – Младший лейтенант госбезопасности Екимов, рассмотрев следственное дело № 152512 по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича, 1891 года рождения, уроженца с. Севрук Анонинского района, жителя г. Москвы, беспартийный, грамотный, происходит из крестьян – середняков. До ареста механик 1-го госзавода, украинец, гражданство СССР. Обвиняется в преступлениях предусмотренных ст.54-10 ч.2 и 53-13 УК УССР.

Нашел:

Герасимчук Иван Семенович проводил антисоветскую пропаганду против колхозного строя и мероприятий Советской власти проводимых на селе.

Следствие по делу было закончено и направлено по подсудности.

На основании приказа НКВД СССР №00701 и 00782 следственное дело Герасимчука было возвращено для направления в областной суд.

Учитывая, что оформление следственного дела и необходимые в связи с этим следственные мероприятия требуют дополнительного времени

Постановил

Продлить срок ведения следствия и содержания под стражей в тюрьме гор. Шепетовки обвиняемого – Герасимчука Ивана Семеновича сроком на один месяц, т.е. с 6 декабря 1938 года по 6-е января 1939 года.

Врид. нач. УНКВД по Кам-Под. области

старший лейтенант Гос. Безопасности

(виправлено з молодшого лейтенанта – авт.) Екимов [1, арк. 11].

23 листопада 1939 р. Витяг з протоколу Особливої Нарadi при Народному Комісарові Внутрішніх Справ СРСР про міру покарання Герасимчука І.С.

Выписка из протокола №41

Особого Сопевщания при Народном Комиссаре Внутренних Дел СССР
от 23 ноября 1939 года

Слушали:

249 дело №152512 УНКВД Каменец-Подольской области по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича 1891 г.р., уроженца с. Севрюки Каменец-Подольской области, украинец, гражданин ССР, из крестьян-середняков, рабочий

Постановили:

Герасимчук Ивана Семеновича за активную борьбу против рабочего класса в годы гражданской войны и антисоветскую агитацию – заключить в исправительно-трудовой лагерь сроком на пять лет, считая срок с 29 мая 1938 года.

Дело сдать в архив [1, арк. 136].

1 р. Постанова про припинення нагляду по справі Герасимчука І.С. і здачу останньої в архів.

26 червня

Постановление

1941 года, июня 26 дня

гор.Проскуров

ИО Пом. Обл. Прокурора по спецделам – Ковалевский, сего числа рассмотрев в порядке надзора архивно-следственное дело УНКВД по Каменец-Подольской области №152512, по обвинению Герасимчука Ивана Семеновича, 1891 года рождения, из крестьян-середняков, рабочий, по ст. 54-10 ч.1, 53-13 УК УССР

Нашел

Постановлением Особого Сопевщания при НКВД СССР от 23 XI. 1939 г. Герасимчук И.С. за к.-р. деятельность осужден к 5 годам заключения ИТЛ.

Из материалов дела установлено, что в 1918 году Герасимчук при гетманщине на Украине был в Авратинской и Красиловской волостях начальником варты, участвовал в карательном отряде Вишневого где подавлял восстания крестьян.

За означенные заслуги местные помещики и кулаки послали Герасимчука на Всеукраинский съезд, где был избран членом центральной Рады.

После разгрома гетманщины, Герасимчук из села скрылся и в последнее время проживал в Москве, где скрыл свое прошлое, добился вступления в ВКП(б).

В 1932–1938 г.г. Герасимчук приезжая в село Севрюки, к брату, занимался среди колхозников к.-р. высказываниями.

Герасимчук признал лишь службу у Гетмана и что он был членом Центральной Рады. (л.д, 15-18, 22, 118, 119).

Показаниями свидетелей Смотрука, Александрова, Грицюка, Иванюка, Франчука, Крисяка, Вербийчука и Петрука (л.д, 35-40, 42, 44, 45, 63-65, 107-117) факты активной борьбы против Сов. власти и к.-р. агитацию полностью подтверждена.

На основании изложенного, руководствуясь ст. 300 УПК УССР, -
Постановил:

Надзорное производство по делу Герасимчука И.С. прекратить.
Дело вернуть в 1-й спецотдел УНКВД для хранения в архиве.

ИО Пом. Облпрокурора по спецделам Ковалевский

Согласен: ИО зам. Облпрокурора по спецделам Туркевич [1, арк. 137].

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької області, ф.Р-6193, оп.12, спр. 19104.

Г. В. Бондаренко,

*кандидат історичних наук, професор
(м. Луцьк)*

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ВОЛИНИ ТА ЇЇ УРОКИ

Сучасність вимагає з нових позицій подивитися на історію. Необхідно дати оцінку тим революціям і війнам ХІХ і ХХ ст., які торкалися українських земель та українців в різних державах, особливо в Австро-Угорській та Російській імперіях. Ці нові позиції –

існування сьогодні суверенної Української держави і української нації. У цій публікації виділено кілька питань, які, на думку автора, мають визначати погляд української історичної науки на революції, війни і воєнні дії, на їх наслідки та вплив на окремі регіони і на долю людей революційних і воєнних лихоліть.

Перше питання, яке постає, це те, що історія воєн має розглядатися з позицій існування Української держави. Кожного разу і по кожній революції або війні має бути доведено, чи є ці події українською історією, чи, можливо, українці були втягнуті в орбіту революційних і воєнних дій, особливо світових воєн, на боці різних держав і коаліцій, а сьогодні мають вивчати цю історію як свою. Хоча, з позицій всесвітньої історії, «чужої історії» не буває.

Важливі, з воєнно-історичної та воєнно-політичної точки зору, окремі події, а саме: Луцький (Брусилівський) прорив, Брестський і Ризький мир як наслідки Першої світової війни, у Другій світовій – перші дні війни, оборона Києва, Одеси, Севастополя, Битва за Дніпро, Луцько-Рівненська і Поліська операції, бої за Ковель, визволення Варшави, Берлінська операція та інші, а також воєнно-історичні наслідки мусять бути в українській історії. Але майбутні історики України їм ще дадуть належну оцінку.

Друге питання стосується причин, наслідків і впливів революцій та воєн на життя людей, становище України й українців та їх місце і роль у геополітиці різних держав. Основною причиною Першої світової війни було загострення суперечностей між провідними країнами світу, внаслідок нерівномірності їх економічного розвитку, змінилося співвідношення сил у світовій капіталістичній системі, де почалися претензії на розподіл ринків збуту і колоніальних володінь. Другою причиною був той факт, що на початку XX ст. розвиток науково-технічного прогресу призвів до появи нових, більш потужних засобів знищення людей, які могли застосувати воюючі сторони. Найменше згадується третя причина – намагання окремих чисельних народів, які знаходилися у складі великих імперій, в тому числі українців, створити свою національну державу.

Третє питання визначає ставлення до революцій і воєн як до подій, що є одвічними супутниками людської історії. Але варто

зауважити, що людство не живе тільки ними і з політичною історією. Людство живе відтворенням і збереженням історичного досвіду поколінь, як власне і відтворенням наступних поколінь. Ті народи, які жили за рахунок воєн і грабунків, зникали в історичному часі, оскільки вони або асимілювалися із завойованими, або самі гинули, а держави завойовники – розпадалися, коли вже нічого було завойовувати. Після кожної війни необхідно відтворити себе, економіку, освіту, науку, культуру, традиції, які свідчать про історичний досвід поколінь. Цей досвід не може перериватися в часі, інакше етнос, народ, нація зникне з карти світу. Отже, якщо неможливо відвернути війну, то слід вийти з неї з найменшими втратами і з можливостями відтворення суспільства.

Четверте питання є найбільш злободенним, актуальним і стосується висвітлення участі учасників подій, які важливу частину свого життя пов'язують з революційними і воєнними роками початку ХХ ст., воєнними Другої світової війни і повоєнними роками. Це питання відстрочене у майбутнє. Воно стосується ставлення до революцій і воєн майбутніх поколінь. Сьогодні, принаймні три покоління, знаходяться у конфліктній ситуації стосовно оцінок і стосовно морально-етичних принципів спілкування, і знайти примирення між ними надзвичайно складно, а інколи майже неможливо.

По-н'яте, як би ми не починали розглядати революційну і воєнну історію будь-якого регіону, у підсумку постає питання впливів на його становище і розвиток та на життя людей. Ні у Литовській, ні у Польській, ні в Австро-Угорській, ні Російській чи Радянській державах не стояло питання забезпечення і врахування інтересів та потреб населення приєднаних або завойованих земель. Їх врахування мало місце лише коли співпадало з інтересами пануючих верств і держави. І сьогодні, скажімо, не коректним є твердження, що потрібно дякувати Сталіну і СРСР за ті землі, які має Україна і за існуючі кордони. Добре відомо, що СРСР зайняв території Західної України, Буковини, Придунав'я, зміцнюючи власні кордони і розширюючи власну територію. А це масові репресії, виселення, переселення і депортації населення, які стверджують, що СРСР дбав лише про свої

геополітичні інтереси. На сучасному етапі, коли у розпалі Третя світова війна, як вважають окремі історики і політики, це війна з тероризмом, історія минулих воєн і воєнних конфліктів має розглядатися більше з тих позицій, щоб не було нових гарячих точок на планеті і щоб цінилося життя людини і життя цивілізації. На жаль, терористичні дії поступово на сході України переростають у війну, яка одержала назву «гібридно».

Як цінилося життя людини у попередніх війнах відомо. Тому сучасне політичне мислення має свідчити про те, що основні загальнолюдські цінності – життя людини і цивілізації мають бути основою будь-якої політики, в тому числі і, у першу чергу, різних силових структур. На землях України, зокрема Волині та Полісся, є багато поховань. Якби ті, хто у них лежать, змогли заговорити, то вони б заговорили всіма мовами Європи і більшістю мов світу. А це тому, що по цій території пройшло і прошуміло багато воєнних подій від великого переселення народів 1500 років тому і, завершуючи світовими війнами ХХ ст.

ХХІ ст. поки що не очистилося від болячок минулого. Ще не настав «кінець історії», як його бачать Ф. Фукуяма і С. Кримський. «Кінець історії» прогнозує не кінець світу, а позбавлення людства від воєн, тероризму, СНІДу, наркоманії тощо. «Кінець історії» старої і початок нової історії продовжують залишатися відкладеними у майбутнє.

Шосте, і теж важливе питання, це питання визнання і вшанування героїв. Крізь призму героїки проходять історичні оцінки революційних і воєнних подій. Ідеологічна та політична строкатість суспільства викликає суперечливе ставлення до героїв. В сучасному розумінні це ставлення до Героїв Радянського Союзу і Героїв Соціалістичної Праці, до Героїв України.

На цьому тлі постає питання: Чи потрібний інститут героїв? Звичайно, що кожна політична сила своєю ідеологією та політикою буде творити або вирізняти «своїх» героїв. Серед героїв є: герої миротворчих контингентів з Угорщини, Чехословаччини, Афганістану, Сирії, герої Першої і Другої світових воєн з одного боку. З іншого, – це герої часів УНР, Гетьманату, Директорії, герої

національно-визвольних змагань – Поліської Січі та УПА, дивізії «Галичина». І це важлива проблема не лише історії, а й сучасної політики та моралі. Але героями є й ті, які здійснили відкриття у науці, освоєнні земних і космічних просторів, рятували людей під час різних катастроф, природних і штучних, на воді, при пожежах тощо.

Коли постає проблема воєн і героїв, то слід визначати, очевидно, героїзм людини за вчинками, а не виставляти ідеологічні та політичні штампи як критерії героїзму. Найчесніша і найсправедливіша історія, в тому числі й воєнна, є та, яка не дає ідеологічних і політичних оцінок, хоча без таких оцінок вона не обходиться. Українська воєнна історія захоплює чимало тем, які стосуються подій світового, міжнародного значення, але на які не мали вирішального впливу ні регіон, ні його мешканці.

Дуже важливо, щоб патріотичне виховання на воєнній історії не створювало протистояння і суперечливих думок, які його викликають. Виховна робота має бути вдумливою і відповідати потребам держави і армії, її доктрині. Вона має враховувати регіональну історію на основі історично-краєзнавчих досліджень.

З погляду на минулі століття, у яких змінювалося становище українських земель та українців, виникає думка про стереотипи мислення в оцінках щодо їхнього статусу і становища. Кожна держава, яка володіла українськими землями, намагалася обґрунтувати своє право на володіння. Такою була радянська держава, тому її стереотипи продовжують найбільше шкодити формуванню національного світогляду і політиці української державності. Частина політиків продовжує виражати ідеї та погляди вже не існуючої держави та ідеології, на жаль по всьому пострадянському просторі, окрім Російської Федерації, яка формує свою політику не лише як правонаступниця СРСР, але й як суверенна і незалежна держава, а сьогодні її керівники стали на позиції створення нової імперії.

Історичні оцінки минулого, у тому числі й воєнної історії, мають бути з урахуванням оцінок історії та політики сучасних держав, які багато у чому продовжують логіку «окупаційного мислення», хоча і не територіального, крім Російської Федерації, але світоглядного. Звичайно, що найбільше це стосується тих держав-сусідів, у складі

яких знаходилися або знаходяться українські землі і в арміях яких були представлені українці.

Якщо у минулому відбувалося втягнення України та українців у воєнні події, то сьогодні відбувається втягнення її у воєнно-політичну історію колись воюючих сторін на свій бік. Варто виробити власну національну концепцію воєнної історії, відсторонену від зверхності інших воєнно-політичних доктрин і намагання підпорядкувати її власним ідеологічним та політичним потребам. Конкретні краєзнавчі регіональні дослідження мають сприяти цьому. Достатньо того, що Україна втратила впродовж століть частину етнічних територій, а українці несли важкий тягар різних асиміляторських тенденцій у політиці та культурі. Слід розставити акценти стосовно сучасних оцінок доктрин воюючих сторін та геополітичних проблем різних часів, від давньої та середньовічної історії і до початку XXI ст.

Перша світова війна, від початку якої пройшло 100 років, як суспільне явище, що мало і досі має вплив на подальшу європейську та світову історію, тягарем лягла на долю Волино-Поліського краю та його людей. Про це свідчить аналіз суспільних процесів як перших повоєнних років, так і наступних десятиліть.

Світова війна як суспільна стихія має вивчатися з усіх сторін. Статистика свідчить, що кожна наступна війна забирає все більше життів серед мирного населення. Якщо Перша світова війна забрала 10% мирного населення від загальної кількості загиблих, то Друга світова – вже 50%, а наступні, навіть локальні війни і терористичні акти, забирають життя мирного населення, що складає 90% від загальних втрат. Тим більше, що захист від сучасної зброї масового знищення і від терористичних акцій мають війська і спецслужби, а не мирне населення. Втім, події Першої світової війни та їхнє вивчення показують, що інтерес різних фахівців дає можливість дослідити такі сторони явища як: бойові дії та операції воєнно-історичного характеру, воєнно-політичну історію, яка торкається проблем причин розв'язання і участі політиків і політичних угруповань в час ведення і завершення війни. Навіть воєнно-економічні проблеми вивчені досить глибоко. Але досі залишаються не дослідженими регіональні, локальні

впливи на ті території, де відбувались основні події і на долі людей, які потрапили у вир воєнних дій.

Події Першої світової війни ставлять кілька цікавих питань перед викладанням історії, а саме: Чию історію ми вивчаємо? Для чого ми її вивчаємо? Яку частину у цій історії займає вивчення причин, результатів і наслідків війни для долі України і, зокрема Волині?

Втім, події Першої світової війни у нашому краї свідчать про те, що саме тут проявилася необхідність виборювати власну незалежність поляками, фінами та українцями. Національне питання в Європі було важливим чинником участі у Першій світовій війні тих народів, які прагнули до незалежності і створення власної держави.

Аналіз шкільної програми і підручників показує, що вивчення минулого українського народу і його окремих територій часто вписується через історію інших держав і народів та й не підпорядковано проблемам розуміння існування незалежної сучасної Української держави із власною внутрішньою і зовнішньою політикою та інтересами внутрішнього розвитку в галузі освіти, науки, виховання громадян відповідно до Конституції і формування громадянського суспільства.

Таким чином, для аналізу уроків Першої світової війни, що стосується України, зокрема Волині і Полісся, необхідно вникнути в ту ситуацію, що сьогодні ми маємо розглядати війни з позицій існування Української держави та її історико-політичних інтересів. Тим більше, що втрати, які понесла Україна і її окремі регіони до сих пір не пораховані і не визначені у різних вимірах економіки, соціології, демографії тощо.

Важливим є питання подолання стереотипів ставлення до «своїх» і «чужих», що брали участь у війні з обох сторін. У підручниках минулого часу кожна сторона визначала «своїх» і «чужих» залежно від того в складі якої держави знаходилися українські землі. Сьогодні, очевидно, для українців і, зокрема волинян, немає ні «своїх», ні «чужих», а є сторони, які вели воєнні дії на території України і краю, зокрема. Подібна ситуація складається і по відношенню до подій та воюючих сторін у Другій світовій війні,

але ці стереотипи більш живучі тому, що вони ближчі в часі, а представники воюючих сторін добре знають одне одного.

Продовжується до тепер вивчення війни у шкільних підручниках на основі розкриття воєнних дій, героїки тих часів без аналізу уроків війни та її наслідків для краю. Волинь у Першій світовій війні це не лише Луцький прорив і генерал Брусилов, це долі сотні тисяч краян які потрапили у вир війни, яка наклала відбиток на наступні два десятиліття, що призвели до Другої світової війни, у якій знову українські землі стали тривалим театром воєнних дій у Європі.

Мабуть кладовища і поховання, насипи і кургани ховають чимало таємниць про тих, хто назавжди залишився у цій землі так і не зрозумівши своєї місії. Польські, литовські, німецькі, австрійські, угорські, російські поховання можна знайти у нашому краї. Саме вони свідчать про трагедію тих, хто в них похований і про трагедію нашої порубіжної землі, яка завжди була об'єктом чийхось зазіхань.

До 80-ї річниці Першої світової війни у Луцьку в 1994 р. вже проходила цікава конференція «Документально-художня проза про Першу світову війну» (Луцьк, 1994), яка зібрала науковців з багатьох міст України, краєзнавців, письменників і стосувалась проблем її висвітлення в художній, історичній та публіцистичній літературі. Вже на цій конференції важлива увага була приділена долі краю і його людей, що вплинуло на розуміння місця і ролі подій при історичних і політичних оцінках всесвітніх, європейських і, нарешті, українських.

Окремі праці волинських дослідників були присвячені цікавим подіям Першої світової війни, які раніше в радянській історіографії достатньою мірою не розглядались. Це питання участі у війні та діяльності січових стрільців, становище селянства, економіки краю та розв'язання аграрних проблем, спроби вивчити суспільно-політичне життя на Волині, зокрема стосунки між поляками та українцями. Частина цих публікацій вийшли у наукових збірниках Волинського держуніверситету (Бернадський Б. До питання про стан економіки Волинської губернії в роки Першої світової війни. Збірник навчально-методичних матеріалів і наукових статей історичного факультету ВДУ. Вип. 3. Луцьк: Вежа, 1998, С. 49-55; Бернадський Б. 1914-й рік на Волині: кілька фрагментів суспільно-політичного життя.

Науковий вісник ВДУ. № 3. Серія історія. Вип. 1. Луцьк: Вежа, 1996, С. 74-84; Заброварний Б., Бернадський Б. Вклад Січових Стрільців у розвиток національної освіти Волині. Зб. навч.-метод. матер. і наук. статей істор. фак-ту. – Луцьк: Вежа, 1995, Вип. 1, С. 63-68; Соловйов О. Економічне становище Волині в роки Першої світової війни. Науковий вісник ВДУ. № 2. Серія історія. Луцьк: Вежа, 1997, С. 35-40; Соловйов О. Політична ситуація на Волині в роки Першої світової війни. Матеріали ХІІ наукової конференції ВДУ. Ч. 2. Луцьк, 1996, С. 58-59; Соловйов О. М. Українсько-польське протистояння в українському селі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Науковий вісник Волинського держ. ун-ту ім. Лесі Українки. 2002. № 3, С. 90-94; Соловйов О., Соловйов С. Українські січові стрільці на Волині. Науковий вісник ВДУ. Вип. 3. Серія історія. Вип. 1. Луцьк: Вежа, 1996, С. 99-103) та навчальний посібник, авторами якого стали Б. Й. Заброварний і О. Г. Михайлюк «Українське село в роки першої світової війни» (Луцьк: Надстир'я, 2002, 148 с.).

Воєнній історії краю було присвячено історично-краєзнавчі конференції, у яких брало участь широке коло вчених, у тому числі по Першій світовій війні. Оpubліковано збірники матеріалів, доповідей і повідомлень: (Минуле і сучасне Волині та Полісся. Сторінки воєнної історії Маневичини та Полісся. Матеріали ХІХ Волинської обласної науково-практичної історично-краєзнавчої конференції, присвяченої 15-й річниці Незалежності України, 90-й річниці Брусиловського прориву, 21-22 вересня 2006 р., м. Луцьк – смт. Маневичі. Луцьк, 2006, 69 с., іл.; Минуле і сучасне Волині та Полісся: Сторінки воєнної історії краю. Матеріали ХХХ Всеукраїнської науково-практичної історично-краєзнавчої конференції, 24-25 березня 2009 р. Збірник наукових праць. Вип. 30. Луцьк: Пульс, 2008, 454 с.).

Втім, найбільш змістовною і комплексною є монографія О. Дем'янюка, що охоплює події у Волинській губернії, пов'язані з воєнними геополітичними, економічними та іншими аспектами її розвитку 1914–1921 рр. Окреслено ряд важливих аспектів воєнно-політичного і соціально-економічного впливу Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. не тільки на розвиток території, а й на формування національної свідомості українців.

(О. Й. Дем'янюк Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках : монографія. Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011, 320 с.).

Книги інституту історії України НАНУ: Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / Упоряд.: О. Рєєнт. К.: Кліо, 2013, 784 с. (Збірник публікацій). Перша світова війна 1914–1918 рр. і Україна: мовою документів і свідчень / Упоряд. В. Шевченко. К.: Кліо, 2015, 800 с.

Публікації до 100-річчя війни Г. Гулька і М. Якименка, І. Пасюка, А. Кравця про Луцький прорив Червищанський плацдарм і хімічну зброю в часописах «Літопис Волині» і «Українське державотворення».

Однак цих публікацій мало для того, щоб більш повно відтворити картину тогочасної багатостраждальної Волинської землі та її людей. Дослідників ще чекають документи багатьох архівів і приватних зібрань. На жаль вже не можна знайти живих свідків для відтворення усної народної історії, тому це є важливий урок для сучасників, які мають зберегти свідчення тих, хто пережив наступні не менш буремні події пов'язані з Другою світовою війною та її наслідками. Живучими залишаються колишні воєнні доктрини сторін, що воювали, які мають вплив на вивчення і осмислення минулих подій. Тому і була проведена історико-краєзнавча конференція 23 жовтня 2013 р. у Луцькому педколеджі і видано матеріали «Волинь напередодні Першої світової війни» (Луцьк, 2013), яка мала на меті розповісти про цю війну, 100-річчя якої наближалось, враховувати існування держави Україна, котрій більше 20 років і давати належні оцінки саме з позицій її існування як суверенної і незалежної. Наша держава тепер не може мати на меті втягнення власного народу у подібні в минулій історії ситуації, коли розігрувалася українська карта у європейській та світовій політиці. Інтереси власні та орієнтація на власні сили має бути основою внутрішньої та зовнішньої політики на всіх рівнях, починаючи з регіонального. Саме така точка зору, на думку автора, має лежати в основі наукової, пошукової, історично-дослідницької діяльності, виховної роботи та краєзнавчої освіти в усіх закладах освіти, культури, науки.

Г. Гулько,
краєзнавець
М. Якименко,
журналіст
(м. Луцьк)

МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ВОЛИНІ

3 квітня 2017 р. минуло століття з часу однієї з найбільш трагічних сторінок в історії Першої світової війни на Волині – завершення бойових дій на «Червищанському плацдармі». Зважаючи, що події на цьому плацдармі пов’язані із застосуванням німецькою стороною особливо негуманної зброї – хімічної, використання якої було заборонено за рішенням міжнародних конвенцій, ця тематика і в наш тривожний час не підлягає забуттю.

Як відомо, поява терміна «Червищанський плацдарм» у документах Південно-Західного фронту і спогадах генерала О. Брусилова тієї доби датується початком липня 1916 р. У ці дні після могутнього артобстрілу російські солдати 4-го кавалерійського та 24-го артилерійського корпусів, що входили до складу 3-ї армії генерала Л. Леша, в кількох місцях прорвали оборону німецьких військ генерала Хауера. Внаслідок швидкого наступу вони переправилися на лівий берег р. Стохід біля сіл Червище, Рудка, Тоболи і захопили між селами Геленин (нині Оленіно) та Червища (нині Старі Червища) плацдарм до 8,3 км по фронту та 3,2 км в глибину.

Здавалось би, що були всі підстави для подальшого наступу з цього перспективного плацдарму на Камінь-Каширський та далі на захід, але основні зусилля військ Південно-Західного фронту у цей період були зосереджені південніше Ковеля. Тут, як відомо, у кровопролитних боях у волинських болотах полягла еліта російської армії – її гвардія в складі Особливої армії. Втрати гвардійських частин тут склали більше 33 тис. осіб. Лише через місяць російські війська розпочинають новий наступ з Червищанського плацдарму у напрямок

у Каменя-Каширського. Проте час був втрачений, противник значно укріпив оборону і нічого, крім великих втрат серед особового складу 3-го та 26-го корпусів, це не дало. Відомо, що серед загиблих тут, заборонених на двох військових кладовищах на захід від нинішнього с. Н. Червища, були і тисячі українців. Як наслідок, все це спричинило призупинення тут активних військових дій до весни 1917 р.

Наступні події засвідчили, що з одного боку російське командування знало про складні умови для розміщення на плацдармі військ та значні труднощі ведення тут активних бойових дій, а з іншого – все ж плекало надію на можливість використання його для нових наступів, що передбачалися спочатку на лютий, а потім і на літо 1917 р.

Як зазначалося вище, плацдарм у цей час являв собою смугу землі на лівому березі Стоходу між селами Тоболи і Геленин (Оленино), довжиною по фронту дещо більше восьми кілометрів та трьох – завширшки. Вся його територія добре прострілювалася як далекобійною, так і польовою артилерією противника. Місцевість тут рівна, зовсім відкрита, що пологими скатами знижувалася як в долину річки Стохід, так і на захід в болотисті ліси. Вся долина Стохода, з чисельними рукавами та протоками весною повністю покривалася водою. Через долину було облаштовано 12 пішохідних та два колісних мости, з яких на день початку квітневих боїв за плацдарм залишився вцілілим лише один колісний та 2-3 пішохідних.

В інженерному відношенні Червищанський плацдарм був обладнаний чотирма лініями окопів, з яких перша слугувала, внаслідок малої глибини плацдарму, головною лінією оборони. У зв'язку з присутністю багатьох вузлів оборони і чисельних ходів сполучення вся територія плацдарму являла собою справжній лабіринт окопних робіт, що до краю утруднювало маневрування військ. Більшість окопів були насипані з торф'яного ґрунту, що осипався від одного тільки струсу повітря під час вибуху ворожого снаряда. Міцних бетонних сховищ тут не було, а найбільш важливі будівлі були накриті 2-4 рядами колод, що не витримували вогню важкої артилерії. Зв'язок з плацдармом був лише наземний.

Оборона описаної вище ділянки лівого берега Стоходу була доручена 3-му корпусу генерала Янушевського. Безпосередньо на лівому березі плацдарму розташовувалися частини 73-ї та 5-ї стрілецьких дивізій в складі 17 батальйонів. Отже, там перебувало до 18-20 тис. солдатів та офіцерів російських військ. Вся корпусна та дивізійна артилерія (100 гармат), крім п'яти «траншейних» гармат, перебувала за межами плацдарму. Віддаль розташування цих батарей від ворожих окопів не перевищувала 3-5 км і тому позиції арт батарей так спостережників в окопах плацдарму піддавалися обстрілу важкої та навіть легкої ворожої артилерії.

Щодо супротивної сторони, то фронт навпроти плацдарму навесну 1917 р. займали підсилена 1-ша німецька ландверна піхотна, Баварська кавалерійська дивізії та 9-та австро-угорська кавалерійська дивізія з армійської групи генерала Хауера. Тобто німецькі й австрійські війська нараховували тут до 30 тисяч чоловік і не мали значної переваги над росіянами. Разом з тим, артилерійські частини цього військового угруповання мали у своєму складі близько 300 гармат та 100 мінометів, що в чотири рази більше ніж в 3-му російському корпусі. Якщо врахувати до цього вищезгадані слабкі в оборонному значенні позиції російських частин, що розміщувалися на плацдармі, і водночас, захищені лісом та підвищенням добре укріплені німецькі, то тут вбачається однозначна тактична перевага німецької сторони. Крім цього, для впевненості в майбутній перемозі над розташованими на плацдармі російськими військами, німецьке командування вирішило використати ще один свій військовий козир – хімічні артилерійські снаряди. Добре підготувавшись до наступу, генерал Хауерлише чекав вигідного для себе моменту. Натомість командування 3-го корпусу генерала Янушевського не змогло вчасно виявити значного посилення розташованих проти нього військових частин ворога, хоча й мало свідчення від полонених про підготовку їх до наступу на плацдарм.

Трагічна розв'язка для російських військ на Червищанському плацдармі розпочалася в ніч з 2 на 3 квітня по н. ст., коли вода в Стоході неочікувано різко піднялася, внаслідок чого були знесені та затоплені не лише більшість мостів, але й низинна частина окопів.

О 4-й годині ранку 3 квітня супротивник розпочав обстріл пунктів розташування штабів та резервів на правому березі, а через дві години переніс свій вогонь на переправити резерви 5-ї стрілецької дивізії біля с. Рудка Червище, а також на всі російські батареї на правому березі Стоходу. О 7-й годині артилерійський обстріл досяг найвищого напруження, поширившись і на окопи 18-го, 19-го, та 292-го полків, а потім 107-го полку, при цьому противник стріляв і хімічними снарядами. Торф'яні окопи від вибухів розсипалися, і на ділянці 107-го полку в них ринула вода. Це все змусило окремі підрозділи полку покинути свої позиції та відійти до переправи, яка ще збереглася. Спрямовані на їх підтримку, два батальйони з корпусного резерву запізнилися і підійшли до переправи, коли вже на протилежній стороні мосту стояли німецькі підрозділи. О пів на 9-ту ранку телефонний зв'язок з штабом 73-ї дивізії з лівого берега припинився. На фронті 5-ї стрілецької дивізії сильний обстріл окопів противником розпочався о 9-й годині хімічними снарядами, з одночасним вогнем важкої та легкої артилерії вздовж окопів. Найбільш значний вогонь був спрямований проти 18-го стрілецького полку, що займав центральну частину плацдарму.

В цей же час на фронті 19-го полку німці створили димову завісу, яку росіяни спочатку сприйняли теж за газову атаку. Це спонукало сусідній 292-й полк на відступ до другої лінії окопів, готуючи одночасно контрудар на супротивника, проте він так і не відбувся. Водночас німці спрямували основний артилерійський вогонь по окопах, батареях, штабах та спостережних пунктах 18-го полку, які швидко були зруйновані ураганим вогнем. На вузькій ділянці фронту навпроти цього ж полку німецькі війська використали 20-25 бомбометів (мінометів), вогонь яких доруйнував окопи російської піхоти. Між 13 та 14 годинами німці здійснили рішучу атаку на позиції деморалізованого 17-го полку, легко ними розбитого, а потім ввірвалися в зруйновані окопи 18-го полку та вийшли на тили 19-го та 17-го полків. На середину дня 3 квітня зв'язок з штабами, батареями та батальйонами на плацдармі був перерваний і кожна російська частина вже діяла окремо.

Село Рудка Червищев в самому центрі плацдарму було зайняте супротивником і тільки залишкам деяких батальйонів вдалося переправитися по єдиному збереженому, але дуже обстрілюваному на той час містку за № 8. Втрати російських військ під час цієї переправи, що була розташована правіше від згаданого села, були дуже значними. Наприкінці дня останні ділянки російської оборони на плацдармі припинили свій опір.

Сучасники цих трагічних подій вважають, що під час завершальних бойових дій на Червищанському плацдармі пропали переважно безвісти більше 12 тис. чол. Зустрічається навіть більш точна цифра втрат – 12.283 російських військових. Проте досі немає єдиної думки щодо остаточної цифри як загиблих, так і взятих в полон. Німецькі джерела називають 10 тис. полонених, зокрема 150 офіцерів, що є явно перебільшенням. Як зазначалося, загальна кількість осіб у полків, що перебували на плацдармі, могла нараховуватидо 20 тис. чол. Якщо ж навіть 10 тис. були взяті в полон, а незначна кількість встигала відступити під обстрілом артилерії по єдиному збереженому на кінець боїв за плацдарм мосту, то все одно загальна кількість загиблих за час боїв 3 квітня 1917 р. на Червищанському плацдармі може складатинє менше 8 тис. чол. Переважна більшість з них потонула під час переправи та загинула від хімічної зброї, забороненої рішеннями Віденської та пізніше Женевської міжнародних конвенцій. У зв'язку з цією проблематикою варто наголосити, що на фронті бойових дійна території Волині хімічні засоби обома воюючими сторонами застосовувалися не часто. Проте такі факти з боку німецької сторони мали місце частіше. Зокрема, в різних джерелах літератури є згадки про використання хімічних снарядів ще під час літніх боїв 1916 р. біля сіл Чорниж на Маневиччині, Кияж на Рожищенщині та Угли Ковельського району. Тут, як і в випадку боїв на Червищанському плацдармі, мова може йти про застосування німцями 105 мм снарядів для гаубиць, начинених газом.

Тут виникає питання, наскільки ж були забезпечені військові російської армії у ті роки засобами захисту від її смертоносної дії. Факти свідчать, що на колишніх бойових позиціях тієї доби знахідки

фрагментів протигазів, зокрема, так званих протигазних пляшок, не є рідкістю. Хоча, водночас розповіді очевидців 1-ї світової війни стверджують про значну недосконалість цих засобів хімічного захисту. Так, російські протигази, створені академіком Н. Д. Зелінським, щільно не прилягали до обличчя, і тому солдати змушені були у випадку газової атаки терміново змочувати обличчя, а вже потім одягати протигаз. Якщо ж води поблизу не було, з скрутного становища виходили, навіть змочуючи обличчя власною сечею.

Тому є підстави вважати, що особовий склад російської армії на позиціях дещо провінційної ділянки фронту на глибокому Поліссі навряд чи був забезпечений навіть такими зовсім не надійними протигазами. Це ж підтверджують народні перекази на Волині про загибель на Червищанському плацдармі від газів багатьох тисяч російських військових, зокрема й українців.

Військові історичні публікації, що давали оцінкунаслідкам тих боїв, поряд з газовою атакою та незручністю для оборони плацдарму називають ряд інших причин. Це, зокрема, невдалі дії російської артилерії, слабкий зв'язок з плацдармом, нездатність військового командування тощо. Проте вірогідно, головним ту було те, що на час боїв за плацдарм весною 1917 р. російський офіцер та солдат вже не відповідав гатункам 1914 та навіть 1916 рр. Наприкінці 1916 – початку 1917 рр. особливо відчувалося зменшення мотивації у захисті держави, відсутність ідеологічного підґрунтя «війни до переможного кінця» та зростаюча соціалізація і більшовизація армії. Значно посилились такі погляди після Лютневої революції 1917 р.

Зрозуміло, що такі явища не обминули і війська 3-го корпусу, дивізії якого наприкінці зими одержали значне поповнення як з Волинської губернії, так із тодішніх промислових центрів Сходу та Півдня України. Невідомо про те, скільки ж українців, зокрема й наших земляків – волинян, були серед жертв Червищанського плацдарму, але безсумнівно, що вони там були і загинули за чужі для себе інтереси. Отже, основними причинами вищезгаданої трагедії були ряд приведених військових, політичних та й природних причин,

які лише підкреслюють весь трагізм тієї події майже 100-річної давнини.

Поряд з цим, слід також висловити міркування щодо упорядкування окремих фортифікаційних споруд на місцях найбільш жорстоких боїв, які ще збереглися та забезпечити їх використання з туристичною метою. Особливо вимагає увіковічення пам'яті людських жертв Червищанського плацдарму.

Відомо, що під час бойових дій та після них у вищезгаданому регіоні з'явилося кілька військових кладовищ. І якщо в районі с. Тоболи поховання німецьких та австрійських солдатів більш-менш упорядковані, то братські могили російської армії біля сіл Нові Червища та Оленінеї зараз заростають лісом, нищаться ще збережені контури поховань.

Тобто вони зникають вже на очах наших сучасників. Періодичні акції ентузіастів не вирішують важливої справи по їх збереженню. Впорядковане ними у минулому році кладовище жертв Червищанського плацдарму неподалік від мосту через Стохід, та автобусної зупинки «Село Рудка Червинська» ще не вирішило існуючі тут проблеми.

Тому сьогодні, в рік 100-річчя трагічних подій на Червищанському плацдармі необхідність силами громадськості було продовжено облагородження військових поховань на Камінь-Каширській землі. Варто також опікуватися збереженням й інших російських, німецьких та австро-угорських військових поховань і в інших регіонах області.

Тим самим ми, відповідно до загальноприйнятих європейських традицій, засвідчимо свою повагу до тисяч переважно безіменних жертв Першої світової війни, які полягли століття тому в жорстоких боях на нашій волинській землі.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

Кладовище часів Першої світової війни біля с. Рудка Червищанська

**Село Рудка Червищанська Камінь-Каширського району.
На фото учасники круглого столу члени НСКУ: А. Шваб, М. Якименко,
О. Булавін, Г. Гулько, Я. Шабала, Г. Бондаренко, П. Хомич, І. Пасюк
біля місця поховання двох воїнів Першої світової війни**

Кладовище часів Першої світової війни у с. Тоболи

4 квітня 2017 р. у селах Тоболи і Рудка Червищанська Камінь-Каширського району Волинської області відбувся круглий стіл, присвячений 100-річчю Червищанської трагедії Першої світової війни. У підготовці круглого столу брали участь: Камінь-Каширська районна рада, Волинська обласна організація НСКУ, Історичний факультет Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, Волинська обласна організація ветеранів України, Волинський краєзнавчий музей, Волинський регіональний музей історії українського війська і військової техніки, Камінь-Каширський краєзнавчий музей, Маневиський краєзнавчий музей.

Учасники круглого столу звернулися до всіх людей доброї волі.

100-річчя Першої світової війни має бути важливим уроком для людства, яке втратило більше 10 млн військових і населення у воюючих і окупованих країнах.

Таким же уроком має стати трагедія на Червищанському плацдармі 3 квітня 1917 р., де загинуло більше 10.000 військових під

час газової атаки німців проти 3-го корпусу російської армії, у якому знаходилося багато солдат-українців.

Засудити порушення міжнародних конвенцій про заборону використання зброї масового знищення, від якої у наступних війнах гинуло у більшості мирне населення.

Н. І. Джуравець,
студентка
(м. Хмельницький)

УКРАЇНЬСКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Захист суверенітету від загроз інформаційного та військового характеру і розбудова незалежної держави актуалізують наукові дослідження проблематики утвердження державності в Україні. На сьогодні особливого значення набуває дослідження питання наявності міцного зв'язку між сучасною державою та попередніми державно-політичними утвореннями на теренах України. Саме такий підхід сприятиме визначенню, напрацюванню й імплементації у сферу суспільного життя ідей, здатних стати підґрунтям державотворення в Україні та консолідації українського соціуму.

Проблему формування державності на українських землях достатньо широко подано в дослідженнях з історії, політології, соціології, державного управління тощо. Серед останніх досліджень українських науковців необхідно виділити праці таких учених, як Я. Грицак, В. Киричук, Н. Лешкович, В. Тимцуник, Б. Тищик, Л. Усаченко, О. Шпоть та ін. Попри значний науковий доробок потребують поглибленого дослідження питання спадкоємності між попередніми державними утвореннями на українських землях і сучасною державою в Україні.

Метою статті є дослідження витоків Української держави, її зв'язку з попередніми державно-політичними утвореннями на

українських землях і обґрунтування сучасної незалежності України як відновлення державності.

Державне управління, як зазначає Г. Атаманчук, – «це практичний, організуючий вплив держави на суспільну життєдіяльність людей з метою її впорядкування, збереження або перетворення, який спирається на її владну силу» [2, с. 38]. Цей вплив спрямовано як на поточне управління, так і на забезпечення розвитку суспільства. Тобто державне управління здійснює свій регуляторний вплив і на формування майбутнього стану всієї країни, на визначення суспільних цілей і пріоритетів. Одним із потужних засобів соціального управління, як стверджують автори достатньо загальної теорії управління, є інформація літописного, хронологічного характеру, тобто історія. Щобільше, історичний фактор за значущістю й силою впливу поступається лише такому засобу, як інформація світоглядного характеру. Дійсно, вплив історії на розвиток суспільства важко переоцінити. Він виявляється, перш за все, у формуванні соціально значущих ідей, усвідомленні й утвердженні спільних морально-ціннісних орієнтирів, здатних об'єднати і мобілізувати соціум. Саме уявлення про минуле, а також його оцінювання в категоріях загальнонаціонального безпосередньо впливає на визначення мети розвитку, сприяє виразному окресленню бачення (образу) бажаного майбутнього для суспільства й держави. Тобто соціум, оцінюючи минуле, формує своє майбутнє. З огляду на зазначене, стає зрозумілим важливість історичного фактору як для державної політики в гуманітарній сфері в цілому, так і, зокрема, для формування аксіологічної складової державотворення. Особливе значення історичний фактор має для держав, що перебувають в умовах внутрішньо- або зовнішньополітичного конфлікту. Цей фактор володіє потенціалом для мобілізації суспільства, подолання внутрішніх суперечностей і посталих зовнішніх загроз. Від нього великою мірою залежить успішність процесу державотворення. Важливість згаданого чинника підвищується також унаслідок того, що держава і суспільство як складні й багатовимірні, але не ізольовані системи відчують істотний вплив зовнішніх суб'єктів управління (інших держав, світового співтовариства, наддержавних об'єднань

різного характеру та ін.), що також мають власні політичні інтереси. Унаслідок цього діяльність держави повинно бути спрямовано як на утвердження у практиці державного управління та суспільному житті ідей та цінностей, що консолідують соціум, так і на протидію деструктивним зовнішньополітичним впливам. Захист суверенітету від загроз інформаційного та військового характеру і розбудова незалежної держави в Україні актуалізують наукові дослідження проблематики утвердження української державності.

На сьогодні набуває актуальності дослідження витоків та історичного коріння Української держави, обґрунтування міцного зв'язку між сучасною державою та попередніми державно-політичними утвореннями на теренах України. Саме такий підхід сприятиме визначенню, напрацюванню й імплементації у сферу суспільного життя ідей, здатних стати підґрунтям державотворення в Україні, і консолідації українського соціуму. Завданням цієї статті не є докладний аналіз історичного шляху української державності в цілому. Але доцільним буде окреслення витоків і пов'язаних між собою етапів державотворення на землях України. Передумови національної державності на цих територіях склались, за переконанням сториків, у протодержавних об'єднаннях східнослов'янських племен VI–VIII ст. «Повість минулих літ» вказує назви цих племен та територію їх розселення [2, с. 11]. Але власне першою централізованою державою давніх українців була Руська держава, яка постала у другій половині IX ст. зі столицею в місті Київ. У вітчизняних писемних джерелах ця держава зветься «Руською землею» або «Руссю», в іноземних – «Руссю». Відповідно й народ цієї країни називали «руським». Однак цей термін не був одвічним іменем всього народу країни. Широкого вжитку він набув тут лише від IX–X ст. Уперше в давньоруському літописі він з'являється в тексті, що стосується 852 р.: «Начася прозывати Русская земля». З початком X ст. назва «Русь» набула офіційного значення [4, с. 128].

Політична й адміністративна система Київської Русі базувалася на князівсько-дружинному устрої за тривалого збереження органів самоврядування міських і сільських громад. Громади об'єднувалися у волості – адміністративно-територіальні одиниці, до яких входили

міста та сільські округи навколо них. Групи волостей об'єднувалися в землі. Київська Русь сформувалася як одноосібна монархія. На чолі держави стояв великий князь київський, який зосередив у своїх руках усю повноту законодавчої, виконавчої, судової та військової влади. Правосуддя вершив сам князь чи призначені ним судді згідно з «Руською правдою» Ярослава Мудрого. Радниками князя були «княжі мужі» з верхівки його дружини, які діставали титул воєвод, а з XI ст. їх називали боярами. Згодом виникли династії бояр, що обіймали важливі державні посади. Внутрішнє управління державою здійснювали численні княжі управителі (посадники, тисяцькі, дворецькі, тивуни та ін.). Князівська влада спиралася на постійну військову організацію – дружину. Посадникам доручалися в управління окремі волості, міста і землі. Власне зміст діяльності апарату управління був зумовлений характером тогочасної держави й полягав у забезпеченні привілейованого становища панівної верхівки і виконанні військової функції. Мешканці слов'янських громад, яких називали смердами, сплачували князю данину і жили за своїми старими звичаями [4, с. 92]. До життя громади влада не втручалась. Єдиною можливістю для населення (лише для мешканців Києва і найбільших міст) прилучитись до прийняття загальнодержавних рішень була участь у народних зібраннях (народне віче).

Наприкінці XI ст. Київська Русь вступила в період феодальної роздрібненості, а після смерті Мстислава Володимировича (1132 р.) остаточно розпалася на удільні князівства. Після татаро-монгольської навали (XIII ст.) українські землі опиняються під владою спочатку Великого князівства Литовського, а потім – Речі Посполитої (XVI ст.). Однак традиції державництва давньоукраїнського населення Руської держави в різних формах продовжують існування і після входження до складу інших держав. Законодавство (Литовські статuti створювались на основі «Руської правди»), система управління державою, судочинство, писемність та інші культурні здобутки Київської Русі стали підґрунтям для функціонування Великого князівства Литовського. Литовська держава з 1398 р. навіть звалася Великим князівством Литовським, Руським і Жемайтійським. Однак лояльний до українського населення політичний режим і певна

автономія не зняли з порядку денного прагнення українців до суверенітету, про що свідчать повстання проти центральної влади під керівництвом Свидригайла (протягом 1432–1435 рр. у межах князівства фактично існувало дві держави – власне Литва (сьогодні Білорусь) і Велике князівство Руське і М. Глинського. Після об'єднання Литовської держави і Королівства Польського в Річ Посполиту внаслідок Люблінської унії відбувається обмеження прав і ліквідація залишків автономії українських земель, що призводять до серії козацько-селянських повстань і визвольних подій 1648–1654 рр. Другою після занепаду Русі спробою створення незалежної держави була Визвольна війна середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького. Необхідно зазначити, що передумовою цього етапу було формування на вільних землях нижньої течії Дніпра (з XV ст.) Запорізької Січі, яка значною мірою стала осередком носіїв самостійницької ідеї. Система організації та здійснення влади, органи управління, спосіб їхнього обрання в Запорізькій Січі певною мірою нагадують аналогічні в період ранньофеодальних утворень східних слов'ян. Також певну аналогію можна провести з вічовим устроєм Руської держави (як елемент народоправства, альтернатива владі князя і, одночасно, як механізм легітимації найважливіших загальносупільних політичних рішень). Отже, устрій Запорозької Січі можна вважати продовженням і розвитком традиції народоправства в організації та здійсненні влади що бере свій початок у протодержавних об'єднаннях на землях давніх слов'ян.

Проявом цієї традиції на сучасному етапі можна вважати також події першого (2004 р.) і другого (2014 р.) Майданів. Але ця тема ще потребує поглибленого дослідження. Визвольна війна закінчилась Переяславським договором і протекторатом Московської держави над частиною українських земель. Якщо для гетьмана та його оточення це була ситуативна дипломатична угода, продиктована складною зовнішньополітичною ситуацією України, котра гарантувала Україні допомогу і захист на тлі збереження внутрішнього миру, то у Москві, згоджуючись прийняти гетьмана «під високу царську руку», завжди розуміли протекторат як поглинання приєднаних територій і їх населення. Як зазначив московський вчений Є. Анисимов, від часів

Богдана Хмельницького «Україна пройшла шлях від унікальної демократичної республіки з вільним козацьким населенням до стану звичайної російської губернії» [1]. У результаті Переяславського договору (1654 р.), Андрусівського перемир'я (1667 р.) і Вічного миру (1686 р.) землі Лівобережної України входять до складу Московської держави, а Правобережна Україна стає об'єктом військової експансії з боку Речі Посполитої, Османської імперії і Московської держави. У подальшому українські землі аж до початку ХХ ст. опиняються під владою іноземних держав і позбавляються можливості становлення державності. Але уряди країн, до складу яких увійшли українські землі, змушені були рахуватись із прагненнями українців до незалежності, а також особливостями української історичної традиції розуміння і здійснення влади. Тому окремі території, хоча й під іноземною владою, деякий час зберігають певні форми самоуправління (Гетьманщина, Слобожанщина, Запорізька Січ – у складі Російської імперії, Коронна земля – Королівство Галичини і Лодомерії (Володимирії) – у складі Австрійської імперії) [4]. Тим не менш будь-які намагання українців щодо здобуття незалежності чи зміни політичного статусу українських територій жорстоко придушуються (союз зі Швецією і боротьба за відновлення Козацької держави гетьмана І. Мазепи та ін.). Третьою спробою відновлення державності були події визвольних змагань в Україні в 1917–1921 рр. Поштовхом до початку Української революції стала Лютнева революція в Російській імперії. Ці події призвели до краху імперії та послабили залежність національних окраїн від центру, чим і намагалася скористатись частина національно свідомої інтелігенції для створення незалежної держави. Боротьба за державність України відбувалася в умовах запеклої громадянської війни та іноземної інтервенції. На жаль, наприкінці 1920 р. – на початку 1921 р. процес національного державного відродження був перерваний перемогою об'єднаних радянських збройних сил, встановленням радянської влади на більшій частині України та окупацією західноукраїнських регіонів Польщею, Румунією, Чехословаччиною. Протягом згаданих років були випробувані практикою визвольної боротьби різні форми національної державності – Українська Народна Республіка періоду

Центральної Ради, Українська Держава гетьмана Скоропадського, УНР доби Директорії та ЗУНР. Проте всі вони не змогли втримати державну незалежність і зліквідувалися. Ця поразка стала наслідком незгуртованості політичної еліти, незавершеності процесу формування нації, відмінностей між національними та соціальними завданнями визвольного руху, його зумовленості зовнішніми політичними та, насамперед, військовими факторами. Однак, не досягнувши своєї мети, Українська революція стимулювала процес формування модерної політичної нації, відродила традицію державності. Натомість УСРР, яка періодично відроджувалася протягом 1917–1920 рр., утвердилася на тривалий час за рахунок військової та економічної підтримки РСФРР і зберігала свою державність суто номінально.

Після цього Україна до 1991 р. існувала як Українська Радянська Соціалістична Республіка у складі СРСР. Радянський Союз формально був конфедеративною державою. Але тоталітарним радянським режимом нівелювались будь-які прагнення українців до незалежності. За цей період була лише одна реальна, хоча й невдала, спроба відновлення незалежності: проголошення 30 червня 1941 р. в окупованому німецькими військами Львові відновлення Української держави. Цей Акт засвідчив усьому світові, що український народ є законним господарем на своїй землі і буде її боронити перед кожним, хто намагатиметься потоптати волю України. Варто зазначити, що «Актом» проголошено «відновлення», а не (первинне) «проголошення» Української держави, тобто формально було збережено традицію існування УНР і ЗУНР (теж в екзилі) від часів Визвольних змагань 1917–1921 рр. [3]. Третьою спробою відновлення державності й суверенітету є події в Україні протягом 1990–1991 рр. Верховна Рада України 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України, якою проголосила державний суверенітет України, невід’ємне право української нації на самовизначення, верховенство і самостійність, повноту й неподільність влади республіки в межах її території. 24 серпня 1991 р. на позачерговій сесії Верховної Ради України, яка розглядала питання про політичну ситуацію в республіці, було прийнято Акт

проголошення незалежності України, затверджений конституційною більшістю депутатів. Всеукраїнський референдум на підтвердження Акта проголошення незалежності України, що відбувся 1 грудня 1991 р., підтвердив бажання громадян жити у вільній, самостійній Україні. Акт дістав схвалення понад 90 % громадян, які брали участь у референдумі. Того ж дня відбулися вибори Президента України. А 20 грудня 1991 р. Верховна Рада України виступила зі спеціальною заявою, в якій знову підтверджувала державний суверенітет республіки і категорично заперечувала можливість трансформації СНД в державне утворення. Підкреслювалося, що кордони України залишаються незмінними, створюється власна відкрита економічна система шляхом введення національної валюти, банківської й митної систем.

Отже, унаслідок подій 1990–1991 рр. на українських землях було відновлено державність, і постала Україна як незалежна суверенна держава. Проведений аналіз дозволяє дійти висновку про надзвичайну важливість історичного фактору для створення соціально значущих ідей, усвідомлення й утвердження спільних морально-ціннісних орієнтирів, здатних об'єднати й мобілізувати соціум. Саме історичний фактор виступає як засіб формування аксіологічної складової державотворення. Аналіз свідчить також про наявність принципових відмінностей у підходах до висвітлення проблем формування української державності в роботах російських і українських учених. Необхідно зазначити про утвердження в російській історичній науці міфів і стереотипів щодо проблем з історії державності України, спрямованих на виправдання імперської політики Росії та обґрунтування її права на історичну спадщину України. Саме тому однією з найважливіших завдань науки «державне управління» є дослідження витоків та історичного коріння української держави, обґрунтування міцного зв'язку між сучасною державою та попередніми державно-політичними утвореннями на теренах України.

Результати аналізу дають змогу дійти висновків про необхідність утвердження в історичній науці й науці державного управління ідей:

по-перше, щодо розгляду Київської Русі і попередніх державних утворень на її території як безпосереднього джерела української державності;

по-друге, щодо існування чіткого зв'язку між сучасною державою і попередніми державно-політичними утвореннями на українських землях;

по-третє, щодо розгляду проголошення незалежності України як акту відновлення державності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуржій О. Політико-адміністративне й територіальне реформування Гетьманщини у ХVІІІ ст.: причини, перебіг, наслідки – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2015. – 80 с.
2. Толочко О. Київська Русь – Київ : Альтернативи, 1998. – 352 с.
3. Толочко П. Київська Русь // Енциклопедія історії України – Київ : Наук. думка, 2007. – Т. 4.
4. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України // 2-ге вид., перероб. та розшир. – Київ : Критика, 2005. – С. 350-355.

О. В. Духневич,
вчитель історії
(м. Хмельницький)

ДОСВІД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО ЯК ВІТЧИЗНЯНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ

Агресія Росії, наслідком якої стали анексія Криму та тривалий збройний конфлікт на Сході України, загострила без того важку ситуацію у нашій державі. На економічну кризу нашарувалася політична: перманентна боротьба гілок влади між собою, корупція,

неефективність державних інститутів, відсутність справжньої демократії і верховенства права.

Проблема пошуку ефективних способів врегулювання соціально-економічних та політичних криз в умовах збройних конфліктів завжди привертала увагу світової наукової думки. Для України, яка знаходиться у стані війни, дана тема є гостро актуальною.

Револуція 1917–1921 рр. – один із найбільш важливих і трагічних періодів новітньої історії України. Водночас ця доба стала вершиною національно-визвольного руху та відродження нації. Досвід відновлення в складних зовнішньо та внутрішньополітичних умовах незалежної Української Держави урядом Гетьмана П. Скоропадського багатьма науковцями вважається найуспішнішою сторінкою історії українського державного будівництва [1, с. 36].

Висвітленню періоду визвольних змагань та періоду Другого Гетьманату, присвячені праці О. Реєнта, В. Кульчицького, О. Білодіда, В. Кулика, О. Лупадіна, Р. Пиріга, Р. Проданюка [2, с. 6]. Аналіз окремих галузей державного будівництва за правління П. Скоропадського у своїх розвідках здійснили О. Даценко, О. Тимошук, І. Пасько, Л. Бородич, Б. Андрусишин, К. Анісімов, В. Ульяновський, В. Лободаєв, В. Барладяну-Бирладник, Я. Пеленський, О. Бойко, П. Гай-Нижник [3, с. 399]. Найбільш інформативними для аналізу перебігу подій є спогади учасників тих подій, таких як П. Скоропадський, Ф. Лизогуб, Д. Дорошенко, Л. Цегельський, М. Шаповал, Д. Донцов [4, с. 186].

Мета статті – проаналізувати історичні паралелі між проявами кризових явищ, внутрішніми та зовнішніми загрозами та шляхами їх подолання у період правління П. Скоропадського та ситуацією сьогодення.

У спадщину Гетьманату дісталася країна, яка перебувала в глибокій економічній та політичній кризі, викликаній Світовою війною, революцією та прорахунками попередньої влади. Обставини весни 1918 року в загальних рисах нагадують ситуацію в Україні останніх років. Проведемо деякі паралелі.

1. Небезпека територіальної цілісності України.

Укладення в лютому 1918 року Брест-Литовського миру з державами Четверного союзу дозволило звільнити край від більшовиків та вивести Україну із зони воєнних дій. Але становище держави було близьким до руїни. Розгул анархії, окупація Бессарабії з частиною українських земель Румунією, питання Криму – ці та інші проблеми створювали реальну загрозу безпеці Української Держави, а тому потребували негайного створення збройних сил та внутрішніх військ.

Маючи практичний досвід у цій сфері, гетьман усвідомлював, що закріпити незалежність України можна буде лише тоді, коли буде створено боєздатну регулярну армію. Військове будівництво, попри його гальмування командуванням австро-німецьких військ, яке боялося сильної української армії, ґрунтувалося на військових досягненнях тогочасного цивілізованого світу [5, с. 238].

За гетьманського правління було засновано структури Військового міністерства та Генерального штабу, Окремий корпус кордонної охорони, що боровся з контрабандою. Збережено Запорізьку та Сірожупанну дивізії, створено Сердюцьку дивізію – гетьманську лейб-гвардію. З червня 1918 року починається процес відновлення козацтва. Була створена Велика козацька рада. Проводилася робота по формуванню Київського, Полтавського, Чернігівського, Волинського, Слобідського, Запорізького, Ново-Запорізького та Подільського кошів [6, с. 257]. Але і цього виявилось недостатньо.

Ситуація в середині країни протягом всього періоду правління Гетьмана була вкрай напруженою. Селяни, які щойно встигли експропріювати поміщицькі та церковні угіддя, не бажали підкорятися закону про недоторканість приватної власності, повертати награване попереднім власникам і відшкодовувати збитки. Спочатку селянський спротив мав пасивний характер: поля не оброблялись, робітники відмовлялись працювати. Але вже влітку 1918 р. у Київській і Чернігівській губерніях прокотилася хвиля селянських повстань, очолюваних лівими есерами та більшовиками. Іншим осередком селянського збройного опору став район с. Гуляйполе на Катеринославщині, де повстанців очолив Нестор

Махно [7].

Гетьману довелося вирішувати проблему стабілізації становища всередині країни. Ним було прийнято 400 законодавчих актів із наведення ладу в державі. Але дещо припинити анархію та прояви більшовизму вдалося тільки за допомогою німецьких військ.

Питання Криму вдалося вирішити на користь України, не вдаючись до зброї. Скоропадський вважав, що Крим є органічною частиною Української Держави і почав процес переговорів щодо його прилучення з місцевим кримським урядом генерала Сулеймана Сулькевича. Гетьман сприяв перетворенню Чорноморського флоту на частину військової потуги України [8, с. 139].

Було проведено дві митні війни – з Румунією та Кримом. Остання привела до того, що у жовтні 1918 року крайовий уряд півострова погодився на правах автономії увійти до складу нашої держави [1, с. 37].

Основна помилка гетьманського уряду в царині збройних військ – незадовільна кадрова політика військового міністерства. Роблячи акцент на професійних навичках кадрових офіцерів, не бралися до уваги їх політичні погляди, що у свій час призвело до відтоку значної кількості особового складу до опонентів: Директорії та Добровольчої армії А. Денікіна.

2. Економічна криза.

На тлі збитків, завданих більшовицькою навалою, системних економічних проблем, що дістались Центральній Раді у спадок від Російської імперії, господарський колапс посилювався астрономічними сумами заборгованостей (тільки підприємствам Донбасу на квітень уряд був винний 192 млн крб.). До всього додавалися власні борги Центральної Ради, яка ще 2 листопада 1917 року відкрила в державній скарбниці кредит на суму 1 млрд крб. на поточні потреби Генерального секретаріату [9, с. 43].

Згідно з Брестською угодою на Україні висіли зобов'язання постачати країнам Четверного Союзу хліб, харчові продукти та сировину.

В умовах практичного припинення господарського життя країни, занепаду виробництва та відтоку капіталу гетьман

П. Скоропадський розпочав реформи, в основі яких лежали головні принципи його політики: приватна власність, армія та безпека, правова держава, українська мова й культура як пріоритетні [1, с. 37].

Передусім гетьман скасував закони ЦР про соціалізацію. У «Грамоті до всього українського народу» від 29 квітня 1918 року було проголошено: «Права приватної власності як фундаменту культури і цивілізації, відбудовуються у повній мірі, і всі розпорядження бувшого Українського Уряду, а рівно тимчасового уряду російського, відміняються і касуються. Відбувається повна свобода по зробленню купчих покуплі-продажі землі... В області економічній і фінансовій відбувається повна свобода торгу й відчиняється широкий простір приватного підприємства й ініціативи» [9, с. 44].

Здійснити це в реальності було непросто, потрібно було йти на соціальні жертви. Робітники мали відмовитися від упровадженого Центральною Радою восьмигодинного робочого дня, а селяни – добровільно повернути попереднім власникам уже розподілену землю. Українські соціалісти (а за ними й більшовики) змальовували апокаліптичні картини стягування контрибуцій із селян панськими каральними загонами. Свідки подавали ситуацію трохи інакше. «Уїзд не був поміщицьким – дворянам і чиновникам належало 20,32% землі. Крім того, потужних маєтків – більших за 500 десятин – існувало лише 17... У гетьманський період лише двоє лубенських поміщиків скористалися правом стягнути грошове винагородження за пограбоване майно» [9, с. 44].

Результати відновлення приватної власності далися взнаки вже восени 1918 року. Зобов'язання перед Німеччиною та Австро-Угорщиною відкрили ринки цих країн для української продукції й фактично створили умови вільної економічної зони. Гетьманська держава скористалася цим із вигодою для себе. У відповідь Центральні держави поставили низку товарів, потребу в яких відчувала Україна.

Не маючи змоги негайно наділити селян землею, гетьманський уряд створив сприятливі умови для розвитку на селі споживчої та виробничої кооперації, що мало поліпшити становище аграріїв.

Протягом 1918-го кількість товариств споживчої кооперації зростає втричі. Балансова сума капіталів 3,3 тис. кредитних спілок сягнула 185,5 млн крб. [9, с. 44].

Більшість українських підприємств мали іноземних власників (зокрема, у 1913 році 80% українського виробництва чавуну належало французам), які опинилися по інший бік фронту, тому було розпочато державне фінансування підприємств і заохочення до співпраці вітчизняних бізнесменів. Доводилося залучити фахівців та підприємців російського і єврейського походження. Однак промисловість потихеньку відроджувалася. Наприклад, видобуток вугілля за гетьманату зріс від 30 млн до 50 млн пудів [9, с. 45].

3 травня 1918 року створювався апарат управління, який у серпні почав роботу з виходу України із рублевої зони. 14 серпня гетьман затвердив закон про заборону ввезення на російських цінних паперів та обмеження на ввезення рублів на суму 10 тис. Водночас в обіг надійшли українські гроші – карбованці, а трохи пізніше й гривні (1 крб. = 2 грн) [10, с. 120].

Важливим фактором становлення національної валюти було створення Українського державного банку. 10 серпня 1918 року гетьман затвердив його статут й асигнував кошти на формування капіталу [10, с. 122].

На кінець вересня 1918 року запрацювала митна служба та були відкриті прикордонні пропускні пункти. 10 вересня між Україною та Центральними державами було підписано «Угоду про мито», якою врегульовувалися обсяги платежів, що вносилися на кордоні Української Держави. Німці з австрійцями не тільки розраховувалися за поставлений хліб за договірними цінами, а й сплачували за нього мито [5, с. 240].

Гетьманське Міністерство фінансів на початку своєї діяльності мусило з'ясувати обсяги доходів та видатків, оскільки Центральна Рада бюджет країни створити так і не змогла. Те, з чого складалися прибутки, ілюструють державні кошториси, подані в уряд наприкінці вересня 1918 року. Найбільше грошей державі забезпечили скарбові (казенні) операції з цукром, залізниці, а також скарбові операції з

алкоголем. Наприкінці вересня кошториси були опрацьовані й структура видатків стала прозорою [11].

Було сформовано перший в історії України бюджет країни. За сім місяців доходи держави становили 3,2 млрд, водночас дефіцит бюджету дорівнював 2 млрд крб.[12, с. 59]. І хоча ці цифри не зовсім точні, для економіки, побудованої фактично з нуля, результат більше ніж достойний.

Ситуацію ускладнювала антигетьманська опозиція, яка навіть в умовах зовнішньої небезпеки, готувала державний переворот і громадянську війну, граючи на руку ворогу.

3. Свідома українізація.

На глибоке переконання П. Скоропадського міцну державу можна побудувати тільки на сучасних українських державних ідеях: розвинена наука, освічена управлінська еліта, міцна армія, українізовані загони, об'єднані патріотичною ідеєю тощо. Гетьман виступав за надання українській мові статусу державної, тому що вважав, що знання мови титульної нації є повагою до держави, яка тебе захищає [13].

Загальновідомі успіхи Гетьманату в культурній та науково-освітній царинах: два відкритих українських університети, Національна академія наук, десятки українських середніх навчальних закладів, театри, бібліотеки та музеї, що утримувалися державою.

Важливим для сьогодення уроком, є той факт, що через значну частку російськомовного населення у містах та потребу залучення на службу чиновників неукраїнського походження, питання мови на місцях було передане на вирішення місцевих дум. Тому створити україномовне середовище у великих містах не вдалось [14, с. 46].

4. П'ята колона Москви.

На відміну від політичної нетерпимості соціалістичних лідерів Центральної Ради, а згодом УНР доби Директорії, суспільно-політична позиція гетьмана була спрямована на те, щоб боротьба між консерватизмом і соціальним радикалізмом могла набрати законно-правових та національно-творчих форм [13].

Об'єктивні обставини змушували Скоропадського запрошувати на адміністративні посади в Українській Державі російських і

проросійськи мислячих чиновників. Аналогічним чином робили і більшовики, коли призначали на командні пости в Червоній армії царських офіцерів, проте ставлячи за кожним із них свого комісара. Таких «комісарів» в особі свідомих українців гетьман на той час не мав. Тому в українському державному апараті було достатньо російських урядовців-шовіністів й таких самих офіцерів у гетьманській армії [15, с. 39].

З іншого боку, на початку серпня 1918 року утворився Український Національний Союз (далі УНС), який відповідно до свого статуту визнавав існуючу владу і збирався змагатись за її перетворення на засадах демократії легальним правовим шляхом. На початку своєї діяльності УНС застосовував такі методи боротьби з гетьманським режимом, як критичні виступи на адресу уряду, обстоювання української мови та прискорення українізації, виступи на захист незаконно засуджених (наприклад, захищав М. Ковалевського, заарештованого німецькою владою за привласнення 5 млн крб. державних коштів) [4, с. 157].

У вересні 1918 року головою УНС став В. Винниченко, який одразу розпочав таємну підготовку до збройного повстання проти гетьманської влади, але продовжував як голова Союзу вести перемовини з урядом з питань мови, повернення галицьких військовополонених до Австро-Угорщини, відкриття Українського державного університету тощо [4, с. 162].

Таким чином, для широкого загалу УНС залишався масовою легальною організацією, навколо якої гуртувалися опозиційні режимові українські політичні сили. Вони змагались за демократизацію та українізацію гетьманської України демократичним шляхом. За фасадом УНС ховалась тіньова діяльність його голови В. Винниченка, спрямована на повалення Української Держави шляхом збройного повстання.

Про подвійну гру, що вів очільник УНС, цілком відверто йдеться у першому офіційному документі «Історія повстання листопада-грудня 1918 р.», який підготувала Директорія для Трудового конгресу: «В. Винниченко від імені Національного союзу одночасно вів переговори з гетьманським оберкомандуванням про

формування національно-демократичного кабінету і від самого себе разом з М Шаповалом вів підготовку і організаційну роботу у напрямку збройного повстання» [4, с. 166].

Підготовку до повстання В. Винниченко розпочав у вересні з таємних контактів із керівництвом радянської мирної делегації. Мирні переговори з РРФСР, розпочаті 23 травня 1918 р., тяглись майже безрезультатно і були перервані 7 жовтня. Радянська делегація навмисно затягувала перемовини, використовуючи своє легальне перебування в Україні для координації дій РКП(б) з місцевими більшовицькими організаціями. «Ми вели переговори з Мануїльським... Винниченко розпочав і вів їх сам, іноді інформуючи мене про стан переговорів... Більшовики обіцяли допомогу людьми і навіть на організацію повстання обіцяли дати допомогу 3 млн крб.», – згадував М. Шаповал [4, с. 167].

Винниченко стверджував, що більшовики «зобов'язувались визнати той лад, який буде встановлено новою українською владою й абсолютно не втручатись у внутрішні справи Української Самостійної Народної Республіки. З свого боку ми обіцяли легалізацію комуністичної партії на Україні» [4, с. 168].

Переговори з більшовиками і домовленості про допомогу можна оцінити як ризикований і навіть авантюрний вчинок В. Винниченка, здійснений таємно від Національного союзу. Вони не були задокументовані, отже не давали сторонам жодних гарантій про їх дотримання.

Вірний політиці соціального партнерства, класових компромісів і національного примирення П. Скоропадський запрошує найбільш впливові політичні сили, у тому числі УНС, взяти участь у формуванні нового уряду. Після тривалих переговорів В. Винниченка, А. Ніковського та В. Швеця з гетьманом 24 жовтня 1918 року на основі угоди з УНС постав новий кабінет міністрів. До нього увійшло п'ять представників, делегованих Національним союзом. Але на цей час питання про повстання було вирішене [4, с. 172].

Комуністи в Україні були фактично готові до боротьби за встановлення радянської влади. Восени 1918 р. КП(б)У мала на території України розгалужену мережу більшовицького підпілля, яке

нараховувало 9 тис. комуністів, значну кількість партизансько-повстанських загонів. II з'їзд КП(б)У (жовтень 1918, Москва) констатував, що міжнародна обстановка створює сприятливі умови для боротьби за відновлення радянської влади в Україні [4, с. 168].

Домовляючись за таких умов з більшовиками, В. Винниченко та М. Шаповал ставили під загрозу головний здобуток національної революції реально існуючу державність України.

Навіть після зречення влади гетьманом П. Скоропадським соціалістичний уряд В. Чехівського не сподівався, що небезпека може прийти з боку північного сусіда, якому він симпатизував і очікував на його підтримку. Всі спроби Директорії домовитися були марними. Нота УНР до РНК Росії викликала здивування наркома Чечеріна, який заявив, що «військ Радянської Росії в Україні немає, що боротьба тут ведеться поміж військом Директорії та Українського радянського уряду, який вважається цілком незалежним» [13].

Для сьогоденних українців яскравим прикладом шляху, що веде до поразки у боротьбі за незалежність, стала антигетьманська діяльність Директорії. Роз'єднаність політичних сил, наміри будь-якою ціною прийти до влади, надмірне сподівання на те, що можна використати допомогу ворога у власних амбіційних прагненнях, а потім домовитися з ним на взаємовигідних умовах – основні причини поразки Української революції 1917–1921 рр.

Таким чином, досвід державотворчої роботи в період Другого Гетьманату, попри його короткотривалість, надзвичайно корисний для сучасної України. Він вчить, як потрібно вміти домовлятися, як відчувати межу компромісу, що є гостро актуальним сьогодні. «Щирі українці», як саркастично висловлювався Павло Скоропадський, не могли порозумітись у першій половині ХХ століття, хоча це було важливо для побудови держави. Немає порозуміння і на початку ХХІ століття, коли українська держава переживає складні часи агресії та посягань.

Список використаних джерел та літератури:

1. Галушко К. Чужий сучасникам, але корисний нащадкам / К. Галушко // Український тиждень. – 2013. – № 19. – С. 34-37.

2. Булгаков Ю. Розбудова війська та силових структур Української Держави 1918 р. в науковому доробку українських істориків доби незалежності // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – 2008. – Вип. 94. – С. 6-9.

3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://vuzlib.com/content/view/1225/52>. – Назва з титул. екрану.

4. Тимченко Р. Висвітлення аграрної політики гетьманату П. Скоропадського в сучасних дисертаційних дослідженнях // Історіографічні дослідження в Україні. – 2016. – Вип. 26. – С. 399-418. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/104868>. – Назва з титул. екрану.

5. Бойко О. Український Національний союз і організація протигетьманського повстання / Олена Бойко // Проблеми вивчення історії Української революції. – 2002. – 1. – С. 157-186.

6. Гай-Нижник П. Створення митної кордонної служби України у 1918 р. // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – Вип. 7. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004. – С. 234-244.

7. Іванов В. М / Історія держави і права України : навч. посіб. – Київ : МАУП, 2002. – Ч. І. – 264 с. – Бібліогр.: с 257-260.

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://radnuk.info/pidrychnuku/ictoriua-prava/48-ivanov1/22399-2012-09-07-15-22-44.html>. – Назва з титул. екрану.

9. Український історик. Гетьманат Павла Скоропадського (29 квітня 1918 – 26 грудня 1918) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://istoryk.in.ua/category/istoriya-ukrayini>. – Назва з титул. екрану.

10. Лупандін О. Проблема кримської автономії у зовнішній політиці Української Держави. 1918 р. / О. І. Лупандін // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 р. – 2008. – 3. – С. 134-146.

11. Калинчук Д. Гетьманоміка / Д. Калинчук // Український тиждень. – 2013. – № 19. – С. 42-45.

12. Гай-Нижник П. Вихід України в 1917–1919 рр. з російської

рубльової зони // Фінанси України. – 1997. – № 10. – С. 120-123.

13. Гай-Нижник П. Фінансова політика уряду Української Держави Гетьмана П.Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 р.) // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук: 07.00.01. – К.: Ін-т української археографії та джерелознавства ім.М.С.Грушевського НАН України, 2000. – 20 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL:<http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/27doc.php>. – Назва з титул. екрану.

14. Гай-Нижник П. Бюджет української держави за гетьманату Павла Скоропадського // Фінанси України. – 2001. – №8. – С. 55-59.

15. Терещенко Ю. Уроки Другого Гетьманату // Український тиждень. – 2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://tyzhden.ua/History/206994>. – Назва з титул. екрану.

16. Калинчук Д. Державний проект П. скоропадського: досягнення та прорахунки / Д. Калинчук // Український тиждень. – 2013. – № 19. – С. 46-47.

17. Лосев І. Пориваючи з подвійною лояльністю/ І. лосев // Український тиждень. – 2013. – № 19. – С. 38-40.

18. Солдатенко В. Зовнішньополітичний курс гетьманської держави П. Скоропадського / В. Солдатенко // Історія України. – Київ, 2002. – № 5. – С. 1-5.

19. Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – Київ; – Філадельфія, 1995. – 493 с.

К. В. Завальнюк,

кандидат історичних наук

(м. Вінниця)

Р. М. Зелінський,

(смт Літин, Вінницька обл.)

ПОДОЛЯНИН ЯКІВ ГАНДЗЮК – УЧАСНИК ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ БОЙОВИЙ ДОСВІД У БОРОТЬБИ ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ

Серед багатьох славних імен, якими пишається Літинська земля на Поділлі, героїчною постаттю є генерал Армії УНР Яків Григорович Гандзюк (1873–1918). Людина душевної щедрості, високих моральних чеснот, смілива, мужня, чесна, богатирського зросту (більше 2 метрів), Яків Гандзюк народився 21 березня 1873 року в заможній селянській родині відставного бомбардира Григорія Романовича Гандзюка [4, арк. 329 зв.-330] в селі Багринівцях.

Із тих скупих архівних матеріалів, що ми ними володіємо, дізнаємось, що у Якова було ще троє братів (Созон, Іван, Петро) та сестра Антоніна [9, с. 353]. Один із братів, Іван, був парафіяльним священиком та завідувачим церковно-учительською школою в селі Сутиски нинішнього Тиврівського району Вінницької області і, деякий час, законовчителем в селі Витава (нині – у складі м. Гнівань). Також, поруч із графом Дмитром Гейденом, отець Іван був серед засновників у 1908 році Сутиського позичково-ощадного товариства (він же являвся незмінним головою його правління з часу заснування аж до більшовицького перевороту 1917 року) [2, арк. 5, 10, 128]. Другий брат Якова, Созон, також був досить помітною постаттю у тогочасному громадському житті Поділля [3, арк. 4 зв.]. Так, відомо, що з 1909 року Созон Гандзюк був членом Державної Думи, послідовно захищаючи в ній інтереси трудового селянства. Після захоплення більшовиками влади у 1917 році підтримував тісні зв'язки з повстанськими командирами Я. М. Шепелем та Я. В. Гальчевським. В його хаті в цей час розміщується штаб повстанців, що й послужило згодом однією з причин його розстрілу

опертрійкою в 1922 році. Зазнали репресій з боку більшовицької влади і син Созона Григоровича Іван, 1903 року народження [6, арк. 1-22], а також його мати, «жена расстрелянного бандита» Гандзюк Ганна Пилипівна (розкуркулена і вислана в Сибір у 1930 році)[5, арк. 270]. Так більшовицький режим намагався знищити навіть пам'ять про ненависну йому родину, тим більше, що один з її членів був царським полковником, потомственным дворянином (з 4 червня 1911 року), а згодом і генералом – «мазепинцем». Хоча ці звання та численні нагороди Яків Гандзюк отримував не через родинне походження (син відставного солдата – селянина!), не через зв'язки із двором, а виключно завдяки власній хоробрості та відвазі, кривавим ранам, здобутим у численних боях «за царя та отечество», пройшовши тернистий шлях від піхотного офіцера до командира Першого українського корпусу.

Замолоду Яків Гандзюк навчався у реальному училищі, а потім – в піхотному юнкерському в Одесі, яке закінчив у 1896 році. Вісімнадцятирічним юнаком розпочинає він нелегку службу в лавах царської армії. Під час російсько-японської війни 1904–1905 років Гандзюк, поручик 61 Володимирського полку, добровільно рветься в діючу армію, туди, де тисячами гинуть люди у сірих солдатських шинелях. В боях із японцями Яків Гандзюк не раз і не два виявляв особистий героїзм, за винесення з оточення полкового прапора був нагороджений орденом Св. Георгія 4 ступеня [7, с. 61].

Після закінчення цієї безславної для царського уряду війни Гандзюк продовжує трудитись на ратній ниві, служить в 147 піхотному Самарському полку, розташованому під Петербургом (в чині підполковника).

Особливо відзначився Яків Гандзюк на фронтах Першої світової війни, де командував послідовно 147-м Самарським, 91-м Двінським та 416-м Верхньодніпровським піхотними полками, а в 1917 році – 104-ю піхотною дивізією 34-го армійського корпусу. У 1916 році Якову Гандзюку присвоєно звання полковника, а в 1917 році – генерал-майора. До речі, без навчання в академії. За відчайдушну хоробрість, талант полководця, майже безперервне перебування на бойових позиціях, численні поранення та контузії.

Соратник Якова Григоровича, старший ад'ютант Генштабу при 34-му армійському корпусі, ротмістр, князь Василь Кочубей пригадував, що «полковник Гандзюк не тільки вважався найкращим серед командирів піхотних полків, але був дійсно видатним у всіх відношеннях бойовим командиром, з думкою якого рахувався навіть командуєчий армією Гурко... Велетенського зросту (понад два метри! – авт.) із випещеною бородою «а ля Скобелев», з правильними рисами обличчя, на якому з одного боку вбачалась залізна воля і величезна енергія, з іншого – глибока душевна доброта, – таким я вперше побачив цього велетня, дійсно богатиря із стародавніх билин... На його рукаві було 8 золотих нашивок – по одній за кожне поранення».

Під час затяжного протистояння з німцями біля річки Збруч командувач 34-го корпусу генерал Скоропадський направив Кочубея в розташування підрозділу Гандзюка для прояснення обставин. У цей час там ішов бій. «Незважаючи на потужний ворожий вогонь, – згадував В. Кочубей, – ясно було видно постать полковника Гандзюка, що керував боєм, стоячи на увесь зріст. На моє запитання, чому він так легкодушно ризикує життям, полковник відповів: «На війні буває така мить, коли просто необхідно ставити «ва-банк» своє життя, інакше переможцем буде противник» [14].

У багатьох випадках рішуча поведінка командира визначала долю бою. Сучасники пригадують, що досить часто Яків Григорович рушав в атаку попереду свого війська, підбадьорюючи особистим прикладом молодих, недосвідчених солдатів. Як пише Л. Проценко у нарисі «Він йшов попереду...», «полковник Гандзюк користувався магічним впливом на підлеглих. Коли він, вихопивши шаблю, з закликом «Полк, за мною!» кидався в атаку, увесь полк як один чоловік поривався за командиром» [11].

Також під час штурму стратегічних висот «Дікс Лавні» поблизу містечка Бережани на Галичині у найвідповідальніший момент полковник підняв у наступ дивізію, що, було, завагалась, вихопив із піхов шаблю і першим кинувся на ворожі позиції. Три лінії окопів, зайнятих 15-ю та 24-ю резервними німецькими дивізіями, були захоплені одна за одною [10].

Про один із яскравих бойових епізодів за участю нашого земляка згадує і Павло Скоропадський: «Моя 104-та дивізія на чолі з доблесним генералом Гандзюком хоробро билась... До кінця бою обох начальників дивізій – 153-ї: генерала Ольшевського, та 104-ї – генерала Гандзюка – було важко поранено, особливо останнього. Я думав, що він загинув, але міцна його натура і цього разу витримала. Після страшної контузії вже через два місяці він знову очолив дивізію. Це був дійсно герой. Дев'ять разів поранений, він усе ж вийшов із війни дієздатним... бідного Гандзюка убили у січні 1918 року більшовики» [13, с. 102].

5 січня 1915 року Яків Гандзюк за бойові відзнаки підвищений в полковники та нагороджений Георгієвською зброєю за те, що «вступив 12 жовтня 1914 р. в командування батальйонами, що знаходилися на лівому березі р. Вісли біля фільварку Кемпа Петровінська, зробив розвідку гаю, а потім вибив з окопів та гаю противника, який залишив 50 вбитих та 89 полонених нижчих чинів і 1 офіцера. 15 жовтня блискуче керував бойовою частиною полку під час нічної атаки с. Павловіце, а на ранок 16-го оволодів висотами, що західніше від цього села».

Пізніше як командир полку Я.Гандзюк був відзначений орденами: св. Станіслава 2 ст. з мечами; св. Володимира 4 ст. з мечами і бантом; президентською медаллю Французької Республіки «Мілітер» (1915 р.). Тимчасово командував 146-м піхотним Царицинським полком (1915 р.), 91-м піхотним Двінським полком (1916 р.) і був вшанований орденом св. Володимира 3 ст. [1, с. 248].

У 1917 році Яків Гандзюк, маючи за плечима 8 поранень, цілий ряд нагород (відзначимо з них другого «Георгія» та зброю з написом «За хоробрість», а також орден Анни 4 ступеня), стає генерал-майором. Не знав тоді і, напевне, не міг собі уявити Яків Григорович, що загине невдовзі не від кулі ворога, а від людей, з якими він ще донедавна разом сидів у окопах... Але все це буде десь через рік, а поки що на Якова Григоровича чекав його справжній тріумф.

Серпень 1917 року. Колись грізна багатомільйонна російська армія розпадається, немов картковий будинок. Серед загального хаосу та анархії починають визрівати перші національні військові

формування, прообрази майбутнього регулярного війська, започатковані національно-свідомими солдатами та офіцерами. Серед них – генерал П. П. Скоропадський, зусиллями якого гордість царської армії колишній 34 армійський корпус було українізовано і перетворено в Перший український корпус. Новоутворений корпус очолив майбутній гетьман Української Держави, а начальником штабу став російський генерал Яків Сафонов. Складался корпус із двох дивізій, першою з них командував наш земляк Яків Гандзюк, його помічником (начальником булав) був полковник М. Капустянський (в майбутньому – визначний український військовий діяч). До складу зазначеної дивізії входило чотири полки: київський ім. Б. Хмельницького (полковник – Маєвський), стародубський ім. гетьмана Скоропадського (Масалитинів), полтавський ім. гетьмана Сагайдачного (Никонів) та чернігівський ім. гетьмана Полуботка (Порохівський) [8, с. 370-371].

По суті, Перший український корпус П. Скоропадського був на той час чи не єдиним боєздатним формуванням, здатним протистояти іноземній агресії (в даному випадку – московсько-більшовицькій), однак невмілі, а то й злочинні дії молодих, недосвідчених провідників української демократії (які до того ж хотіли бути лівішими навіть від своїх московських колег) зводили нанівець героїзм та самопожертву тисяч вояків. Зрештою, не знайшовши розуміння та підтримки з боку українських провідників, генерал П. Скоропадський наприкінці 1917 року був змушений подати у відставку з посади командуючого корпусом. На його місце призначають Я. Г. Гандзюка. А ситуація, що склалася на той час в Україні, була вкрай драматичною. Двома колонами – із заходу та північного сходу на Київ насувалася з боку червоної Росії більшовицька лавина, підтримувана всередині місцевими комуністами – колабораціоністами. Але якщо з боку Чернігівщини героїчні юнаки – студенти були не в змозі протистояти ворожій орді, то на південно-західному напрямку більшовики дістали несподівану і рішучу відсіч від «залізних» полків Якова Гандзюка. Як відзначає українсько-канадський дослідник В. Роєнко, «під командуванням Гандзюка частини 1-го Корпусу затримували більшовицький наступ на Київ з півдня. Два полки 1-ї дивізії міцно

тримали в своїх руках Шепетівку, Рівне та Здолбуново. 2-га дивізія цього корпусу, спираючись на залізницю Жмеринка-Козятин, роззброїла цілий гвардійський корпус в складі двох дивізій піхоти та дивізії кінноти, що був під командуванням відомої большевички Бош. Цей корпус прямував через Жмеринку на Київ.

Таким чином, до самого залишення Києва українським урядом, частини 1-го корпусу давали відсіч наступові чисельних большевицьких частин на нашу столицю»[12, с. 41-43].

На жаль, нове керівництво держави (прем'єр В. Голубович, військовий міністр О. Жуковський та ін.) фактично кинуло військо напризволяще. Так, коли генерал Гандзюк заметільного ранку 27 січня (9 лютого) 1918 року виїхав у Київ для організації оборони, то він навіть не знав, що урядові установи в цей час уже покинули столицю. Тому генерал та його супутники стали легкою здобиччю більшовицької застави. Негайно полонених доправили до більшовицького командувача М. Муравйова (колишнього полковника царської армії). Той, оцінивши важким поглядом бранців, запропонував їм перейти на свій бік, на що отримав категоричну відмову. «Відправити в штаб Духоніна!» (розстріляти) – кинув коротко червоний головком і вийшов...

Надвечір 27 січня (9 лютого) обидва генерали (Гандзюк та Сафонов) вже стояли під дулами солдатських гвинтівок (полковнику Гаєвському пощастило вирватись і втекти, від нього ми і дізнались про останні хвилини життя нашого земляка). Губи росіянина Сафорова, батька п'ятьох дітей, нечутно промовляли якусь молитву. Здавалося, ще трохи і старий солдат ось-ось розридається. «Тримайся, друже! – почув він збоку голос Якова. – Не гідно нам, вищим керівникам української армії, що не раз заглядали смерті в очі, підупадати на душі, на радість ворогам. Вмремо поруч, як це належить мужам – воякам!» [7, с. 63].

Вдарив залп, обізвавшись гулкою луною в навколишніх будинках. Світ захитався і почав стрімко падати... Вже заливаючись кров'ю, Яків Гандзюк рештками свідомості помітив нахилені над ним, переповнені злобою обличчя із занесеними вгору вістрями багнетів (згодом на тілі Якова Григоровича було виявлено 12 колотих ран).

Востаннє промайнув спогад далекої юності і тут же згас...

Після загибелі Якова Гандзюка його дружина Віра Олександрівна Чудинова разом із сином Георгієм (1910 року народження) емігрували за кордон, осівши в США. Нині це добре знана і шанована у штаті Каліфорнія родина, яка не забуває про отчий край. Проживають нащадки Гандзюків і в Багринівцях (один з них – Созон Іванович, син репресованого Гандзюка Івана Созоновича), а також у Вінниці (Гандзюк Степан Федорович, справжній ентузіаст – краєзнавець, який прагне відродити із забуття добре ім'я свого славного прадіда). Саме завдяки Степану Федоровичу одна з сільських вулиць Багриновець нині носить ім'я генерала Гандзюка, а біля батьківського будинку встановлено меморіальну дошку, на якій можна прочитати коротку бойову біографію славетного воїна [9, с. 357]. Поза сумнівом, нащадки Якова Григоровича Гандзюка можуть по праву пишатися своїм шляхетним предком, який і перед обличчям смерті залишився непереможеним, не зрадивши ні присяги Україні, ні честі своєї та совісті. Як і належало справжньому українському патріотові.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гандзюк В. А. Генерал гетьманської України Яків Гандзюк: штрихи до портрета // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали ХХІ Вінницької наук. історико-краєзнавчої конф. 25-26 жовт. 2007 р. – Вінниця, 2007. – С. 247-252.
2. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), ф.Д-62, оп.1, спр.138.
3. ДАВіО, ф.Д-172, оп. 1, т. 2, спр. 466.
4. ДАВіО, ф. Д-904, оп. 16, спр. 25.
5. ДАВіО, ф. Р-997, оп. 3, спр. 20.
6. ДАВіО, ф. Р-6023, оп. 4, спр. 21269.
7. Завальнюк К. Честі не зрадив своєї // К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк Червоний смерч над Поділлям. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. – С. 60-64.
8. Історія Українського Війська. Вип.8. – Тернопіль: Збруч, 1992. – С. 370-371.

9. Медведчук Г. К. Подолянин Яків Гандзюк – один з перших творців армії Української Народної Республіки// Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXII Всеукр. наук. історико-краєзнавчої конф. 22 жовт. 2009 р. – Вінниця: О. Власюк, 2009. – С. 351-358.

10. Пархомчук Т. Незалежність України в 1918 році міг врятувати... один ескадрон // Дзеркало тижня. – 2002. – 29 берез. – 5 квіт.

11. Проценко Л. Він йшов попереду... // Старожитності. – 1993. – № 3-4. – С. 25-26.

12. Роєнко В. Героїчна загибель генерала Гандзюка // Розбудова держави. – 1992. – №2. – С. 41-43.

13. Скоропадський П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). – Київ, Філадельфія, 1995.

14. Шевченко О. І стали вони на розстріл, ніби приймали парад козаків... // Україна молода. – 2008. – 30 січ. – С. 6-7.

В. Д. Коцюк,
кандидат історичних наук
Н. В. Коцюк,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ РІЗНОГО ВІКУ

З самої назви – «дитячий туризм» – впливає основний споживач і учасник заходів цього виду туризму. Цей вид туризму своїми заходами може охоплювати шкільну молодь від початкової до старшої ланки. І не лише шкільну молодь, а й дошкільнят.

Незаперечною є істина, що суспільство, яке прагне жити в гармонії з довкіллям, має не лише декларувати, а й формувати систему істинних цінностей у кожного громадянина. Тому одним із чинників

благополуччя індивідуальності, родини та суспільства в цілому має стати здоров'я як фундаментальна цінність буття. Загальновідомо, що основи здоров'я закладаються у період раннього та дошкільного дитинства, тож збереження, формування та зміцнення здоров'я кожного малюка є пріоритетним завданням суспільства, родини та дошкільного навчального закладу [2, с. 88-90].

Введення дитячого туризму в освітній процес сучасного дошкільного закладу надасть можливість вирішити питання, від яких залежить гармонійний розвиток дошкільника. Адже за даними останніх медико-педагогічних досліджень рухова активність дошкільнят у режимі дитячого садка становить 20–50% періоду неспання. І саме це не дозволяє забезпечити потребу дитини в русі [1, с. 211-212].

Виокремимо фізкультурні заняття з елементами туристично-красназавчої діяльності однією з форм роботи з фізичного виховання в ДНЗ, а саме: пішохідні переходи, прогулянки-походи, прогулянки-пошуки, заняття-тренування, ігрові заняття, колові тренування, сюжетно-рольові заняття та ігри.

До фізкультурно-оздоровчої роботи засоби туризму плануються у ранкові та вечірні прогулянки двічі на тиждень і представлені екскурсіями; цільовими топографічними прогулянками; рухливими іграми з використанням пошукових ситуацій; ігровими комплексами у приміщенні, на ділянці дитячого садку з використанням природних і соціальних об'єктів. Активний відпочинок дітей також урізноманітнюється за допомогою засобів туризму й організовується у формі походів вихідного дня за участю батьків і туристських свят, які проводяться у формі ігрових комплексів і прогулянок-походів [2, с. 88-90].

Дитячий туризм – не лише надійний засіб фізичного розвитку й оздоровлення дошкільнят, а й у поєднанні з красназавством – чудова можливість для закріплення знань про історію та природні особливості місцевості, проведення природоохоронної роботи. Походи можуть бути різні. Залежно від погодних і сезонних умов визначають мету і завдання. Важливо, щоб вони були насичені різноманітним руховим змістом: ходьба в різному темпі, стрибки,

рухливі ігри, спортивні вправи, пробіжки у повільному та середньому темпі тощо. Під час підбору вправ слід враховувати індивідуальні можливості дітей, їхній настрій [1, с. 211-212].

У зміст походів варто включати добре знайомі дітям ігри та вправи, які були засвоєні раніше на фізкультурних заняттях. Взимку зі старшими дошкільниками доцільно організовувати лижні походи на дистанцію 2–3 км.

Частину часу приділяють для підготовки дітей до прогулянок-походів. Із цією метою вихователь проводить цикл бесід, ігор, занять, на яких діти отримують необхідні знання про туризм і майбутні походи.

Дошкільники знайомляться зі спеціальними термінами: турист, намет, рюкзак, спальний мішок, компас, піший і лижний туризм, привал, маршрут, карта. Задля підвищення інтересу дітей до занять туризмом і закріплення набутих умінь і навичок можна проводити спортивні-ігри розваги. Ігри із снігом, будівництво фортець, лабіринтів, облаштування гірок, ходьба на лижах, катання на санчатах та ігри-вправи у парах із санчатами, розваги і змагання просто неба при правильній організації та керівництві дають можливості досягти такого рівня рухової активності дошкільнят. Адже найбільш поширене тлумачення терміну «туризм» визначає таку діяльність одним із засобів пізнання, фізичного й естетичного виховання [4, с. 34].

Для дітей різного віку пропонуються відповідні заходи, але участь у них припускає попередню теоретичну і практичну підготовку. Ця підготовка може проводитися на базі школи (у гуртках «Юний турист», «Турист-краєзнавець» тощо) або позашкільних закладів (у центрах дитячо-юнацького туризму і краєзнавства).

Теоретична туристична підготовка учнів молодшої школи (1-4 кл.) передбачає ознайомлення дітей із значенням активного відпочинку, рухливих ігор на свіжому повітрі, з можливістю використання туризму як активного відпочинку, з туристичним потенціалом рідного краю (міста, села або іншого населеного пункту свого проживання).

Практична підготовка передбачає участь дітей цього віку у прогулянках та походах вихідного дня. Кількість та складність цих заходів від класу до класу зростає [5, с. 112].

Наприкінці навчального року проводиться похід вихідного дня з метою закріплення на практиці знань, що були отримані на теоретичних та практичних заняттях. Програма походу обов'язково містить змагання з фізичної підготовки та туристичної техніки. Змагання з туристичної техніки включають проходження елементарної смуги (установка палатки, подолання водної перешкоди по купинам або колоді, спуск з крутого схилу з допомогою альпенштоку, кип'ятіння води на багатті тощо). Крім цього, до програми походу включаються конкурси: туристичної пісні, кращий бівак, кращий обід та краща похідна газета «Туристична блискавка» та ін. [4, с. 40].

Зі школярами середньої ланки проводиться більша та серйозніша туристична підготовка. Так, уже в 5 класі учні, які займаються у шкільному туристичному гуртку або у центрі туризму та краєзнавства, повинні взяти участь у 4 осінніх походах (протяжність маршрутів – відповідно 10 км, 12 км, 13 км та 4-6 км, на якому передбачено змагання за програмою зльоту); 3 зимових (протяжність маршрутів – відповідно 7 км, 9 км, 11 км); 4 весняних (протяжність маршрутів – відповідно 12 км, 13 км, 15 км та 20 км, причому останній – 2-х денний з ночівлею). Улітку діти беруть участь у тижневому поході по рідному краю протяжністю 45-50 км.

Школярі цього віку повинні мати теоретичні знання щодо карти та плану, умовні топографічні знаки, принцип дії компасу, вміти визначати сторони горизонту, мати уявлення про азимути, нормативні вимоги з «Інструкції з організації та проведення туристичних походів, подорожей та екскурсій з учнями шкіл» [4, с. 41].

Учні 6 класу беруть участь у 5 осінніх походах (протяжність маршрутів – відповідно 15 км, 16 км, 17 км, 24 км дводенний з ночівлею та 4 км, на якому передбачено змагання за програмою зльоту: ускладнена смуга перешкод, в'язання вузлів – булінь та удавка); 4 зимових (протяжність маршрутів – відповідно 10 км, 12 км, 14 км та 24 км, дводенний з ночівлею); 5 весняних (протяжність

маршрутів – відповідно 15 км, 17 км, 18 км, 24 км, причому два дводенних з ночівлею). На весняних канікулах шестикласники здійснюють триденний похід за маршрутом протяжністю 45-50 км, а влітку діти беруть участь у тижневому поході протяжністю 50 км (денний перехід не повинен перевищувати 12 км) [5, с. 120].

Школярі цього віку повинні мати теоретичні знання з орієнтування на місцевості з допомогою карти та компасу, прийомів обладнання бівачу, побудови маршруту, техніки пересування пішки, на лижах та їзді на велосипеді, медичних вимог до учасника походу, охорони здоров'я у поході та основних прийомів і правил надання першої медичної допомоги.

Учні 7-х класів, у відповідності до програми туристичної підготовки, беруть участь у 6 осінніх походах (протяжність маршрутів – відповідно 15 км, 16 км, 17 км, 18 км, один дводенний з ночівлею і один триденний протяжністю 45-50 км; 4 зимових (протяжність маршрутів – відповідно 17 км, 18 км, 19 км та одnodенний з ночівлею протяжністю 30 км, причому діти переміщуються на лижах); 5 весняних (протяжність маршрутів – відповідно 17 км, 18 км, 19 км та 24 км, дводенний з ночівлею) [3, с. 56-63].

Після закінчення навчального року семикласники беруть участь у тижневому поході, маршрут якого не повинен перевищувати 75 км, а вага рюкзаків повинна дорівнювати 8 кг у дівчат та 10 кг у хлопців. Участь у цьому поході дає право на одержання значка «Турист України» за умов виконання відповідних нормативів. Школярі цього віку повинні мати міцні знання з теорії та практики туризму (знання з туристичної техніки).

Туристична підготовка учнівської молоді 8 класу передбачає участь восени у 6 походах (протяжність маршрутів – відповідно 18 км, 19 км, 20 км, 20 км без ночівлі та ще 2-х з ночівлею, протяжність маршрутів – відповідно 30 км та 6 км під час останнього передбачається проведення змагань за програмою туристичного зльоту).

Узимку передбачається участь восьмикласників у 5 походах (протяжність маршрутів – відповідно 20 км, 20 км, 21 км, 20 км без ночівлі, та 1 – з ночівлею, протяжність маршруту 30 км). На зимовик

канікулах передбачається також участь учнів у триденному поході по своїй області (протяжність маршруту – 30 км) [4, с. 44].

Навесні восьмикласники можуть бути учасниками 6 походів (протяжність маршрутів – відповідно 20 км, 21 км, 22 км, 23 км та 2 – з ночівлею, протяжність першого з них 28 км, а другий проводиться за програмою туристичного зльоту). Під час весняних канікул вони можуть взяти участь у тижневому поході, протяжність маршруту 90 км.

Улітку після учбового збору для восьмикласників обов'язковим є участь у десятиденному поході (протяжність маршруту 120 км). Теоретична туристична підготовка учнів 8 класу передбачає оволодіння основних напрямів туризму, знання туристичного потенціалу рідного краю, методикою підготовки до багатоденних походів (підбір спорядження, розробка маршруту, складання кошторису, організація харчування, оформлення маршрутної документації), знайомство з режимом фізичного навантаження, з гігієнічним забезпеченням походу, з можливими травмами у поході та правилами надання долікарської допомоги, забезпеченням безпеки у поході [4, с. 45].

Учні 9 класу беруть участь у 6 осінніх походах (протяжність маршрутів – відповідно 22 км, 22 км, 23 км, 24 км та дводенний з ночівлею), беруть участь у туристичному зльоті; 4 зимових (з них 1 дводенний та 1 багатоденний з ночівлею), у туристичному зльоті, де беруть участь у змаганнях зі спортивного орієнтування; 6 весняних (протяжність маршрутів – відповідно 24 км, 24 км, 25 км, та 3-х багатоденних з ночівлею); улітку вони здійснюють багатоденний (20-30 денний) пізнавально-оздоровчий похід.

Теоретична підготовка учнів 9-го класу передбачає знання особливостей підготовки та проведення багатоденних походів у певному виді туризму, забезпечення безпеки у поході, правил надання допомоги потерпілому.

Учні старшої шкільної ланки беруть участь у 17 походах, у тому числі й багатоденних. Восени та весною учні беруть участь у 5 походах у кожному пору року; узимку – у 4 походах, з яких 3 – багатоденні, пізнавально-оздоровчої спрямованості; улітку – у

багатоденному поході І категорії складності. Крім того учні цієї вікової групи беруть участь у зльотах. На змаганнях із спортивного орієнтування проходять дистанцію 4 км для юнаків (7 КП) або 3 км (5 КП) – для дівчат [5, с. 121].

Теоретична туристична підготовка школярів старшої шкільної ланки передбачає поглиблення знань з обраного виду туризму, особливості підготовки та проведення багатоденних походів спортивної спрямованості.

Щодо туристичної роботи зі школярами, то вона регламентується нормативними документами (інструкціями, положеннями та правилами), які були затверджені Федерацією спортивного туризму (ФСМ) та Туристично-спортивною спілкою України (ТССУ) [5, с. 122].

Узагальнюючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що туристична діяльність є одним із шляхів оптимізації рухової активності дошкільнят та дітей шкільного віку в режимі дня дошкільної та шкільної установи, адже така робота є одним із найкращих засобів фізичного та різнобічного виховання дітей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гераськіна О. Соціологічний погляд на особливості молодіжного туризму / О. Гераськіна // Україна та світ: гуманітарно-технічна еліта та соціальний прогрес : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : НТУ «ХП», 2014. – С. 211-212.
2. Грицку В. Дитячо-юнацький туризм у Хмельницькій області: історія становлення та сучасний стан / В. Грицку, А. Абрам // Вісник Львівського університету. – Львів. – 2013. – С.184-189.
3. Інформація про стан розвитку туристсько-краєзнавчої роботи серед учнівської молоді в Україні // Туризм і краєзнавство. – Київ : Укрдержцентр туризму і краєзнавства. – 2004. – № 18. – С. 56-63.
4. Круцевич Т. Ю. Оптимізація рухової активності дітей старшого дошкільного віку в процесі туристсько-краєзнавчої діяльності / Круцевич Т.Ю. // Гуманітарний вісник ДВНЗ Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди. – Переяслав-Хмельницький, ПП «СКД», 2008. – С. 88-90.

5. Колотуха О. В. Ресурсний потенціал дитячо-юнацького туризму в Україні / О. В. Колотуха. – Київ : 2005. – 116 с.

6. Панченко С. И. Отдых и оздоровление детей в условиях рынка: тенденции развития // Нар. образование. – 2015. – № 2. – С. 13–17.

7. Щур Ю.В., Дмитрук О.Ю. Спортивно-оздоровчий туризм : навч. посібник / Ю.В. Щур, О.Ю. Дмитрук. – Київ : Альтерпрес, 2003. – 232 с.

А. К. Лисий,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Вінниця)

ПОЛЬСЬКА ЛЮДНІСТЬ ВІННИЦІ МІЖ ЛЮТИМ І ЖОВТНЕМ 1917 РОКУ

У статті дано аналіз становища поляків повітової Вінниці перед жовтневим більшовицьким переворотом. Йде мова про їх місце в місцевому громадському житті, промислову та освітянську діяльність, військові формування.

Ключові слова: поляк, католик, інтелігенція, демонстрації, польський легіон.

1917 рік – рік зламу епох в історії Вінниці. Він провів чітку межу «до» та «після» себе. Саме на переході від традиційної патріархальної ери до новітньої доби змін та потрясінь, у часи поєднання «старого» та «нового» якнайяскравіше вимальовується справжнє обличчя міста, виявляється глибинний характер його мешканців та закладаються підвалини наступного розвитку.

Точних даних про кількість народонаселення на 1917 рік немає. Виходячи з динаміки перепису, який у 1897 році зафіксував 28 995 мешканців, та даних Подільського губернського статистичного комітету, що нарахував населення Вінниці у 1909 році – 46 705, а у

1913 – 60 000 осіб, можна було б припустити, що ця цифра на момент революції до 80 тисяч жителів. «За приблизними підрахунками» управа все ж зафіксувала на середину 1917 року цифру 80 тисяч осіб [1, арк. 46].

За національним складом місто було колоритно-строкатим. Більшість населення складали українці та росіяни, яких під час переписів не розділяли, відносячи до «православного віросповідання», багато було євреїв (за даними перепису 1897 року – 36%) близько 10% вважали себе поляками[2, с. 278]. Також мешкали і лютерани-німці, і мусульмани-татари, і росіяни-старообрядці. Всі національні групи складали окремі, доволі замкнені, громади, які слабо спілкувались поміж собою.

Поляки переважно жили у просторих будинках із садами у західній частині міста, заможні українці й росіяни – у південно-західному передмісті «Садки», на заможнянських «Липках» та Старому Місті. Кількість домовласників великих будинків була невеликою – до 1000 осіб, інші винаймали у них квартири та кімнати, або мешкали у невеличких хатках на околицях [3, с. 28].

Католики, які групувалися навколо костьолу, де правив службу здібний оратор – ксьондз Ян Левинський [4, с. 71], вважали Вінницю одним з міст споконвічних «кресів». Діяв також польський громадський гурток. Щодо свого становища в місті, то вони висували певні претензії. «Поляки брали участь у муніципальному господарстві лише як члени міської ради, натомість важливі міські пости займали росіяни або українці». Втім визнавалося, що «це зовсім не означало, що польська ініціатива та праця не відігравали значної ролі в господарському й суспільному житті» [5, с. 94]. Також «у межах тогочасних звичаїв у російському шкільництві особливого полякожерства ми не відчували».

Польське населення дійсно дало багато представників місцевої еліти та інтелігенції. Граф Здіслав Грохольський, родинна садиба якого знаходилася у П'ятничанах, володів 12 маєтками, підковним, обозним та цегельним заводами, поромними переправами, мав великі земельні угіддя, 5 млинів. Громадською діяльністю відзначилися присяжний повірений Любомир Длуголенський і редактор журналу

«Подольский хозяин» Валерій Свідерський. Не менше половини промисловості міста було в польських руках [3, с. 32].

Коли 3 березня 1917 року місто отримало повідомлення Державної думи про зречення царя, керівники найбільших підприємств та представники земства вирішили взяти владу в свої руки. Надвечір цього дня у Білій залі міської Думи розпочалося організаційне засідання тимчасової ради громадських організацій, на яке прийшло близько 50 впливових у Вінниці осіб. Ініціаторами зібрання були голова повітового військово-промислового комітету граф З. Грохольський, діяч земського руху Й. Лозино-Лозинський, адвокат Л. Длуголенський, голова Подільської спілки споживчих кредитів та позико-ощадних товариств Д. Маркович. Було створено виконавчий комітет Ради громадських організацій. Головою президії виконкому обрано З. Грохольського[6, с. 120].

Весна 1917 року вирувала свободою. Аполітичність, яка ще кілька тижнів тому вважалася нормою буття для переважної більшості вінниччан, залишилася лише у згадках про «старий режим», що століттями тримався традицією, покорою й мовчанням. Люди долали суцільну апатію, громадський ентузіазм шукав втілення і знаходив його.

Основним засобом самореалізації політично активних громадян навесні 1917 року стали нескінченні мітинги та інші масові акції. Майже щотижня відбувались у Вінниці різноманітні урочисті ходи та святкові заходи. Будинки з нагоди цього прикрашалися червоними прапорами і транспарантами, революційних ораторів, що б вони не говорили з імпровізованих трибун, зустрічали бурхливими оплесками і проводжали оваціями, колони демонстрантів закидали квітами. Заборонені раніше національні прапори використовувалися як символи свободи та відродження етнічної самосвідомості, сотні голосів співали гімни.

А ось опис польського свята 23 квітня (в пам'ять конституції 3 травня 1791 року): «З ранішнього ранку в місті царює незвичне пожвавлення... На 11 годину ранку все польське товариство і взагалі, все населення Вінниці на вулиці. Починаючи від Вознесенської церкви, видніються мальовничі групи учасників ходи з національними

прапорами, які на тлі моря голів являють величне видовище... попереду йдуть скаути, за ними почесна варта несе величезний національний польський прапор». «Niechzyjewolna, zjednocznaPolska! Niechzyjebratenstwowolnychnarodowswiata!» – сповіщали сотні транспарантів. Лунали гімни і крики «viva!», оратори обмінювалися вітаннями [7]. Зворушливу промову виголосив Дмитро Маркович(лідер місцевих українців – авт.), у тому ж дусі відповідав йому Здіслав Грохольський. Але багатовікова національна і соціальна недовіра, яка гніздилася на рівні підсвідомості ще з часів унії та козацьких повстань, поступово виходила назовні. Як тільки граф розпочав говорити про братерство і рівність, присутні побачили «кілька твердих, неприємних поглядів, направлених на нас (поляків – авт.) з боку українців». Коли ж представник селянства вітав Грохольського за його промову, відчувалося, що в думках та на серці у нього зовсім інші слова. Присутня на мітингу Ярошинська (громадська діячка, письменниця – авт.) ще подумала: «Коли поллється кров?» [3, с. 65].Надвечір «відзначилися» уже поляки, аплодуючи актору, який поставив у міському театрі сценку з образливими для єврейського населення гаслами [8]. За кілька місяців ця прихована ненависть переросте у збройне протистояння і кривавий терор. Але поки що подих свободи пересиливав собою зловісне передчуття громадянської війни.

Провідниками польського руху були адвокат А. Станевич, інженер В. Свідерський, Л. Длуголенський, З. Грохольський, який обійняв посаду польського комісара Подільської землі. Адвокат Ф. Ціонглинський очолював Польський Демократичний Союз на Україні. Одним із основних напрямів роботи польського руху стало налагодження мережі національних шкіл у губернії, чим займалося просвітницьке товариство «Macierz Szkolna Podolu», відроджене 10 березня за ініціативи польської громадської діячки Летти Ярошинської. Завдяки сприянню цього товариства до червня 1917 року у місті та повіті було засновано понад 300 народних шкіл та 3 польськомовних гімназій, розгорнулася видавнича діяльність, відкрито культурну установу – Польський Дім, де на імprovізованій сцені грала трупа акторів під орудою Шуркевича. Тут діяв

Університет Для Всіх імені Ромуальда Траугутта, у якому викладачі читали цикли лекцій з природи, польської історії та літератури [3, с. 77].

Граф З. Грохольський ініціював створення польської торгової школи зі спільним навчанням. Приміщення їй надала державна жіноча гімназія. Директором став Кнотте, інспектором Важанський, одним з вчителів був Лукашевич. Школа, поставлена на високому рівні, функціонувала до кінця 1919 року. Її викладачі на початку 1920 року були розстріляні чекістами [5, с.106].

Під головуванням гарнізонного ад'ютанта підпоручика Козакевича діяв союз військових-поляків, який сприяв початку формування на базі П'ятничанської садиби Грохольського польського легіону [5, с. 103].

Виникли «Об'єднання власників-поляків Подільської Землі» з кооперативним об'єднанням Polkopodoli «Зв'язок поляків – аграрних працівників» з Бюро посередництва роботи, що займалося влаштуванням на роботу громадян польської національності, які з тих або інших причин опинилися без засобів існування у Вінниці [9, с. 16].

27 серпня 1917 року відбулись демократичні вибори до місцевої Думи. До її складу від поляків було обрано – І. С. Олтаржевського, В. М. Свідерського, Л. А. Длуголенського, А. М. Станевича [10].

На кінець жовтня 1917 року соціально-економічної політичне становище у Вінниці залишалося складним. У місті утворилося двовладдя: Дума, яка підтримувала заходи Центральної Ради, щодо стабілізації ситуації в Україні, і Рада робітничих і солдатських депутатів, у якій гору брали прибічники крайніх протиправних дій. На ґрунті загального невдоволення демагогічні обіцянки більшовиків дати масам «мир, хліб і землю» завойовували все більше прибічників. Подальші суспільні катаклізми перервали мирне життя у місті й усе з ним пов'язане.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Вінницької області, ф.Д. 255, оп. 1, спр. 97.
2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – XXXII. – Подольская губерния. – СПб, 1904.

3. Логінов О. В., Семенко Л. І. Вінниця у 1917 році: Революція у провінційному місті. – Вінниця, 2009. – 272 с.
4. Шипович І., Лисий А. Вінницький капуцинський монастир. – Вінниця, 1996. – 150 с.
5. Лазовський Я. Фрагменти спогадів про Вінницю // Вінницький край. – 2006. – № 2.
6. Вінниця. Історичний нарис. – Вінниця, 2007. – 304 с.
7. Свободный голос. – 1917. – 26 апреля.
8. Винницкий листок. – 1917. – № 8 (май).
9. TygodnikRolniczy i Przemyslowy. – 1917. – № 21.
10. Костецкий В. Новая городская Дума // Свободный голос. – 1917. – 31 августа.

Л. О. Мазур,
кандидат філософських наук
(м. Львів)

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ: МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ

Вже не перший рік керівництво Хмельницького інституту МАУП організовує конференції, присвячені переосмисленню трагічних сторінок української історії. Оскільки їх у нас є занадто багато, то можна спокійно припустити, що й цією проблема не вичерпається й залишиться на подальших наших зустрічах наскрізною. Хотілось би, звичайно, тему змінити й погомоніти про щось веселе і приємне, але досі власне наша історія підстав для радості не давала, не давала та, що творилась від найдавніших часів, не дає й «надновітня».

Тому ми й вжили у назві нашої доповіді не слово «сучасність», а «майбутнє». Майбутнє твориться нині і по тому, що з нами відбувається «тепер-і-тут», можна спрогнозувати, що нам у ньому

«світить». Поки що нічого. Однак все залежить від нас, від розуміння того, що іншої історії у нас нема, а та, що є, пишеться не лише нині, а й нами самими. Тому ми повинні скеровувати свої інтелектуальні зусилля на осягнення її трагічної мудрості, а відтак – досліджувати не лише емоційно, а й раціонально і, аналізуючи печальний досвід попередніх поколінь, як пропонував Спіноза, «не сміятися і не плакати, а розуміти».

Скориставшись цією порадою, ми повинні були б збагнути глибинну сутність історії, і передусім те, що вона в'яже людей з землею, на якій вони живуть, від покоління до покоління, забезпечуючи наслідування соціального досвіду і культурне передання. Тим самим вона дає відчуття закоріненості людини у спорідненому етнокультурному ґрунті і відчуття земляцтва, яке передбачає усвідомлення спільності історичних доль. Про цю цінність і призначення історії просто прекрасно висловився Фрідріх Ніцше: «Чим могла би історія краще прислужитися життю, як не тим, що вона прив'язує навіть і менш заняньчені долею покоління й народності до їх батьківщини і рідних звичаїв, робить їх осідлими й утримує їх від прагнення шукати щастя на чужині і боротися за нього з іншими? – риторично питає він. – Інколи навіть здається, що лише впертість і нерозуміння можуть ніби цвяхами прибити особистість до цього суспільства, цієї обстановки, до цього, сповненого поневірянь звичного існування, до цих голих скель; насправді ж це – рятівне і вищою мірою корисне з точки зору інтересу суспільства нерозуміння, як це добре відомо кожному, хто ясно уявляє собі жахливі наслідки пристрасі до переселень, особливо коли вона оволодіває цілими групами народів. Або хто зблизька спостерігав стан народу, що втратив вірність своєму минулому і впав жертвою невтомних космополітичних пошуків нових форм. Протилежне цьому почуття, почуття добробуту дерева, що пустило міцні корені, щастя, пов'язане з усвідомленням, що твоє існування не є справою свавілля й випадковості, а є спадок, цвіт і плід відомого минулого і що у цьому воно знаходить своє вибачення і виправдання, – ось що тепер прийнято називати істинним історичним почуттям» [1].

Завдяки такій етногенетичній спадковості і соціальному наслідуванню, в історії нема випадковості, і ніхто в історичних націях не шукає виправдання своїм космополітичним пошукам й своєму бажанню з метою досягнення навіть ілюзорної матеріальної вигоди тинятися по світу. Для нації ж, що є не суб'єктом, а об'єктом історії, не є випадковістю те, що, отримавши волю, вона за чверть століття втратила п'яту частину свого населення, а третина з того, що залишилось, пересіла з землі-годувальниці на валізи з метою країну свою покинути й шукати щастя десь за Океаном. Суть у тому, що події, які відбувалися в Україні в добу незалежності, були запрограмовані їй у соціальній генетиці. Зокрема стан прострації, у який ми виявилися зануреними, є зумовленим неадекватним сприйняттям і переживанням історичного часу. А він, на відміну від часу фізичного, вимагає наповнення, наповнення ідеями і діями, від яких залежить вектор розвитку країни. Тож якщо досі він спрямовувався «не туди», то не треба шукати причини цього деінде, а обернути питання «чому так?» до себе самих й пошукати відповіді на нього у власній ментальності. Тоді й виявиться, що чверть століття топтання на місці, є зумовленим споживацьким до нього ставленням, безсоромним його розтринькуванням, а надуманий оптимізм, який людям, трагічного відчуття часу позбавленим, навіює враження «олімпійського спокою», – неадекватним сприйняттям свободи, а саме: ставлення до неї не як до історичного шансу «усвідомлення необхідності», а як необхідної передумови для розслабленості і розніженості. Однак такі уявлення можуть дозволити собі плекати лише аристократи, сибарити і дегенерати. За добу незалежності ми їх і наплодили у неймовірній кількості і, що найбільш печально, серед молоді, під личиною якоїсь особливої «нової генерації».

На ці ментальні вади й зумовлені ними «дива», й звернув свою увагу наш земляк, який по волі долі опинився за кордоном і мав можливість спостерігати все що в Україні діється ззовні і збоку. З нашим ставленням до історії навіть не доводиться дивуватися, що то був не історик, а письменник. «Український оптимізм виглядає здебільшого дивно і підозріло, – писав він. Це не анекдота, а факт, що існує один демократичний еміграційний діяч, який при кожній нагоді

повторює «час за (не на, а за) нас працює»... Не дивина, що при такого роду оптимістичних настроях кількість, напр., «тоже-націоналістів», а навіть «расистів» зростає в нас нині в темпах справді стахановських. Адже час «за них працює» – чому ж не пристати на таку симпатичну «самоходову», майже моторизовану ідеологію? Це все та ж незнущальна (а яка ж куца!) «хитрість з собою» [2].

Ці «великі хитрощі» «маленького українця» (Ющенко), який завжди мріяв, щоби відсидітися на своєму обійсті і про те, щоби десь щось поцупити й принести до своєї хати й дати своїй жінці, зрештою пояснюють все: і «застиглий час» і звужений простір, простір присутності життя у національній його формі. Тим самим остаточно підтверджується версія класиків «про роль народних мас в історії». Однак і «українці дещо більші», ті, що й крадуть, відповідно, більше, і у більших розмірах беруть хабарі, більше собі дозволяють і у «творенні історії». Уявляючи її чимсь на кшталт коняки, яку можна запрягти і поганяти, вони прагнуть її пришвидшити, а цього не можна зробити жодним іншим чином, як певні її етапи скоротити, а культурну прірву, яка відділяє «маленького» українця від «великого», – перескочити. Всі революції світу були спробами таким чином історію обманути. І всі вони приблизно однаково закінчувалися: країни, які в це бавилися, виявлялися відкинутими у своєму розвитку назад на цілі десятиліття. Що вже казати про ті з них, які проводять такі експерименти кожне десятиліття. Ми, на жаль, до таких належимо, і історикам нашим мало б вистачити мудрості і мужності, щоби це «колективне божевілля» своїм співвітчизникам пояснити і припинити, зробити так, щоби населення країни могло заспокоїтися і почати жити, жити спокійно і виважено, не шукаючи пригод на свою голову і якісь інші місця. І ми маємо приклади такої «профілактики», проведеної стосовно держави, яка так само роздиралася своїми підданими, коли відбувся збій у соціальній генетиці нації «Немає нічого більш жажливого, ніж стан нації, яка виявляє. Що гине і втрачає своє ім'я. Цілісна нація, нація, яка підпадає під ярмо деспота, зберігає надію, що коли-небудь їй вдасться від нього звільнитися завдяки збігу обставин і своєму власному прозрінню. Але яким чином розділена нація, нація, яка втратила своє існування, зможе знову отримати

свободу? Втративши свою цілісність, вона втрачає свої сили і стає абсолютно байдужою до своєї первісної батьківщини, вона втрачає радісне відчуття загального блага, стає абсолютно іншим народом, приймає інші звичаї» І в продовження: «Але і найбільш багатолюдна і найбільш обширна нація безумовно загине. Якщо візьмуться за реформування свого державного устрою легковажно, якщо магнати своїми чварами й честолюбивими устремліннями будуть порушувати загальну єдність, якщо зарозумілі й розбещені своїми привілеями, вони не захочуть підкорятися закону і громадянській рівності, якщо весь народ не буде любити свою батьківщину і захищати всезагальні свободи» [3].

Таке попередження заадресував своїй країні Гуго Коллонтай, і поляки його почули. Почули і зробили з нього свої висновки. На жаль, цю свою місію наші історики не виконали. Понад те, вони собі самим зробили характері, скоротивши вивчення вітчизняної історії у загальноосвітній школі до однієї години на тиждень. І жоден з істориків, навіть тих, що в результаті такої «вівісекції» опинилися на вулиці, не запитав, хто до цього додумався? Це питання міністру освіти, який приймав про це рішення, задали люди, що до вивчення історії безпосереднього стосунку не мали, але були зацікавлені нею зовсім з іншої причини. Це були батьки учнів, які не змігши отримати знання з історії України, змушені були звертатися до репетиторів. Оскільки їм доводилось відшпилювати їм пристойні суми, щоби їх діти могли «спихнути» цей предмет на так званому зовнішньому незалежному оцінюванні, що вже не перше десятиліття займається його профанацією, то вони й поцікавилися цим питанням у міністра освіти.. На що Дмитро Табачник відповів, що непотрібність українцям своєї історії «науково довели» львівські вчені. Можливо вперше в житті він сказав правду. Так! Вони це зробили! Не будемо говорити про те, що він цього хотів, суб'єктивно до цього прагнув і такої цінної ініціативи з «культурної столиці» з нетерпінням чекав. Скажемо інше: львівські запроданці ці очікування повністю виправдали. Щоби батьківщина, вся країна, дізналася познайомилася з цими своїми «героями персонально, ми їх назвемо поіменно: Олексій Винниченко, Мар'ян Мудрий, Роман Сирота зі Львівського національного

університету ім'я Івана Франка і Роман Пастушенко, що до них «примкнув» зі Львівського інституту післядипломної педагогічної освіти. За цю «безцінну львівську ініціативу» ці історичні покидьки отримані не лише подяку від Табачника, а й матеріальну винагороду від «великих друзів України» з-за кордону. Так от, за якісь «срібняки», цей «зразковий квартет «неспростовно довів», що, як самостійний предмет, історія України саме в Україні нікому непотрібна [4]. З мовчазної згоди інституту історії НАНУ, цю «ідею», ідею економії на мізках при осягненні вітчизняної історії спокійно провели через міністерство освіти і предмет вдалося фактично знищити. Тому, що, як «фіговий листок», шкільним історикам його залишили в обсязі однієї години на тиждень, вони мають завдячувати автору цих рядків. Кілька наших публікацій, у яких ми піднімали питання про недопустимість торгівлі національною історією й розцінювали ці дії, як зраду національних інтересів, тобто як злочин [5], здається розворушили українське «історичне болото». Однак мовчанка самих шкільних істориків, ім'я яким було «легіон», їх пасивно-споглядальна позиція по відношенню до ліквідації своєї дисципліни, була розцінена, як знак згоди.

То чого ж ми хочемо? І чого дивуються історики, коли так само, як був пошматований і викинутий на смітник історії їх предмет, повноцінний курс вітчизняної історії, голодранці почали шматувати живе тіло України!? Чого не хочуть збагнути, що десятиліття нескінченного розшарпування як державних інститутів, так і структур повсякденності, лежить на їх совісті. Своєю відстороненістю і апатією вони посприяли зануренню країни у хаос і смуту. В результаті ми отримали не лише топтання на місці, а справжній відкат. І не лише у часі, а й у просторі, якщо приймати до уваги події у Криму і на сході країни, які є не менш трагічними, ніж соціальні перипетії столітньої давності, і які треба вивчати вже тепер, паралельно.

Таким чином, головним висновком, який можна було б зробити проводячи історичні паралелі між сьогоденням і подіями початку минулого століття, було б те, що історію свою ми не знаємо, її не любимо і вчити не хочемо. Однак історія є дамою суворою і безпристрасною, тому відповідає нам взаємністю, перетворюючи свої

уроки у «відірвані роки», а то й десятиліття, що в умовах сучасних темпів цивілізаційного поступу, є завеликою розкішшю.

Однак відповідальності за таке часове марнотратство історики на себе не беруть і у якості головного аргумента на користь перетворення великої європейської держави у «хлопчика для биття» приводять думку, яку приймають за «істину в останній інстанції», а саме те, що історія, мовляв, взагалі нікого нічому не вчить, бо є односторонньо спрямованою і в одних і тих же формах ніколи не повторюється. Стосовно останнього твердження, то з ним частково можна погодитися, однак, як і у багатьох інших діалектичних залежностях, провідною стороною у суперечності між змістом і формою, є все-таки цей перший. Це означає, що реальне наповнення часу діями людей, що знають йому ціну, спрямовує розвиток історії по спіралі, і тоді вона не просто повторюється, а повторюється на вищому рівні. У тих же, що є не суб'єктами, а об'єктами історії, які ні на що не претендують і віддають перевагу тому, щоби плестися у хвості подій, вона розвивається так, як їм заповів один добряче призабутий класик. Ніби спеціально для них він писав, що будь-яка історія відбувається принаймні двічі: і якщо вперше вона протікає як трагедія, то повторюється у вигляді фарсу. Останній варіант стосується безпосередньо нас і у цій трагікомедії нам пропонується прийняти участь, як у якомусь реаліті-шоу побігати й побавитися і, уподібнюючись дітям, понабивати собі на лобі гулі, а на колінах синці.

Держава хоче таким чином своїх підданих забавити, щоби відволікти їх від справжніх проблем, і вони на це ведуться. Будучи по природі своїй оптимістами, вони з гумором ставляться до будь-яких проблем, не питаючи про їх причини. «Українській душі бракує почуття трагічного, не зважаючи на суб'єктивну трагічність української історії. Найбільшу трагедію українець спростить, сплющить і зведе до степеня «кумедії» [6].

Але настає час, коли стає вже не смішно, особливо коли приходить усвідомлення, що небажання думати головою спрямовує історію по колу. Та навіть коли воно й розривається, то це не може бути підставою для радості, бо спіраль, що в результаті утворюється, є

низхідною і, якщо комусь щось і дає, то хіба що прекрасну можливість по три-чотири рази на століття «наступати на одні і ті ж граблі». Ми це регулярно робимо, тому історія для нас проходить мимо. І якщо б ми здійснили порівняльний аналіз, скажімо, духовного життя столиці сьогодні і сто років тому, то не виявили б між ними ніякої різниці. Як і тоді так і нині домінуючим соціальним типом у ньому були б «хохли». Якщо то був би чоловік, то ім'я йому було б «Ніхай», а якби жінка, то звали б її «Какая різниця».

І це у столиці! Питається, якої країни, якщо щоденно гортаним голосом Дмитрія Кісельова по всій її території розноситься: «В столиці десять часов. Радіо п'ятниця». Коли це триває в умовах війни і ніхто цьому не протриває, то справляє враження наявності у соціальній психіці наших співвітчизників своєрідної соціальної шизофренії. І причини трагізму національної історії треба шукати саме в ній.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винниченко О., Мудрий М., Пастушенко Р., Сирота Р. Концепція єдиного курсу історії в 12-тирічній середній школі: «Львівська ініціатива». – Львів, 2003.
2. Коллонтай Г. Последнее предостережение Польше // Избранные произведения прогрессивных польских мыслителей : в 3-х т. – Т. I. – М., 1956.
3. Мазур Л. Історія з географією, або «концепція єдиного курсу історії» // Директор школи. – 2004. – №13. – С. 2-5; Директор школи. – 2004. – № 14. – С. 4-7. Директор школи. – 2014. – С. 13-15; Національна історія та «концепція єдиного курсу історії в 12-тирічній середній школі» // Державність. – 2004. – №1-2. – С. 12-20.
4. Маланюк Є. Мислі в роковини // Є. Маланюк Книга спостережень : в 2-х т. – Т. I. – Торонто, 1962.
5. Маланюк Є. Буряне поліття // Є. Маланюк Книга спостережень : в 2-х т. – Т. I. – Торонто, 1962.
6. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни // Ф. Ницше Сочинения : в 2-х т.. – Т. I. – М., 1990.

УДК262.12(477.43)(02)

прот. Сергій Причишин-Кліновський,
кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)

ПОДІЛЬСЬКІ ЄПИСКОПИ АМВРОСІЙ (ПОЛЯНСЬКИЙ) І ВАЛЕРІАН (РУДИЧ) –НОВОМУЧЕНИКИ ТА СПОВІДНИКИ ХХ СТ.: СУТЬ ЇХ АРХІПАСТИРСЬКОГО ПОДВИГУ

Без малого сто років минуло з часу відданого архіпастирського подвигу подільських ієрархів Амвросія і Валеріана, коли Православна Церква на Поділлі зазнавала гонінь від богоборчої влади у 20–30 роках ХХ ст. Цей трагічний період у новітній церковній історії і досі є досить невивченим і проблемним. Ще недавно про життя цих відданих служителів вівтаря Господнього можна було дізнатися зі спогадів небагатьох старожилів колишнього Проскурова, Вінниці, Кам'янець-Подільського та Летичева. На сьогоднішній день всі вони вже перейшли у світ інший. Проте в уривчастих згадках різних архівних матеріалів дійшли до нашого часу свідчення про мужнє, безкомпромісне хрестоносіння в справі боротьби за збереження Православ'я двох подільських архіпастирів, які пожертвували заради цього власним здоров'ям і самим життям. Їх імена були згадані церковним суспільством тільки у середині 90-х років ХХ ст., завдяки відродженню церковного життя, вітчизняної духовної школи і пошуку шляхів для подолання церковного розколу в Україні.

Такими духовними світочами нового часу в землі Подільській були: єпископ Кам'янець-Подільський і Брацлавський (в миру Олександр Олексійович Полянський) та вікарний єпископ Валеріан Проскурівський і Летичівський (Василь Несторович Рудич).

Відомо, що єпископ Амвросій був уродженцем с. Петеліно, Єлатомського повіту Тамбовської губ., народився 12 листоп. 1878 р. Він походив з давнього благочестивого священницького роду. Сім'я о. Олексія Полянського (батька єп. Амвросія) була багатодітною. Окрім Олександра у ній зростало ще чотири сини: Миколай, 1872 р. н., Костянтин, 1874 р. н., Леонід, 1876 р. н. та Павло, 1881 р. н.

З них четверо стали пастирями Церкви Христової, а молодший, Павло – вчителем у Тамбові. Ще у сім'ї священника Олексія було три доньки – Софія, 1870 р. н., Надія, 1884 р. н., та Марія, 1894 р. н. Молодша з них, Марія, після заміжжя мешкала у Києві [4, с. 10; 26, с. 19, 20].

Як і старші брати, Олександр навчався у Тамбовській духовній семінарії. Після її успішного закінчення він відразу ж поступив до Казанської духовної академії. Цікавим і пізнавальним було навчання юного Олександра в стінах цієї академії, яка водночас була за фактом і вищою місіонерською школою, одним із центрів російського східнознавства. Вірогідно, що одночасно зі вступом до Казанської духовної академії у 1899 р. відбулося знайомство Олександра Полянського з о. Феодором (Поздєєвським), який в ту пору вже закінчував курс цієї вищої богословської школи [1, с. 1]. В 1901 р., будучи студентом II курсу, 17 лютого на свято прп. Антонія Великого, Олександр був пострижений в чернецтво з нареченням імені Амвросій, а 27 лютого того ж року, в день пам'яті перенесення мощей свт. Іоанна Златоустого рукопокладений в сан ієродиякона. Постриг у чернецтво й дияконська хіротонія були здійснені особисто ректором Казанської академії, вікарним єпископом Чистопольським Олексієм (Молчановим). Молоді академісти також знайомилися з кращими прикладами чернечого життя. Вочевидь, вже в той час повністю сформувався їх пастирський духовний світогляд. Тому вже у 1901 р. Олексій за велінням свого серця прийняв чернецтво з ім'ям Амвросій і був рукопокладений у сан ієродиякона [2, с. 6, 7; 27, с. 26]. Вже через рік, у 1902 р. ієродиякона Амвросія було рукопокладено у сан ієромонаха. Наступного 1903 р. ієромонах Амвросій закінчив Казанську академію зі ступенем кандидата богослов'я, захистивши дисертацію «Вчення про Царство Боже за твором блаженного Августина «Град Божий» [3, с. 82, 83; 10, с. 4; 28, с. 30, 37]. Одразу ж отримав призначення викладача у Київську духовну семінарію з одночасним зарахуванням до братії Києво-Печерської Лаври. Згодом у 1905 р. він був нагороджений Золотим Наперсним Хрестом, а в 1906 р. його було призначено ректором цієї ж семінарії та підвищено в сан архімандрита митрополитом Київським Флавіаном (Городецьким). У короткий час новий ректор припинив безладдя у семінарії,

викликане революційними подіями 1905 р. Одночасно, він більш усіх клопотав за малозабезпечених студентів Києво-Подольського училища, був головою ради «Петропавлівського попечительства малозабезпеченими студентами Київської Духовної Академії». Як ректор, він відрізнявся глибоким благочестям та смиренням. Отець-ректор Амвросій був у повазі та любові як серед учнів, так і серед священнослужителів у особі Києвсько-Галицького митрополита Флавіана. Вже тоді неодноразово ставилося питання про хіротонію архімандрита Амвросія у сан єпископа, але митрополит, шануючи ректора, як цінного вихователя майбутніх пастирів, усякий раз казав: «Він мені потрібен». Перебуваючи у благочесті сам, він цінував благочестя і у людях [19, с. 442; 29, с. 40].

Але революційний перебіг подій 1917 р. та пов'язані з ним рішення Всеросійського Помісного Собору 1917–1918 рр. РПЦ у Москві щодо існування та захисту Церкви у нових реаліях життя судили Божим Провидінням архімандриту Амвросію у цей важкий час стати єпископом. Слід зазначити, що серед усіх ректорів початку ХХ ст. о. Амвросій перебував довше за всіх них на цій посаді 12 років [30, с. 67].

Наприкінці ІІІ сесії Всеукраїнського Церковного Собору він був рукопокладений у єпископа Вінницького. Приблизно в цей час сталося знайомство єпископа Амвросія з учасником Всеукраїнського Церковного Собору, делегатом від Подільської єпархії – ієромонахом Валеріаном (Рудичем). Цей молодий вчений-богослов був уродженцем Поділля, народився 12 (25) квітня 1889 р. у с. Мізяковські хутори Стрижевської волості Вінницького повіту Подільської губернії в родині селян, за іншими джерелами – в сім'ї сільського фельдшера. Старший брат Василя – Калинник (Рудич), випускник Подільської духовної семінарії, служив священником у передмісті Вінниці. Цей факт у біографії майбутнього архієрея, вірогідно, сприяв прихильності Василя до отримання духовної освіти. Так, у 1904 р. Василь Рудич закінчив Тиврівське духовне училище, того ж року вступив до Подільської духовної семінарії, яку успішно закінчив у 1910 р., відразу ж поступивши до Московської духовної академії. Будучи студентом академії, рясофорний послушник Василь в свято ІІІ

знайдення чесної глави Івана Предтечі 25(7) травня 1913 р. подав прохання на ім'я ректора єпископа Феодора (Поздєєвського) про іночеський постриг, обравши для себе шлях вченого-ієромонаха. Василь щиро писав у заяві: «Благо есть мужу, Егда возьмет ярем в юности своей, сядет на един и умолкнет» (Іерем. 3:27, 28) – осмеливаюсь покорнейше просить Ваше преосвященство об удостоении меня пострижения в иноческое звание, как состояние, удобнейшее для служения Истине Божией и алтарю Господню». Так, після суворого іскусу Василь послідовно був постриженим в чернецтво з ім'ям Валеріана вже після дияконської хіротонії єпископом Феодором (Поздєєвським). Через деякий час, 14(28) серпня 1914 р. ієродиякона Валеріана було рукопокладено в сан ієромонаха архієпископом Вологодським і Томським Ніконом (Рождественським), який на той час був Членом «Святейшого Правительствующего Синоду». У 1916 р. ієромонах Валеріан захистив кандидатську дисертацію з предмету біблійної історії Старого Завіту на тему «Пророк Іона та його пророча діяльність», отримавши звання професорського стипендіата. В тому ж році ієромонахи Валеріан (Рудич) і Вассіан (П'ятницький, в майбутньому архієпископ Тамбовський і Шацький), за клопотанням Великої Княгині Єлізавети були нагороджені Золотими Наперсними Хрестами за участь в обслуговуванні санітарних потягів із пораненими на фронтах Першої світової війни [13, с. 13; 14, с. 17; 15, с. 17].

У майбутньому ієромонах Валеріан готувався захистити і докторську дисертацію, але молодому богослову Господь готував служіння священномученика у сані єпископа в умовах богоборчого часу. Вже напередодні жовтневої революції, з серпня 1917 р., ієромонах Валеріана було прийнято до кліру Подільської єпархії, де він служив у різних парафіях до травня 1918 р. В цей ж час його було зачислено до братії Св.-Троїцького монастиря м. Кам'янця-Подільського. Згодом він став останнім намісником цього монастиря, будучи послідовно висвяченим у сан архімандрита за поданням архієпископа Подільського Пімена (Пегова). Окрім вирішення складних господарських питань в умовах військового часу, о. Валеріан ніс подвиг сповідника Православ'я, відкрито виступаючи

проти самочинних рішень «Церковної ради», які суперечили рішенням Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р., будучи передвісниками майбутнього розколу [36, с. 117-120].

Окрім палкої любові до богословських наук, обох вчених-ченців об'єднувало знайомство з єпископом Волоколамським Феодором (Поздєєвським), намісником Данилова монастиря у Москві. Під його керівництвом проходило навчання єпископа Валеріана. В свою чергу, єпископ Амвросій, вступивши ще в 1899 р. до Казанської Духовної Академії, один рік навчався разом з майбутнім єпископом Феодором.

Незабаром після закінчення Казанської академії, архімандрит Феодор став ректором Тамбовської духовної семінарії, яку в свій час закінчив владика Амвросій. Пізніше о. Феодор був призначений ректором Московської духовної академії. Тому зрозуміло те, що знайомство єпископів Амвросія і Феодора відбулося ще за студентських часів [27, с. 25, 27-29].

У важких 1917-1920 рр. ієромонах Валеріан також ніс послух викладача Подільської семінарії, яку раніше закінчив сам. Згодом 7 липня 1921 р. відбулася єпископська хіротонія архімандрита Валеріана в єпископа Проскурівського і Летичівського, вікарія Подільської єпархії. Так, у м. Проскурові розташувалися єпархіальне управління вікарства та єпархіальний будинок (будова збереглася по вул. Володимирській 38) [37, с. 120].

Зазначимо, що єпископи Амвросій і Валеріан намагалися провести у своєму служінні рішення Помісного Собору 1917–1918 рр. і Всеукраїнського Церковного Собору 1918 р. щодо оновлення церковного життя на засадах навернення до свято-отецьких джерел та суворого дотримання і виконання канонів Православної Церкви та збереження її канонічної єдності як містичного тіла Христового у просторі та часі, вільного євхаристичного спілкування з іншими помісними православними церквами. Але на той час молода богоборча влада, бажаючи руйнації церковного суспільства і знищення Церкви, підтримувала зовсім інші, псевдо-церковні деструктивні напрями, такі як «Союз церковного оновлення» у Росії, її українські варіанти «автокефальної церкви», які створювалися штучно ДПУ в Україні.

Вже у 1922 р. з'явилася з подання органів ДПУ і власне «Українська обновленська церква», яку на подив подолян, зокрема єпископів Амвросія і Валеріана, очолив поважний ієрарх архієпископ Подільський і Брацлавський Пімен (Пегов). Ще у 1918 р., будучи обраним Головою Всеукраїнського Церковного Собору, він відстоював канонічний устрій Української Православної Церкви на засадах автономії у відношенні до Московської патріархії. Тоді ж Уряд Директорії заточив його до в'язниці в Проскуріві, звідки його звільнили вже більшовики, але на певних умовах співпраці та підготовки майбутнього церковного розколу. Саме тому після звільнення він активно вів роботу щодо розповсюдження ідеї «обновленства» і навіть намагався тиснути на клір Подільської єпархії за допомогою органів ДПУ. Після того, як таким чином було запропоновано піти на компроміс із своєю пастирською совістю єпископам Амвросію і Валеріану, вони обидва, не зважаючи на погрози, публічно засудили його у брудних зв'язках з ДПУ. Це стало причиною серії їх арештів у 1923–1924 рр. та заслання спочатку до Харкова, а потім за межі України в Москву без права виїзду [12, с. 6, 7; 39, с. 154].

Після прибуття до Москви, як і багато інших архіпастирів, усунутих богоборчою владою зі своїх кафедр, двоє подільських святителів оселилися у Даниловому монастирі в свого вчителя і духовного наставника єпископа Феодора (Поздєєвського). Але й тут вони були під неусипним наглядом ДПУ. Чекісти постійно знаходили все нові й нові звинувачення архієреїв-«данилівців» у спробах створити тут «нелегальний синод». Особливо багато арештів відбулося у 1924 р., коли проти архієреїв-«данилівців» не вдалося органам ДПУ провести аферу з визнанням канонічності «обновленського собору» 1923 р. у Москві і зняттям сану з патріарха Тихона (Белавіна). Водночас єпископ Валеріан, за наклепом якогось Кірсанова, вже у Москві опинився за ґратами Бутирки. Його звинувачували у розповсюдженні нібито хибних чуток про радянську владу серед братії Данилова монастиря, а також у складанні списків канонічно-православного і «обновленських» єпископату. В свою чергу, звинувачували й владика Амвросія в переховуванні

начебто офіцерів царської армії через рукопокладання їх в сан священника. Насправді це не відповідало дійсності. Тому як люди, про яких йшла мова, давно звільнилися з військових лав і працювали вчителями. В майбутньому вони за позовом серця обрали хресний шлях священнослужителя в умовах радянського часу. Отже, склавши іспити для прийняття священницького сану, вони були рукопокладені єпископом Амвросієм. Але справжньою виною двох подільських архієреїв було те, що перебуваючи у Даніловому монастирі, вони у найскладніший час як для Православної Церкви в цілому, так і для патріарха Тихона зокрема, підтримували його. Ще у 1923 р. «обновленці» вступили у переговори з патріархією про умови об'єднання. Однією з цих умов і було обов'язкове усунення патріарха Тихона [40, с. 163, 164].

Вже наприкінці 1923 р. у Донському монастирі в Москві відбулося зібрання 27 архієреїв, на якому обговорювалося проблема примирення з «обновленнями». Спочатку свої доповіді зробили архієпископи Серафим (Олександров), Іларіон (Троїцький) і Тихон (Оболенський). В свою чергу, єпископ Амвросій (Полянський) наполягав на тому, що за вченням Православної Церкви «обновленці-розкольники» знаходяться поза межами Церкви, а тому не можуть вважатися законно православними архієреями. Після обговорення цієї проблеми відбулося таємне голосування, за результатами якого більшість архієреїв висловилися проти примирення з обновленським розколом [21, с. 446; 40, с. 169].

Тому саме ця обставина була справжньою причиною арешту єпископа Амвросія у 1924 році. Після звільнення він служив у різних храмах Москви, завжди проповідуючи на богослужіннях. У 1925 р. він знову був призначеним керуючим Кам'янець-Подільської єпархії, але виїхати туди вже не встиг, тому як після смерті патріарха Тихона наприкінці 1925 р. в Москві були заарештовані всі архієреї, які підтримали обрання Патріаршим Місцєблюстителем Петра (Полянського) і допомагали йому в керуванні РПЦ.

Серед них був і владика Амвросій. Саме єпархіальне управління у Кам'янці-Подільському було вщент знищено «обновленцями», а Подільська духовна семінарія, яка впродовж 122 років свого існування

виховала велику кількість священнослужителів і богословів, була закрита ще в 1920 році [40, с. 171].

Зауважимо, що на Посланні Патріаршого Місцєблєустителя Митрополита Крутицького Петра (Полянського) про вступ свій в управління Православною Руською Церквою від 30 березня (12 квітня) 1925 р. серед інших архієреїв, що нижче підписалися, 38-м за рахунком підписався й єпископ Кам'янець-Подільський і Брацлавський Амвросій (Полянський).

Поява Послання Патріаршого Місцєблєустителя Петра була пов'язана з неможливістю з причини арештів вступити до виконання обов'язків Патріаршого Місцєблєустителя митрополитами Кирилом (Смірновим) і Агафангелом (Преображенським), яких було вказано у заповітному розпорядженні Патріарха Тихона на випадок його смерті [17, с. 413–417].

Оскільки ім'я Митрополита Петра було третім у заповіті, хай і таким, що не носило канонічного характеру, в обставинах, коли радянська влада не надавала можливості скликати чергового Помісного Собору, щоби обрати нового Патріарха та його Синод, вступ його на посаду Патріаршого Місцєблєустителя був єдиним шансом зберегти канонічно-спадкове патріарше управління РПЦ. Саме тому 58 архіпастирів Руської Церкви підписалися під «Посланням Патріаршого Місцєблєустителя Митрополита Крутицького Петра про свій вступ в управління Православною Руською Церквою» [17, с. 413–417; 40, с. 168].

Заарештованих святителів розташували у Бутирській внутрішній в'язниці ДПУ, звинувативши їх у антирадянській діяльності. На допитах єпископ Амвросій показав, що до радянської влади ставився лояльно, вітає її допомогу бідним і обездоленим, але в той ж час вважає неправильною боротьбу проти Православної Церкви.

Навесні 1926 р. владика Амвросій був засуджений на три роки позбавлення волі та відправлений разом із архієпископом Одеським Прокопiєм (Тітовим) на Соловки. В списку тих, які брали безпосередню участь в складанні «Пам'ятної записки Соловецьких єпископів» був і єпископ Кам'янець-Подільський і Брацлавський Амвросій. Якщо врахувати, що з 245 єпископів 17 брали

безпосередню участь, то шостими за рахунком, що стоять в цьому списку, ім'я та сан єпископа Амвросія говорять про його безпосереднє відношення до редагування даного документу та авторитет серед соловецьких архіпастирів [23, с. 24, 25; 41, с. 180, 181].

Водночас, єпископ Валеріан був засланий на три роки до Казахстану (Каракалпакську обл.). Так їх долі розминулися [12, с. 7, 11, 12; 40, с. 171].

Коли ж строк перебування на Соловках у 1929 році закінчувався, то без пред'явлення нових звинувачень єпископів Амвросія і Прокопія заслали до крайньої Півночі. Тепер своє хрестоносіння обидва ієрархи несли пліч-о-пліч по містам, селам і в'язницям Півночі. Шлях їхнього заслання лежав через Єкатеринбурзьку і Тобольську в'язниці. Потім 5 липня 1931 р. через місто Обдорськ (нині Салехард, Тюменської обл.). Обоє архієреїв періодично то заарештовували, то відпускали. Однак, 30 липня того ж року їх знову заарештували. Причиною арешту була їхня віра, небажання йти на компроміси, власне сам чернечий спосіб життя святих у вигнанні, а також служіння ними Божественної Літургії при нагоді та листування з висланим до Півночі Патріаршим Місцєблєустителем Петром (Полянським). Водночас святий Амвросій вів просвітницьку діяльність серед туземних народів – зирян та остяків [21, с. 452; 42, с. 183, 184, 189].

Під час допиту, виявивши перекручення фактів слідчими, єпископ Амвросій наполіг на тому, щоби йому дозволили писати покази власноручно.

«Що стосується мотивів та підстав лояльного відношення органів влади до обновленської організації, – писав єпископ Амвросій, – то не мені вирішувати це питання. Це справа органів влади. Я можу лише сказати, що, вірогідно, тому таке відношення, що обновленська організація більш зручна і корисніша для влади, якщо прийняти до уваги доповіді обновленських діячів, які я бачив у ОДПУ, а також і те, що «обновленці» порушують церковні закони та правила, будують церковне життя на свій розсуд, чинять розділення у церковному житті, що може бути цілком зручним для органів влади, яка ставить своїм завданням боротьбу з вірою та Церквою» [21, с. 354, 452; 42, с. 189].

Незабаром у вересні 1931 р. справу було закінчено. Пізніше, 14 грудня 1931 р. особливою нарадою ОДПУ єпископ Амвросій і архієпископ Прокопій були засуджені до заслання у Казахстан на три роки [21, с. 452. 453].

Але у вересні 1932 р. владику Амвросія відправили до Туркестану. В ОДПУ йому сказали, що до місця заслання він повинен прибути у село Сузак. Шлях до нього проходив через пустелю та гірські дороги з небезпечними прірвами. Здоров'я святителя й без того вже було підірвано перебуванням в ув'язненнях. До місця заслання він ледь доїхав. З прибуттям він відразу потрапив до лікарні, однак стан владики був настільки важким, що незважаючи на зусилля лікарів, святитель Амвросій через тиждень відійшов до Господа [21, с. 452, 453; 43, с. 190, 191].

В той ж час після низки ув'язнень та заслань єпископ Валеріан займав Тверську кафедру Нижегородської єпархії, востаннє мешкав у м. Тихвін. Після вбивства Кірова й початку репресій у 1934 р. був засуджений на 10 років, відбуваючи покарання у Архангельську. Але повернутися йому з місць позбавлення волі вже не судилося. Особливою Трійкою НКВС єпископа Валеріана було приречено до розстрілу 27 грудня 1937 року. Вирок було приведено до виконання 28.02.1938 [24, с. 216].

Подвиг святителя Амвросія, сповідника єпископа Вінницького і Брацлавського не залишився забутим. Так, на Ювілейному Соборі РПЦ 13-16 серпня 2000 р. у Москві його було канонізовано. Пам'ять його вшановується Православною Церквою 7(20) грудня [16, с. 1-9].

Є свідчення, що ці подільські архієреї вели таємне листування і навідувалися мирянами та духовенством Поділля в засланні. Тому жертвний подвиг саме цих подільських святителів запалив духом сповідництва серця багатьох подолян. Це було однією з причин того, що канонічне Православ'я стійко охоронялося на Поділлі, незважаючи на скасування Проскурівського вікаріату в 1932 році, шалені репресії проти духовенства і масове закриття храмів в 1936–1938 рр. аж до самого початку Другої світової війни.

Робота стосовно канонізації єпископа Валеріана (Рудича) ведеться одним з підрозділів Хмельницької єпархії УПЦ.

На думку прот. В. Ципіна, «Пам'ятною запискою, яку звернено до уряду СРСР» – Руська Церква устами обраних своїх святителів і сповідників виразила свій погляд на вкрай важку та болісну тему взаємовідносин Православної Церкви та Радянської держави, причому виразила її із найбільшою ясністю та обміркуванням, із цілковитою хоробрістю, мужністю, честю, але без роздратування, гніву, лагідно та спокійно: «Православна Церква ніколи не стане на цей негідний шлях (компромісів із владою) і ніколи не відмовиться ні в цілому, ні в частково від свого, овіяного святинею минулих віків, віровчення на користь одному з тих, що вічно змінюються, суспільних настроїв» [18, с. 66-71; 19, с. 108; 20, с. 162; 41, с. 183]. Цей уривок «Пам'ятної Записки Соловецьких єпископів» виражає стійкий сповідницький дух всього послання до радянського уряду, який практично втілили у своїй архіпастирській діяльності обидва подільських святителі.

Список використаних джерел та літератури:

1. НАРТ. Ф-10. КазДА. Оп. 1. – спр. 10239. Совет. Дело о соискании степени магистра богословия профессорским стипендиатом иеромон. Феодором (Поздеевским); Указ Его Имп. Величества, Самодержца Всероссийского из Свят. Синода Преосвященнейшему Арсению, Архиеп. Казанскому и Свияжскому от 10 января 1903 г. об утверждении в степени магистра богословия иером. Феодора (Поздеевского). – 22.05.1901–25.01.1903 – С. 1.
2. НАРТ. Ф-10. КазДА. Оп. 1. – спр. 10396. Правление. Дело о пострижении в монашество студентов Академии; Справка канцелярии КазДА №1049 от 31 мая 1902 г. – 04.03.1902–16.12.1902. – С. 6, 7.
3. НАРТ. Ф-10. Казанская Духовная Академия. Оп. 1. – спр. 10518. Совет. Журналы Советов Казанской Духовной Академии; Отзыв о сочинении студента 44 курса иером. Амвросия (Полянского) на тему: «Учение о Царстве Божием по сочинению блаженного Августина «О Граде Божием». – 14.01.1903–20.03.1903. – С. 82, 83.
4. ЦДІАУК, ф-182. Канцелярия Киевского Митрополита, оп. 1, спр. 255. Реестр исходящих бумаг по канцелярии Киевского Митрополита за 1903 г.; Указ Святейшего Синода от 28 июля 1903 г.

за №6771 о назначении кандидата КазДА преподавателем гомилетики в Киевскую Семинарию. – С. 427 об.

5. ЦДІАУК, ф-712. КДС, оп. 4, спр. 274. Правление. Журнал № 14 Педагогического Собрания Правления Семинарии за 18.09. 1903 г. – С. 73-73 об.

6. ЦДІАУК, ф-712. КДС, оп. 4, спр. 314. Правление. Дело о предоставлении к наградам и повышении в чине преподавателей семинарии; Представление Его Преосвященству, Преосвященнейшему Платону, Епископу Чигиринскому, Викарию Киевской Митрополии. – 1905. – С. 9.

7. ЦГИАУК, ф-712. КДС, оп. 4, спр. 368. Правление. О реформе духовных учебных заведений; Журнал № 16. Педагогического Собрания Правления КДС за 12.09. 1906. Резолюция Высокопреосв. Митроп. Флавиана от 6.09.1906: п. 1; п. 2. – С. 129-129 об.

8. Там само: Журнал № 21. Педагогического Собрания Правления КДС за 13.12. 1906. – С. 175–177. ЦГИАУК, ф-712. КДС, оп. 4, спр. 412. Правление. Рапорт ректора семинарии.

9. Митрополиту Киевскому и Галицкому Флавиану о поведении учеников и состоянии семинарии за 1907 г.; Журнал № 2. Педагогического Собрания Правления КДС (экстренное). Справка 3. за 13.12.1907. – С. 1, 11–16.

10. ЦДІАУК, ф-712. КДС, оп. 6, спр. 909. Личное дело студента Казанской духовной академии Полянского А.А; Диплом кандидата богословских наук иером. Амвросия Полянского об окончании КазДА. – 14.06.1903. – С. 4.

11. ЦА ФСБ РФ. АКС. Р-25015. Следственное дело епископа Амвросия (Полянского); материалы допроса. – 1924.

12. ЦА ФСБ РФ. АКС. Р-42753. Следственное дело еп. Валериана (Рудича); материалы допроса. – 1924.

13. ЦІАМ, ф-229. МДА Совет, оп. 3, спр. 3540. Дело Рудича Василия (иеромонаха Валериана) Отделение I. № 10245. Представление о наградах ходатайства временно управляющего Московскою епархией Преосвященного Волоколамского в Московскую Духовную Консисторию от 18.08.1916. – 23.04.1914–17.10.1916.– С. 13–13 об.

14. Там само. Отделение I. № 10245. Указ Его Императорского Величества, Самодержца Всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода №12988 Синодальному Члену, Преосвященному Макарию, Митрополиту Московскому и Коломенскому, Св.-Троицкой Сергиевой Лавры Священнорахимандриту. – С. 17.

15. Там само. Указ Его Императорского Величества, Самодержца Всероссийского, из Святейшего Правительствующего Синода №12988 Синодальному Члену, Преосвященному Макарию, Митрополиту Московскому и Коломенскому, Св.-Троицкой Сергиевой Лавры Священнорахимандриту. – С. 17.

Опубліковані джерела:

16. Деяние Юбилейного Освященного Собора РПЦ. О Соборном прославлении новомучеников и исповедников Российских XX ст. – М.: Храм Христа Спасителя. – 13.08.2000–16.08.2000. – С. 1-9.

17. Послание Патриаршего Местоблюстителя Митрополита Крутицкого Петра (Полянского) о вступлении своем в управление Православной Русской Церковью от 30 марта (12 апреля) 1925 г. // Губонин М.Е. Акты Святейшего Патриарха Тихона и позднейшие документы о преемстве высшей церковной власти в РПЦ 1917–1943: Сборник в 2-х ч. – Ч. I. – М.: ПСТБИ, 1994. – С. 413-417.

Посібники:

18. Цыпин В., прот. Русская Церковь 1925–1938; Гл. 2. Заместители Местоблюстителя на страже канонического преемства первосвятительской власти. – М.: Изд. Сретенского м-ря, 1999. – С. 66-71.

19. Там само; Гл. 3. Освобождение митрополита Сергия и издание «Декларации». – М.: Изд. Сретенского м-ря, 1999. – С. 108.

20. Там само; Гл. 4. Отделения конца 1920-х годов и противодействия им. – М.: Изд. Сретенского м-ря, 1999. – С. 162.

Монографії, дисертації, статті:

21. Иером. Дамаскин (Орловский). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Российской Православной Церкви XX столетия. – Кн. I. – Тверь: Издат. «Булат», 1992. – С. 223.

22. Иером. Роман (Лукин). Архиепископ Феодор /Поздеевский/. Жизнеописание. Избранные труды; Во главе Академии. – М.: ТСЛ, 2000.

23. Резникова И. Православие на Соловках // Материалы по истории Соловецкого монастыря. – СПб.: Издат. Научно-информационного центра «Мемориал», 1994.

24. Причишин С., прот. Перший вікарний єпископ Проскурівський і Летичівський Валеріан (Рудич) – новомученик Поділля (до 70-ї річниці з дня розстрілу) // Релігійне життя Поділля: минуле і сучасне. До 1020-ліття Хрещення Русі та 250-річчя Вінницького кафедрального собору. Збірник матеріалів Всеукр. науково-теоретичної конф. – Вінниця, 2008.

25. Причишин С., Єфімчук М. Проскурівсько-Летичівське вікарство (1921–1932 рр.) в історичних долях Православної Хмельниччини // Матеріали ІІІ наук.-красн. конф. «Місто Хмельницький в контексті історії України» / Ред.кол. Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (співголова, відповід. редактор) та ін.– Хмельницький, 2011. – С. 275-285.

26. Причишин С., прот. Богословский труд и жизненный подвиг священноисповедника епископа Амвросия (Полянского) в свете православного учения о Церкви; Раздел I. Общая историческая характеристика эпохи в период обучения А.А.Полянского. 1.1. Основы семейного воспитания, полученного новомучениками и исповедниками в детские годы, пришедшиеся на конец XIX ст. – К.: КДА, 2010.

27. Там само; 1.2. Годы обучения А.А. Полянского в Казанской Духовной Академии – начало крестного пути иеромонаха-ученого. – К.: КДА, 2010.

28. Там само; Раздел II.: Период становления иеромонаха Амвросия (Полянского) – пастыря, педагога и богослова. 2.1. Защита кандидатской диссертации в КазДА. – К.: КДА, 2010.

29. Там само; 2.2. Педагогическая деятельность иеромонаха Амвросия в КДС. – К.: КДА, 2010.

30. Там само; 2.3. Архимандрит Амвросий – ректор КДС. Внедрение им новых методов педагогики в свете проекта реформ духовных учебных заведений 1906 г. – К.: КДА, 2010.

31. Там само; Раздел III.: Церковь и общество на пути к созыву Поместного Собора. – К.: КДА, 2010.

32. Там само; 3.1. Всероссийский Поместный Собор 1917–1918 гг. – К.: КДА, 2010.

33. Там само; 3.2. Всеукраинский Церковный Собор 1918 г. – К.: КДА, 2010.

34. Там само; 3.4. Хиротония архимандрита Амвросия во епископа Винницкого, викария Подольской епархии. – К.: КДА, 2010.

35. Там само; Раздел IV. Состояние Подольской епархии во время Первой Мировой войны и в послереволюционный период. – К.: КДА, 2010. – С. 108–110, 151.

36. Там само; 4.2. Деятельность архимандрита Валериана (Рудича) в Подольской епархии и ее духовной школе. – К.: КДА, 2010.

37. Там само; 4.3. Образование Проскуровско-Летичевского винарства Подольской епархии и его правящий епископ Валериан. – К.: КДА, 2010.

38. Там само; Раздел V. Исповедническое служение епископа Амвросия в условиях богоборческих гонений. – К.: КДА, 2010.

39. Там само; 5.1. Викарный епископ Проскуровский Валериан (Рудич), сподвижник епископа Амвросия в борьбе с раскольниками.

40. Там само; 5.2. Позиция епископа Амвросия на собрании 28 архиереев в Донском монастыре по поводу возможного примирения с обновленцами.

41. Там само; 5.3. Соловецкое заточение епископа Амвросия и его участие в составлении «Памятной записки Соловецких епископов» 1926 г.

42. Там само; Свщмч. архиепископ Одесский и Херсонский Прокопий (Титов), сподвижник епископа Амвросия в тюремном заточении и ссылках.

43. Там само; Обстоятельства исповеднической смерти епископа Амвросия.

Л.В. Рева

кандидат філологічних наук

(м. Київ)

**БЕРЕЖИМО ВСЕ СВОЄ РІДНЕ: РОДИННИЙ АРХІВ
ШЕВЧЕНКІАНИ, ЙОГО ФУНКЦІЇ ДОКУМЕНТУВАННЯ
WE KEEP ALL OUR FAMILY: SHEVCHENKO'S FAMILY
ARCHIVE, HIS DOCUMENTING FUNCTIONS FUNCTIONS**

В статті ми прагнули відобразити наш родинний архівний матеріал, присвячений Тарасові Шевченкові. Архів уміщує не лише твори видатного майстра, а й творчий доробок моїх батьків, присвячений поетові. До вивчення спадщини Кобзаря долучилася і я, авторка статті, подавши домашню Шевченкіану до обрії всеукраїнського масштабу.

Ключові слова : Т. Шевченко, бібліографія, «Кобзар», поезія.

In the article, we sought to display our family archival material dedicated to Taras Shevchenko. The archive accommodates not only the works of an outstanding master, but also the creative work of my parents dedicated to the poet. I, the author of the article, also joined the study of the legacy of Kobzar, submitting the Shevchenko home to the horizons of the nationwide scale.

Key words: T. Shevchenko, bibliography, «Kobzar», poetry.

Існує градація музеїв: краєзнавчі, музей цілого покоління – шістдесятництва, музеї історії, релігії, меморіальні, літературні, музеї окремих учбових закладів тощо. Особливого розвитку досягла музейна справа у регіонах: Житомирщини (музеї В. Короленка, С. Корольова, Оноре де Бальзака, Джозефа Конрада та інших), Волині (Олени Пчілки, Лесі Українки...), Львова (музеї І. Франка, М. Грушевського та ін.), Луганську (В. Даля), Харківщини (Г. Сковороди, Г. Квітки-Основ'яненка, І. Репіна і т.п.), Сумщини (О. Лазаревського та М. Драгомирова) та багато інших. Поряд із музеями існує велика кількість приватних музеїв, у яких зібрані

меморіальні речі, родинні реліквії, іконографії, щоденники, листи, нагороди, спомини та інші документи, які з плином часу стають непересічними свідченнями доби та історії. Одним із таких є і наш родинний музей-архів, частину якого в плані документування ми оприлюднюємо.

На жаль, до останнього часу ми не займалися генеалогією нашого роду. І тому в музеї-архіві зібрані лише матеріали, пов'язані із життям та діяльністю моїх батьків та бабусі, мами моєї мами, Геращенко Меланії Павлівни, учасника Другої світової війни (збереглося посвідчення). В архіві є і завдячувальна грамота мера м. Києва за бабусин особистий внесок у розвиток Дарницького району м. Києва, досягнення нею неабияких успіхів та високої майстерності у професійній діяльності, та у зв'язку зі 100-літнім ювілеєм.

Серед реліквій нашого музею-архіву є документи, пов'язані із життям та діяльністю моїх батьків. У цій розвідці ми спинемося лише на одному напрямку їх роботи, пов'язаній із дослідженням творчості Тараса Шевченка.

Ім'я Тараса Шевченка є символом національної духовності. Досі дискусійним є питання про те, що його постать – кожухівська, у смушевій шапці, ідола, чи все-таки – Людини, поета, салонного обивателя, освіченого молодого чоловіка, який у віці 47 років, вже при житті набував, сам того не усвідомлюючи, планетарного обрису [1]. Прижиттєвий «Кобзар» (1840) хоча і був розкритикований В. Белінським, однак в Україні поет відразу набув надзвичайної популярності. Вже за три роки Т. Шевченко став знаменитим. Написаний у 29-літньому віці «Заповіт» («Як умру, то поховайте...») із революційним закликком випередив не одну добу. Українці мають бути гордими того, що породили непересічну особистість, так як росіяни – О. Пушкіна, німці – Л.-В. Бетховена, С. Баха, поляки – А. Міцкевича, Ф. Шопена, французи – Вольтера, Ж.-Ж. Руссо, О. Бальзака та ін. Це – безкінечні порівняння. У нас є й інші постаті – і І. Франко, і мужня Леся Українка, але Тарас перевищив усіх. Харизмою, духом, словом. Через піски часу – навіки. У кожного – своє відкриття Т. Г. Шевченка. Письменниця О. Забужко весь час хоче йому подзвонити, потішитися спілкуванням. Можливо, хтось прагне

відкрити для душі якийсь вірш, і знайти для себе одкровення. Попередивши про чатуючі небезпеки, Т. Шевченко непохитно вірив у перемогу : «Караюсь, мучуся, але не каюсь!» N.N. [О, думи мої].

Мій батько, Рева Григорій Семенович (19. 01. 1920, с. Підварки Переяслав – Хмельницького р-ну Київської обл. – 2. 04. 1987, м. Київ), Рева Григорій Семенович, педагог – методист, літературознавець, поет, ветеран Другої світової війни, учасник блокади Ленінграда (1941–1944). Із січня 1940 перебував у лавах Радянської армії. Був червоноармійцем 67 батальйону зв'язку 48 стрілкової Ропшинської Червонознаменної ордену Суворова 11 ступеню дивізії, Ленінградського фронту. Із червня 1943 по жовтень 1945 – секретар політвідділу 90 стрілкової дивізії. Із червня 1941 по липень 1943 – командир відділення 69 батальйону зв'язку 90 стрілкової дивізії, Ленінградського фронту. Звільнений старшим лейтенантом запасу 1 категорії, склад – офіцерський (політичний), рід військ – зв'язок (воєнно-облікова спеціальність № 238). Із листопада 1945 по червень 1950 р. – студент Київського державного університету ім. Тараса Шевченка (філологічний факультет). Працював завучем, директором, учителем київських шкіл, а також лектором-методистом Центрального бюро Комітету культурно-освітніх закладів при Раді міністрів УРСР. Відмінник народної освіти (1961). Автор понад 20 фундаментальних літературознавчих, педагогічних та методичних досліджень, гострих статей, бібліографічних оглядів, рецензій тощо: Вивчення прози в школі: Посібник для вчителів. – К.: Рад. шк., 1965; Виробниче навчання учнів: 3 досвіду 129-ї середньої школи м. Києва – К., 1960 (Т-во для поширення політ. і наук. знань Укр. РСР: Серія 10. – №37); Проблемне вивчення, цілісний і прообразний аналіз літературного твору. – К.: Рад. шк., 1975; Українська література. Теорія, історія та методика викладання. – К.: Вища шк., 1987 (вийшла посмертно); Вивчення оповідання І. Франка «Ліси і пасовиська» в 9 кл. // Література в школі. – 1956. – №3; Вивчення теми «Значення української дожовтневої літератури» в 7 кл. // Література в школі. – 1958. – № 5; Овіяні народною славою: Бібліогр. огляд творів українських радянських письменників // Нові книги УРСР. – 1970. – № 1; Прапороносці правди і миру // Нові книги УРСР. – 1970. – № 8 та

ін.

Нагороди: «За оборону Ленінграда» (1942); орден Червоної Зірки і медалі «За Родину» (1944), «За отвагу», «За боевые заслуги» (1944), «За взятие Кенигсберга» (1945), «За победу над Германией» (1945), «250-летия Ленинграда», «20-летие Отечественной войны» (1965), «50-летия Советской Армии». Є посвідчення до нагрудного знака «Участнику операции «Нева» (1985) на честь ознаменування 40-річчя першого удару по Оранієбаумському плацдарму військами 2-ї ударної армії, яка проклала початок повному визволенню м. Ленінграда від ворожої блокади. Як кращому воїнові армії, командуванням частини були вручені цінні подарунки: велосипед та мисливська рушниця (від 13 жовтня 1945) (із листа воїнської частини, польової пошти 22366, № 1310). Подарунки не збереглися. Похований Рева Г.С. на Лісовому цвинтарі (№ 32). Нещодавно Київський національний університет імені Тараса Шевченка ушанував пам'ять Григорія Семеновича в «Календарі–щорічнику» [2, с. 215–218].

Моя бабуся по батьковій лінії, Марія Макарівна, закінчила церковно-приходську школу. У родині на покутті біля образів висів і портрет Тараса Григоровича, обрамлений рушником, а під ним на невеликій саморобній полиці лежав «Кобзар». І кожного вечора, опісля виконання усіх господарчих робіт, уся родина збиралася разом, і мати при світлі каганця читала Шевченка, переказувала різноманітні факти перебування Т.Г. Шевченка на Переяславщині. Тепло цих Шевченківських сімейних вечорів, любов до творів Пророка мій батько проніс крізь фронти Другої світової війни, і через усе своє життя, доносячи вічне і добре слово Шевченка своїм дітям, своїм учням.

Моя мама, Рева Ніна Максимівна (8. 05. 1929, с. Черемушне, Зміївського р-ну Харківської обл.). Бібліограф, літературознавець, педагог, професор (від 1996 р.), кандидат філологічних наук (від 1971 р.). Заслужений працівник культури України (від 2004 р.). Народилася в селянській родині. З 1947 – студентка бібліографічного факультету Харківського бібліотечного інституту. З 1951 – 1965 рр. – старший бібліограф Державної Республіканської бібліотеки УРСР

ім. КПРС (нині – Національна Парламентська бібліотека України). Була куратором як бібліограф-методист бібліотек Західної України, зокрема часто виїжджала до Львівської державної бібліотеки, де плідно співпрацювала із М.П. Гуменюком, Є.М. Іванцевим, О. П. Кущем та іншими діячами культури [3, с. 136-138]. 1965–1996 – пройшовши шлях від старшого викладача до професора, працювала в Київському державному інституті культури (нині – Національний університет культури і мистецтв) на кафедрі бібліографознавства та інформаційних ресурсів. Її учні працюють на педагогічній роботі, у бібліотеках України, Росії, Болгарії, Чехії, Сирії, Афганістана, Франції, США та інших країнах світу. Серед них – фахівці своєї справи, кандидати наук, професори, заслужені працівники культури України. 1971 захистила кандидатську дисертацію в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка на тему «Журнал «Життя і революція»(1925–1934) і його місце в літературному процесі 20–30-х років». 1970 р. вона видала у Львові систематичний покажчик змісту часопису «Життя й революція», із закресленими на сторінках прізвищами письменників та їх творів (оскільки – недозволені).

Знайомство з творчістю Тараса Шевченка у мамі виникло дуже рано. Першим твором, який вона прочитала (а читати навчилася ще до школи), була його поема «Катерина». Цей твір викликав стільки емоцій, стільки сліз, що бабушці прийшлося звертатися до бабусі Зіни, сільської «шептухи», щоб вона «вилали» переполох у дитини.

Моя бабуся по маминій лінії, Меланія Павлівна Геращенко (07.01. 1900 с. Черемушне Харківської обл. – 18. 02. 2002, м. Київ), закінчила Зміївську гімназію в Харківській області. Вона не тільки артистично читала твори Т. Шевченка, але й багато розповідала легенд і міфів про Кобзаря. «Кобзар» у маминій родині був найдорожчим скарбом. У роки війни село Черемушне Харківської області, у якому мешкала родина, знаходилось неподалік від ріки Сіверський Донець. Воно було ареною бойових дій.

Усі незначні скарби родини, серед яких був і «Кобзар», на період окупації були закопані в потайне місце. Опісля визволення Харківщини 23 серпня 1943 р. за завданням директора Зміївської середньої школи, мама – школяр проводила бесіди на своїй

«десятихатці» із жінками, чоловіки та сини яких були на фронтах. Метою цих бесід було розповідати про події на фронті, але поруч із цим мама читала і твори Т. Шевченка («Кобзар», до слова, уцілів), і збірничок віршів К. Симонова «Жди меня» (1943), який подарував мамі незнайомий солдат. Такі бесіди проводилися у суботу та неділю. Ці зустрічі з односельцями, ймовірно, стали причиною того, що мама, здавши іспити до Харківського медичного інституту, забрала документи й поступила до Харківського бібліотечного інституту, назавжди пов'язавши свою долю із популяризацією творів художньої літератури, зокрема й творчості Т.Г. Шевченка.

Бібліотека публікувала на допомогу бібліотекарям «Календар знаменних і пам'ятних дат», де щорічно в першому кварталі розміщувалася біографічна довідка про Т. Шевченка, список видань його творів та літератури про нього, а також різноманітні рекомендації про форми та методи індивідуальних та масових заходів, присвячених творчості Кобзаря.

Традиції батьків продовжую і я, донька, Рева Лариса Григорівна (07. 08. 1958, м. Київ). Бібліограф, джерелознавець, літературознавець, педагог. Народилася в сім'ї службовців. Закінчила Національний університет імені Тараса Шевченка (1982). Працювала завідуючою бібліотекою та вчителем української мови і літератури середньої школи № 129 м. Києва. Водночас писалася кандидатська дисертація в Національному університеті імені Тараса Шевченка на кафедрі теорії літератури і компаративістики. Захистила дисертацію на тему «Творчість Платона Воронька: Особливості поетики» (грудень, 1991). Платон Воронько на той момент був іще живий, дуже тішився від того, що його творчість досліджується. Як підсумок тієї праці, до 100-ліття відомого поета ми видали монографію, йому присвячену. Передмову до книги написали І. Драч та В. Коротич.

Працюючи завідуючою шкільної бібліотеки та вчителем української мови та літератури, ми надавали непересічної ваги пророчому слову Т. Шевченка не тільки на уроках української мови та літератури, але й у повсякденній позаурочній роботі. Не говорячи вже про тематичні книжкові виставки, як постійно діючі, так і змінні – у бібліотеці школи. Від 1993 р. до 2015 р. – працювала науковим

співробітником Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, допоки не стала членом-кореспондентом Академії Вищої школи України.

Книга Н. М. Реви «Учитель-словесник і шкільна бібліотека» (К.: Рад. шк., 1969. – 104 с.), від часу якої минуло майже півстоліття, не втратила своєї актуальності й нині. Розрахована на допомогу вчителів і бібліотекарів середньої загальноосвітньої школи, має своїм завданням допомогати педагогам краще організовувати урочну та позакласну роботу з літератури. Читачі знайдуть у книзі поради з проведення бесід, організації книжкових виставок, літературних вечорів, читацьких конференцій, усних журналів, літературних диспутів та інших форм індивідуальної і масової роботи з учнями, у яких основна увага зосереджується на творчості Кобзаря.

Збігається по часові виходу і посібник Н. М. Реви «Бібліографія художньої літератури і літературознавства» (К.: Вища шк., 1979 . – 232 с.), у якому поруч із теоретичними постулатами йдеться про роль та значення літературної бібліографії у житті суспільства. Окремою рубрикою виділена «Бібліографічна Шевченкіана», яка є однією із найрозробленіших у галузі української літературної бібліографії. В наш час, особливо до 200-річчя поета, вийшло багато нових бібліографічних та довідкових видань, присвячених Кобзареві, однак чітка система бібліографічної Шевченкіани у вказаному посібнику не втратила своєї актуальності, оскільки вона фіксує видання творів Кобзаря та літератури про нього за конкретний минулий період. Такі відомості не мають часового простору для бібліотечних працівників і студентів спеціальних вузів, на яких і розрахований посібник.

Довідник «Українська література: Теорія, історія і методика викладання» (К.: Вища шк., 1987. – 254 с.) став своєрідним підсумком розвитку методичної думки стосовно викладання української літератури в школі та вузі. Його зміст – бібліографічний опис і характеристика видань з теорії, історії літератури, літературної критики, методики викладання та фольклористики. Закономірно, що не всі матеріали, включені до довідника, витримали на іспит часом, оскільки з'явилися нові трактування методики, методології, відкрилися імена авторів, раніше замовчуваних, однак проблеми із

забезпечення бібліографічною інформацією залишаються незмінними. Ми, зважаючи на актуальність проблеми, перерахуємо матеріали про творчість Тараса Шевченка, систематизовані за численними рубриками: суспільно-політичні і літературно-естетичні погляди Тараса Шевченка; біографічні матеріали; життєвий та творчий шлях; про окремі питання життя і творчості; про окремі твори; ідеологічна боротьба довкола творчості Тараса Шевченка; майстерність Тараса Шевченка; Шевченко і українська література; Шевченко – художник; Шевченко і фольклор, музика, театр і кіно; методика викладання; вивчення поетичних творів; вивчення прозаїчних творів; художні твори про Тараса Шевченка; музеї Тараса Шевченка; Шевченківські місця; бібліографічні та довідкові матеріали.

Однією із перших спроб теоретичного узагальнення наукової основи, суспільного призначення рекомендаційної літературної бібліографії, основних шляхів та етапів її розвитку в Україні, створення системи рекомендаційних літературних бібліографічних посібників у країні, методики укладання рекомендаційних бібліографічних посібників із художньої літератури та літературознавства назовімо працю Н.М. Реви «Рекомендаційна бібліографія художньої літератури і літературознавства» (К., 1992.–195 с.). Посібник у рубриці «Персональні огляди: До 175-річчя від дня народження Тараса Шевченка» представляє рекомендації автора щодо роботи з читачами з метою популяризації творчості письменника.

Рева Л.Г., працюючи в Інституті біографічних досліджень – одного із підрозділів Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, зосереджує свою увагу на дослідженні різноманітних питань української літературної біографіки. Зокрема, на основі використання архівних джерел, нами були підготовлені дослідження, присвячені Тарасові Шевченкові.

Чи знайдемо коли ключ до його творів, які до сих пір читали інакше? Підходячи до сьогоднішньої проблеми «Тарас Шевченко в українській культурі, літературі», врешті, в національному сенсі, в статті «Тарас Шевченко і Святе Письмо» // Ученые записки / М-во образования и науки Автономной Республики Крым, Крым. респ. ин-т последиплом. пед. образования. – 2005. – № 2. – С. 14-16), ми

намагались розглянути його творчість у ракурсі «Тарас Шевченко і Святе Письмо», взявши до уваги його вплив як величезного поета в Україні, і переосмислення релігійності крізь призму його світогляду. Вдалося нам зробити це хоча б частково, чи – ні, але вже те, що доповідь була оприлюднена в Криму, – дуже втішний факт.

Священне Писання, народна пісня, дума, фольклор – основні засади формування світоглядницької позиції Т. Шевченка. Біблія, Псалтир, Євангеліє, «Історія русів» – були його улюбленими. Він звертався до молитви за різних обставин: «И со святыми упокой», «Достойно», «Трисвятое», кондаки на честь Богородиці «О всепетая Мати», «Богом избранныя Мати, Дева отроковица», «Акафіст Пресвятой Богородиці. Ікос 10», «Все упование мое на тя возлагаю», «Давидові псалми», псалми Г. Сковороди та Д. Туптала («О горе мне, грешнику сущу», «Иисусе мой прелюбезный», «Слепая», «Отче наш», у прозі «Наймичка», «Княгиня» тощо.

Вся Шевченкова поезія починається з діалогів із Богом. Його світогляд – це система поглядів, спрямованих на повалення самодержавства і скасування кріпосництва. Як мислитель, Т. Шевченко виходив із того, що надійним шляхом докорінних соціальних перетворень може бути лише класова боротьба. Щоб збудити «хиренну волю, – писав він, – треба миром, громадою обух сталить; та добре вигострить сокиру та й заходиться вже будить» («Я не нездужаю, ніроку»).

«Шевченко на Черкащині» – за авторства А. Олександрівца з великими купюрами була опублікована свого часу в журналі «Україна» (1925. – № 1–2. – С. 157–160). Ця розвідка із дуже розмаїтого матеріалу, з наявним відбитком суб'єктивності (соціальної, психологічної, кон'юнктурної), написана на основі споминів поетових сучасників. Кожен поданий у статті факт вимагає перевірки за іншими джерелами, оскільки спогади містять подробиці подій, стосунків поміж людьми, характерів і, загалом, дають таке виразне уявлення про «дух часу», як ніяке інше джерело.

На увагу заслуговує також текст і примітки до статті Д. Чижевського «Шевченко і Штраус»: із виступу на Шевченківському святі Українського педагогічного інституту в Празі

1925 р. Це – машинопис із правками рукою автора та його автографом.

«Зливою» видань, приурочених 200-літтю свого видатного сина, Пророка людства – Т.Шевченка віншувала Україна на честь його народин. Ми відгукнулися на подію, представивши на загал збірник наукових праць, йому присвячених (Рева Л.Г. Тарас Григорович Шевченко: Людина, Поет, Пророк, Символ України: до 200-ліття від дня народження: Збірник наукових статей. – К.: Фенікс, 2014. – 112 с.). Появу книги цілком можна вважати прогнозованою, оскільки Тарас Шевченко – унікальна постать для українського народу і з точки зору впливу на наше національне становлення, і з точки зору об'єднавчого потенціалу для нас теперішніх.

Величезне смислове навантаження має роль Слова для українців, щоразу збільшується через вистраждану ним каторгу, принизливу імперську заборону «писати і малювати», через нас як націю, що покійно мовчала, коли «благоденствував» варяг, а його сатрапи загарбували історичні території України; шовіністи й асимілятори, забравши наше ім'я, російщили міста, анексували метрополію Київської Церкви, Крим, розпочали військові дії на Донбасі, щоразу брязкаючи зброєю, погрожуючи всьому світові. «Чужому навчайтеся і свого не цурайтеся» сьогодні набуває особливого значення.

Новітнє українське шевченкознавство поступово розкриває для майбутнього феномен Тараса Шевченка – Поета, Людини, Пророка, Месії, який своїми творами показував і показує світові істинну Україну, Україну майбутнього, Україну боротьби. Його світогляд і філософія як правічне джерело духовного безсмертя надихає кожне нове покоління натхненням і силою. Не зважаючи на те, що дослідницька Шевченкіана вимірюється тисячами назв, проблема вивчення життя і творчості поета постає сьогодні як нове й актуальне завдання. Так співпало, що 2014 рік збігся за часом із 200-річчям від дня народження Великого Кобзаря, і почався день його пам'яті. Тарас Шевченко, як і всі великі поети, прожив недовго – помер на наступний день після того, як йому сповнилося повних 47 років – 10 березня 1861 року, – через тиждень після скасування кріпосного права

в Російській імперії. Симптоматично, що простий кріпосний хлопчина з українського села піднявся до рівня особистості світового масштабу, борячись за свободу свою і свого народу, і сьогодні постає як головний герой українського пантеону. Ми не хочемо пов'язувати початок 2014 року з іще однією подією – початком війни з північним сусідом-агресором, яка триває й нині. Проте, на нашу думку, кінець протистояння українців за життя та свободу є також очевидним, оскільки дуже багато співпадінь. Скажемо і про те, що книга готувалася задовго до початку воєнних подій. І розділ «Кримська війна і Т. Шевченко», як застереження, був виголошений ще восени 2013 р.

В нашій книзі ми прагнули всебічно висвітлити окремі питання життєпису і творчості Т.Г. Шевченка, використавши архівні і маловідомі опубліковані джерела, додавши бібліографічні відомості, оскільки творчість Т.Г. Шевченка актуальна і популярна в різних країнах і в наш час. Ми по-своєму підійшли до проблеми, показавши постать Кобзаря як неординарної людини, геніального поета, в планетарному сенсі. Рецензентом книги виступив відомий шевченкознавець, академік НАН України І. Дзюба.

В родинній бібліотеці є різноманітні видання творів Т. Шевченка, літературно-критичні статті і художні твори, йому присвячені. Є довідкові видання і бібліографічні посібники. Однак, серед цих книг, почесне місце в нашій бібліотеці займає «Кобзар».

Я не нездужаю, нівроку.
А щось такеє бачить око,
І серце жде чогось. Болить,
Болить, і плаче, і не спить,
Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди –
Не жди сподіваної волі –
Вона заснула. Цар Микола
Її приспав. А щоб збудить
Хиренную волю, треба миром,
Громадою обух сталить,

Та добре вигострить сокиру –
Та й заходиться вже будить.
А то проспиш собі, небого,
До Суду Божого страшного!
А панство буде колахать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного,
Та візантійство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.
(1858, 22 ноября, Санкт-Петербург).

Список використаних джерел та літератури:

1. Самченко В. Таємниці Шевченка // Україна молода. – 2014. – 7–8 берез.
2. Рева Л.Г. Рева Григорій Семенович – педагог-літературознавець: До 90-ліття від дня народження // Український календар – щорічник: Українознавство. – К., 2010. – 244 с. – [С. 215-218] / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка; Центр українознавства філософ. ф-та.
3. Рева Н.М. Михайло Прокопович Гуменюк у бібліографії і в житті: Спогади / у співавт. з Л. Ревою // Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника: Історія і сучасність: Доповіді та повідомлення/ Міжнародна наукова конф., Львів, 28–30 жовтня, 2010 р. / Відп. ред. М.М. Романюк; НАН України; Львів. нац. наук. б-ка України імені В. Стефаника. – Львів, 2010. – 624 с. – [С. 136-138].

А. М. Семенова,
аспірантка
(м. Хмельницький)

ПОСТАТЬ ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

У статті аналізується історико-педагогічна література представників української діаспори, в якій віддзеркалюються різні аспекти життєвих етапів та діяльності невтомного подвижника освітньої справи на Поділлі Олімпіади Михайлівни Пащенко.

Ключові слова: історіографія, мемуари, громадський діяч, Поділля, самоврядування, Кам'янецький повіт.

Олімпіада Михайлівна Пащенко належить до того покоління подвижників української справи, яке пережило період відродження національного поступу наприкінці XIX – початку XX ст., піднявшись на вершину визвольних змагань, пов'язаних з добою Української революції 1917–1921 рр., коли Україна у січні 1918 р. здобула омріяну незалежність та, на жаль, відчула гіркоту поразки національного піднесення після утвердження радянської моделі державності. Особистісний внесок О. Пащенко у розвиток українського руху в усіх його проявах неодноразово відмічався в науковій літературі.

З урахуванням цих обставин є більш ніж актуальною проблема студіювання життєвого шляху, громадської діяльності та педагогічної спадщини непересічної подолянки. У даній статті ставиться за мету проаналізувати історико-педагогічну літературу, в якій віддзеркалювалися різні аспекти невтомного подвижника освітньої справи на Поділлі, акцентуючи увагу на знаковому періоді вітчизняної історії.

З огляду на реалії радянського інтелектуального життя, коли активні учасники українського відродження початку XX ст. неминуче були приреченими на таврування термінами «націоналіст» чи

«петлюрівець», виглядає цілком природним, що аналіз громадської та освітньої діяльності О. Пащенко розпочалося за межами України.

Однією з перших розвідок, в якій достатньо чітко окреслено громадські зусилля Олімпіади Михайлівни на ниві розвою освіти Поділля, є праця В. О. Біднова «Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському», яка була опублікована в «Літературно-науковому вістнику» за 1928 р. [1]. У ній автор справедливо відмітив вагомий вклад О. Пащенко як секретаря університетської комісії у справу реалізації унікального освітнього проекту.

Інший контекст життєвих випробовувань Олімпіади Михайлівни В. О. Біднов ілюструє на прикладі радянського урядування в краї. Зокрема, йому особисто довелося клопотатися перед більшовиками, аби вони звільнили з ув'язнення О. Пащенко та ще одного студента [1, с. 70].

На цьому фрагменті життя відомої подолянки акцентує свою увагу в щоденникових записах її сучасниця С. Ф. Русова. Вона припускає, що арешт О. Пащенко був зумовлений через «якесь незграбне обвинувачення, що вона якісь прокламації розповсюджувала» [2, с. 251-252].

Перша розлога біографічна довідка про життєвий шлях та культурно-просвітницьку діяльність Олімпіади Михайлівни, яку нам вдалося виявити, належить І. І. Огієнку. У 1935 р., перебуваючи у Варшаві, він задумав реалізувати серйозний видавничий проект, пов'язаний із випуском нового часопису «Наша культура». Основна тема видання мала віддзеркалювати культурні та історичні надбання української минушини, про що було наголошено редакційною колегією у зверненні до читача [3, с. 3]. Природно, що в контексті реалізації цього завдання проблема заснування та становлення Кам'янець-Подільського державного українського університету набувала особливого значення.

Уміщуючи в часописі цінну мемуарно-публіцистичну працю О. Пащенко з цієї теми, І. І. Огієнко подав лаконічні, але для ширшого читачького загалу невідомі відомості про її автора. Слід зауважити, що особисто редактор був досить добре обізнаний з її основними

життєвими віхами. Обох поєднувала тривала праця з просування університетського проекту в Кам'янці-Подільському. Іван Іванович високо оцінював внесок О. Пащенко у цю справу. До сьогодні залишилася написана ним напередодні урочистого відкриття навчального закладу записка. У ній, зокрема, зазначалося: «Ваша невпинна енергія, Ваше щире захоплення працею допомогли дуже багато як прискоренню відкриття університету, так і величності свята... Велика доля і Вашої праці зостанеться назавжди у тому великому новому огнищі української культури, що тепер ми всі спільно будемо» [4, с. 139].

Отож, І. І. Огієнко повідомив, що О. М. Пащенко «народилася 25 липня 1879-го року в с. Сербах на Могилівщині, в родині народного вчителя. Мати була вчителькою до замужества; батько вчителював 55 літ. Уже з 9-ти літ О. П. рахує Кам'янець своїм родинним містом, бо тут почала вчитися в жіночій гімназії; і пізніш, куди б обов'язки не закидали О. П., вона все верталась до Кам'янця, як до рідного міста» [5, с. 332].

Далі І. І. Огієнко відзначив, що, закінчивши гімназію, і пропрацювавши рік у Кам'янці-Подільському, О. Пащенко виїжджає до Тифлісу, де закінчує дворічні педагогічні курси. Після цього посідає посаду керівника і вчителя зразкової школи «Тифліського педагогічного товариства». З 1899 р. у двадцятирічному віці вона розпочинає свою громадську працю у Товаристві опіки над бідними дітьми. Наразі організувала функціонування дитячих садків. Належала також до Товариства вечірніх курсів і недільних шкіл для робітників, де опікувала окрему групу. І що особливо вагомо, вона виступала одним з організаторів «Товариства народних читань», яке мало національні підрозділи. Заснування української секції, яка «сильно розрослася й багато працювала», відбулося завдяки невтомній праці О. Пащенко [5, с. 332].

Досить лапідарно І. І. Огієнко охарактеризував діяльність Олімпіади Михайлівни на театрі російсько-японської війни. Вона добровільно виїхала в Маньчжурію, де працювала в шпиталях сестрою жалібницею. Свої враження і переживання цього періоду

вона виклала в досить цікавій праці, яку в 1910 р. видрукував часопис «Русское Багатство», що виходив за редакцією В. Короленка.

Канва розповіді продовжується серпнем 1905 р., коли О. Пащенко повертається на Поділля, де дістає посаду вчителя у школі м. Дунаєвці. Тут вона організувала курси для дорослих та народні недільні виклади, на які збиралися селяни з цілої волості. Урядові структури терпіли її активну діяльність біля трьох місяців, після чого відбувся арешт і, як наслідок, заборона вчителювати на Поділлі.

Відтак О. Пащенко, акцентує І. Огієнко, перебирається на Київщину. Директор народних училищ Лубенець призначив її до приватної сільської школи в Радомишльському повіті. Однак і тут Олімпіаді Михайлівні не вдалося довго затриматися. Вона вкотре була заарештована за порушення статті 32 кримінального закону, в якій стверджувалося: «За писание и распространение антигосударственных сведений на чужом языке». «Цебто по-українськи» [5, с. 333], – уточнює І. Огієнко. Однак, оскільки за неї заступилися очільники Всеросійського Червоного Хреста, то О. Пащенко відпустили на поруки.

Повернення до Кам'янця-Подільського знову виявилось короткочасним. Через донос вона потрапляє під нагляд поліції й змушена виїхати до Москви, де впродовж 1908–1909 рр. слухає виклади на Вищих педагогічних курсах Тихомирова. Втім, неймовірна любов до уже рідного Кам'янця знову кличе О. Пащенко в дорогу. Повернувшись, вона посідає місце вчительки в приватній семикласній комерційній школі. При цьому Олімпіада Михайлівна залишалася під наглядом поліції, із заборонаю перебувати на селі.

З початком Першої світової війни, констатує І. Огієнко, О. Пащенко знову повертається до праці в місцевих шпиталях сестрою жалібницею. Так тривало до лютого 1917 р., коли в Росії спалахнула революція. І тут в житті Олімпіади Михайлівни настає її зоряний шлях. За інформацією І. Огієнка, вона «вільно працює в багатьох організаціях, а саме: в «Просвіті» як заступниця голови; в Миськім самоврядуванні як заступниця голови ревізійної комісії; в Повітовім Земстві як голова Управи, голова Повітової Шкільної Ради,

заступниця голови Селянської Спілки повіту, член Губерніяльної Ради й Шкільної Комісії. В квітні 1917 р. Український Конгрес обрав О. П. членом Центральної Ради, а в 1919 р. повітове селянство обрало її членом Трудового Конгресу» [5, с. 333].

Крім насиченої праці з відновлення засад української державності, О. Пащенко переживає особистісні виклики, пов'язані з перманентними арештами. У повідомленні І. Огієнка вони виписані в такий спосіб: «В 1918-м році ревізійна комісія тягне О. П. до суду за революційну діяльність. Як голову Повітової Управи, більшовицький Трибунал потягнув О. П. до суду, бо вона не визнала призначеного комісара; на судовій розправі козаки й селяни боронили О. П., й її виправдано. В 1919-ім році більшовики знову арештували О. П. й призначили до розстрілу, і тільки заступництво Університету та впливових людей спасло їй життя...» [5, с. 333].

Врешті, варто наголосити на оціночному судженні І. Огієнка непересічної постаті О. Пащенко. Автор повідомлення, зокрема, пише: «Ціле своє життя О. П. віддала громадській праці, особливо в її освітній ланці, маючи за це єдину нагороду – в'язницю й безробіття... Ставши Секретарем Університетської Комісії, О. П. завжди допомагала мені в тяжкій праці організації Кам'янецького Університету, допомагала енергійно й самовіддано, притягуючи до праці й усіх тих, що могли допомагати. Загальними надлюдськими зусиллями всіх і створено справді величне діло – Кам'янець-Подільський Державний Український Університет» [5, с. 333].

У «Нашій культурі» не менш цінний за своїм інформативним змістом матеріал про перший на Поділлі вищий навчальний заклад умістив В. К. Приходько, який в добу Української революції 1917–1921 рр. попервах опікувався справами губернської освіти, будучи членом управи, а згодом, у квітні 1918 р., очолив Подільське губернське земство. Праця мала назву «Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі» [6]. У 2012 р. завдяки дослідницьким зусиллям В. Р. Адамського, цей твір вдалося перевидати за авторським правлінням рукописом, що зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України [7].

Оцінюючи участь громадських активістів над реалізацією цього величного проекту, він вперше в історії питання визнав, що біля витоків цього питання безпосередньо стояла О. Пащенко. «Це її ідея», – ствердно констатував автор [7, с. 27]. Загалом у цьому творі В. Приходько змалював різні етапи реалізації ідеї. І практично на кожному з них він відзначає невтомну діяльність Олімпіади Пащенко.

Певні уточнення, що віддзеркалювали «боротьбу за університет», В. Приходько наводить і у другій частині своїх споминів «Під сонцем Поділля», що побачили світ завдяки зусиллям вінницьких науковців лише у 2011 р. [8]. Крім того, її присутність простежується й при вирішенні важливих державотворчих завдань, якими виступали українізація системи освіти, улаштування курсів для вчителів початкових шкіл, організація справи з налагодженням випуску українських підручників та ін. Інакше «Подільська «Просвіта» в особі О. М. придбала щир, енергійну й активну діячку, яка не покидала «Просвіти» уже до самого кінця її існування», – констатував В. Приходько [8, с. 106].

У 1966 р. лапідарну інформацію про особистість Олімпіади Михайлівни подала «Енциклопедія українознавства», редактована В. Кубійовичем. У ній, зокрема, йдеться: «Пащенко-Шульмінська Олімпіада (*1879), гром. діячка на сх. Поділлі, учителька, дружина О. Шульмінського; 1917 р. гол. земської управи Кам'янець-Подільського пов., співорганізаторка Кам'янець-Подільського Держ. Укр. Ун-ту. Після 1920 на зах. Волині, після другої світової війни у Львові» [9].

Через два роки в паризькому «Українському слові» з матеріалом про ініціаторів університетського проекту в Кам'янці-Подільському виступив її син Ю. Шульмінський. Перебуваючи у 1993 р. в Україні, зокрема під час відвідин Кам'янця-Подільського, він передрукував цей матеріал на шпальтах місцевої газети «Кам'янець-Подільський вісник» [10].

Власне цими доробками й вичерпується історія питання за авторством українських зарубіжних дослідників. Можемо напевно констатувати з цієї нагоди, що подальшому вивченню діяльності О. Пащенко на ниві освіти і культури та загалом українського

державотворення не сприяла відсутність безпосередніх документальних джерел. Останні, здебільшого, розпорошені по численних центральних та регіональних архівосховищах України. Але в межах наявної інформації українське емігрантське середовище намагалося зберегти ім'я непересічної подолянки та закарбувати її справи на скрижалях історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біднов В. О. Перші два академічні роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському. *Кур'єр Кривбасу*. 1997. № 69-70. – С. 64-74.
2. Русова С. Мемуари. Щоденник. К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
3. Редакція. Національна освіта й наші завдання. *Наша культура*. Варшава. 1935. Кн. 1. – С. 3-6.
4. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. – 632 с.
5. Пащенко О. Заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету. *Наша культура*. Варшава. 1936. Кн. 5. – С. 332-346.
6. Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам'янці на Поділлі. *Наша культура* (Варшава). 1935. Кн. 5. С. 305-316; кн. 6. С. 364-378; кн. 7. С. 439-444; кн. 9. С. 572-581; 1936. Кн. 1. С. 34-42; кн. 2. – С. 115-126.
7. Приходько В. К. 3 історії повстання українського університету в Кам'янці на Поділлі / упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Хмельницький: ПП. Заколотний М. І., 2012. – 103 с.
8. Приходько В. Під сонцем Поділля / упоряд. і авт. передм. Ю. Легун, О. Кравчук. Вінниця: ТОВ «Консоль», 2011. Ч. 2. – 416 с.
9. Енциклопедія українознавства: Словникова частина / Гол. ред. В. Кубійович. Вид-во «Молоде життя», 1966. Т. 5. / Перевидання в Україні. Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові, 1996. Т. 5. – С. 1968.

10. Шульмінський Ю. Ініціатори Кам'янець-Подільського університету. *Кам'янець-Подільський вісник*. 1993. 10 липня.

А. М. Трембіцький,
*кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
(м. Хмельницький)*

«МАЗЕПІЯНА» ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО (до 310-річчя Батуриної трагедії)

2 листопада 2018 р. українці відзначили 310-ті роковини Батуриної трагедії, під час якої московські війська криваво і жорстоко захопили столицю гетьмана Івана Мазепи та вирізали майже 15 тисяч мешканців Батурина, незалежно від віку і статі. А козацьку старшину розп'яли на хрестах, прив'язали до плотів і пустили вниз по річці Сейм. Саме місто московські зайді розграбували церкви, а фортецю та будинки спалили. Так цар Петро Перший з нелюдською жорстокістю помстився гетьману Івану Мазепі, який захищав інтереси України та бажав бути вільними від московського царя. Історичні джерела свідчать, що коли український гетьман І. Мазепа, 7 листопада 1708 р., побачив наслідки московських варварів, «це видовище вразило його в саме серце» [3] і він припинив вважати себе зобов'язаним зберігати вірність цареві і того ж дня, в надії запобігти спустошенню краю і здобути незалежність України, перейшов на бік шведського короля Карл XII, який ішов на Москву та був змушений звернути в Україну. Московський цар намагаючись помститися гетьману Івану Мазепі, всупереч церковним канонам і залякуючи священників, віддав наказ накласти на гетьмана анафему. Проповідь на прокляття гетьмана 12 листопада 1708 р. виголосив протопоп Новгород-Сіверський Афанасій Заруцький, який отримав за це землі сподвижника гетьмана Мазепи – Івана Бистрицького. Важливо зауважити, що Українська православна церква Київського

патріархату, Українська автокефальна православна церква, Українська православна церква Канади, Українська греко-католицька церква ніколи не визнавали цю анафему і служили молебні за упокій душі Мазепи. У вересні 2018 р. Вселенський патріарх Варфоломій і синод Константинопольської церкви зробили заяву, що вони також ніколи не визнавали дійсною анафему на І. Мазепу, яка була накладена з політичних мотивів [76].

Члени славної української родини Сіцинських-Чехівських-Сичинських-Шандорів, не зважаючи на несприятливі умови еміграції, страхіття Першої та Другої світових війн, міжвоєнних та повоєнних репресій з боку «гуманної» більшовицької та «демократичної» угорської, німецької або чехословацької влади, «цивілізованої» повоєнної репатріації українців із Європи, своїми науковими працями, енциклопедичними статтями та гаслами з української історії, культури та мистецтва, намагалися показати всю велич українського державницько-культурного діяча, гетьмана Івана Мазепи. У світовій історії, як писав знаний український мистецтвознавець І. Кейван, часто зустрічаємося з явищем, коли один талант йде в парі з другим і часто в цих випадках один талант домінує над іншими, але часом бувають таланти урівноважені, такі, що «годі дати примат одного таланту над другим» [25, с. 8]. До таких урівноважених талантів можемо сміливо зарахувати багатьох членів цієї української родини, які завдяки своєму таланту, працьовитості, витривалості та скромності, переживаючи страхіття війни та живучи у важких моральних і матеріальних еміграційних умовах, відчуваючи свою відповідальність перед українським народом, досліджували, висвітлювали та творили українську історію, культуру та мистецтво, переконуючи світ у повноцінності української нації, доводячи, що українці є окремим самостійним народом, який нічим не поступається іншим народам світу [25, с. 25].

Багатоаспектна творча діяльність багатьох членів родини є «неординарним явищем» української науки, однак їхня наукова та творча спадщина й досі залишаються недостатньо дослідженою, а багато матеріалів про життя і діяльність членів родини, в т. ч. їхні спомины, знаходяться у приватних архівах і невідомі для українських

наукових кіл, і саме це зумовило вивчення теоретичної спадщини членів родини, яку вони створили впродовж свого життя. Так, Л. Баженов і В. Логвіна в монографії «Володимир Січинський (1894–1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України» (*Кам'янець-Подільський*, 2009) зауважують, що В. Січинський, «враховуючи вороже ставлення радянської історіографії до особи Івана Мазепи, важливим напрямком своїх історичних досліджень» «обрав створення праць про цього непересічного українського гетьмана з метою його наукової реабілітації та популяризації у світі» і впродовж 1938-1962 рр. «оприлюднив у різних емігрантських виданнях Західної Європи та Америки» «понад 20 книг, нарисів, статей і розвідок про Івана Мазепу» [2, с. 93]. Однак учений вперше звернувся до гетьмана Івана Мазепи, тобто розпочав свою «Мазепіану», не в 1938 р., а ще в 1926 р., коли на прохання відомого українського поета, прозаїка, літературознавця, історика літератури Богдана Лепкого (*1872 – †1941) оформив обкладинку його повісті «Мазепа з-під Полтави до Бендер» [11]. Однак ця 346 сторінкова праця Б. Лепкого вийшла друком лише в 1955 р. [31]. В 1929 р. дослідник виступив із позитивною рецензією статті знаного українського мистецтвознавця та музеєзнавця Федора Ернста «Мазепин будинок» у Чернігові» [65], а в 1936 р. у праці «Данський посол про козацьку Україну і Московщину» (*Львів*) [50], В. Січинський, на підставі споминів «Юст Юуелс. Амбасаді і Руслянд, 1700–1711», порівняв побут і культуру України Мазепинської доби з життям у Росії та в Західній Європі. В подальшому дослідник, на підставі іноземних історичних документів, мемуарів, записок VI – XIX ст., висвітлював історію, життя, освіту, побут і культуру українського народу в добу Мазепи у таких своїх працях, як: «Чужинці про Україну» (*Львів*, 1938; *Прага*, 1942; *Авгсбург*, 1947) [70; 71; 72], «Diarium» Йогана Корба про Московщину й Україну доби гетьмана Мазепи» (*Берлін*, 1941) [44], «Гетьманська палата в Батурині» (*Буенос-Айрес*, 1951) [48], «Ukraine in foreing Comments and Descriptions from the VI-th to XX-th Century» (*Нью-Йорк*, 1953) [94], «Вища освіта на Україні старих часів XVI – XVIII стол.» (*Вінніпег*, 1956) [46] та ін. [64].

Учений, творячи свою «Мазепіану», намагався всебічно висвітлювати та пропагувати в позитивному плані життя, політичну, військову та культурно-духовну діяльність українського гетьмана Івана Мазепи, а також осмислюючи його роль і місце в історії та культурі України, його внесок у розвиток української архітектури та промислів. Про це, зокрема, йдеться у його працях: «Гравюри Мазепи : гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети гетьмана» (*Варшава*, 1938) [23; 49], в якій автор зробив огляд розвитку українського мистецтва, подав обширну бібліографію, реєстр і детальну характеристику творів, присвячених гетьману, його портретів, а також біографічні довідки про майстрів-портретистів А. Афанасієва, Д. Бейеля, Д. Галяховського, І. Мигуру, Я.-П. Норбліна, А. Остова, Л. Тарасевича та С. Фалька. Знаний історик, професор Українського вільного університету Микола Андрусак у праці «Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч» (*Прага*, 1942), пише, що В. Січинський «основником української школи гравюри на переломі XVII – XVIII ст.», тобто української школи граверства мазепинської доби, яка «сягала своїми впливами» до Білорусії, Московщини, Польщі та Румунії, вважає Олександра Тарасевича (*1672 – †1720) і до його школи зачисляє й Данила Галяховського (*1674 – †1709), «автора великого академічного тезису з 1708 р. з портретом Мазепи» [1]; «Слідами Мазепи в Галичині: (Новознайдене свідоцтво)» (*Варшава*, 1939) [23; 67], де розкрив історію дарування «Апостола» гетьманом І. Мазепою Верхратському монастиреві під час походу козацьких військ 1705 р.; «Ukrainian Architecture of the XVII and XVIII Centuries» (*Нью-Йорк*, 1951)[95] та «Історія українського мистецтва» (Т. 1-2, *Нью-Йорк*, 1956) [60], у яких зробив огляд «будов, фундованих гетьманом Іваном Мазепою» впродовж 1687–1706 рр. [30], тобто майже 20 пам'яток архітектури українського козацького бароко у Батурині (нині – *Чернігівська обл.*), Бережанах (нині – *Тернопільська обл.*), Києві, Полтаві та Чернігові; «Йосип Старченко. Український архітект доби Мазепи» (*Нью-Йорк*, 1956), підняв із забуття та розкрив внесок українського архітектора Й. Старченка в розвиток архітектури в роки правління гетьмана [52]; «Іван Мазепа і українське мистецтво» (*Джерсі Сіті*, 1958) [59], «Ivan Mazepa – parto of culture and Arts of

Ukraine» (*Нью-Йорк*, 1959)[91] та «Ivan Mazepa – protector de las ciencias y de las Artes» (*БуеносАйрес*, 1959)[90], в яких розкрив внесок гетьмана в українську культуру; «Papierfabriken in der Ukraine im XVI – XVIII. Jahrhundert» (*Майнц*, 1941) [92; 93] і «Папірні на Україні» (*Нью-Йорк*, 1952)[63], в яких подав історію паперового виробництва в Україні, починаючи з XVI ст. і до 1914 р., зокрема про папірні в містечку Янові (*нині – село Івано-Франкове*), Буську, Брюховичах, Зашкові та Крехові (*нині – Львівська обл.*), Острозі, Радомишлі, Чернігівщині, с. Пакулі (*нині – Київська обл.*) та папірні заснованої гетьманом Іваном Мазепою в с. Білиці Ніжинського полку (*нині – Київська обл.*).

Значним внеском в українську історіографію стала монографія В. Січинського «Іван Мазепа – людина і меценат» (*Філадельфія*, 1950; *Нью-Йорк*, 1959; *Львів*, 1993) [53; 54; 55; 56], у якій основі ґрунтовного вивчення джерел і опрацювання проблем, витворених в українській і зарубіжній історіографії висвітлив розвиток української культури в добу Мазепи, подав аналіз меценатської діяльності гетьмана в галузі архітектури і будівництва, книгодрукування, літератури, музики, науки і освіти, образотворчого мистецтва, театру та різних галузей промисловості. Водночас автор відтворив цілісний образ постаті гетьмана [74, с.51], зауваживши, що дуже характерним є те, що «про І. Мазепу пишуть конче з полтавського бою, так ніби нема інших дат і тем, які б відзначали многогранну і всебічну діяльність великої людини, ім'я котрого вкрите славою і подивом у цілому світі [53, с.27]. Але вся мізерія цих «ювілейних» статей полягає в тому, що складаються вони майже виключно за російськими джерелами, повторюючи всі примітивні концепції, грубі тенденції, перекручені факти і просто неперекірливі брехні «найбільш передової літератури у світі». А ця облудна література постаралася, щоб нікчемну особу царя-тирана зробити «Великим», а висококультурну постать гетьмана, що мала всі прикмети великої людини – принизити і обезчестити» [55, с. 5; 56, с. 5]. Вчений-історик аргументовано довів хибність погляду на високоосвіченого та доброго знавця декількох іноземних мов гетьмана, як «немилосердного, егоїстичного володаря, зненавидженого народом і старшиною за соціальні та економічні

утиски та безконечні побори». Варто погодитися із міркуваннями автора про те, що І. Мазепа обмежував свавілля старшин, піклувався про інтереси цілого народу, в ряді випадків боронив інтереси селянства [55, с. 10; 56, с. 10].

З'ясовуючи роль і внесок І. Мазепи в розвиток української культури, освіти й науки, дослідник уперше в історіографії зазначив благородний і шляхетний вплив гетьмана в усіх ділянках матеріальної і духовної культури України кінця ХVІІ – початку ХVІІІ ст., зокрема, на будівництво, виховання, друкарство, літературу, музику, науку, освіту, розбудову церкви, театр, усі пластичні мистецтва та промисли паперу й шкла, ткацтво [55, с. 14; 56, с. 14]. При цьому дослідник зробив важливий висновок, що «меценатство Мазепи» – це «не примха магната, не бажання здобути собі славу і популярність», а «внутрішня потреба культурної людини», це «засіб підвищити єдність і відпорність нації супроти своїх сусідів, котрі мають «очі завидючі і руки загребуші» [55, с. 14-16; 56, с. 14-16]. Вчений, всупереч радянській історіографії, представляє гетьмана як видатного державного діяча, котрий боровся за незалежність і соборність України, як культурного діяча, який спричинився до створення в Україні окремого стилю, що увійшов у науку під назвою «козацьке бароко» [74, с. 52-54]. До проблеми меценатської діяльності гетьмана звертався В. Січинський і в статтях «Іван Мазепа й українське мистецтво» (*Джерзі Ситі*, 1958)[59], «Іван Мазепа – меценат культури і мистецтва України» (*Нью-Йорк*, 1959) [78], та лекції «Культура доби Мазепи», прочитаній вченим в Українському народному університеті 30 жовтня 1954 р. [6], в яких йдеться про те, що на кошти гетьмана збудовано Братську (Академічну) на Подолі, Всіх Святих Києво-Печерської Лаври та Миколаївську церкву на Печерську, зроблено багато іконостасів високої мистецької вартості.

Мирон Заклинський в своїй статті-рецензії на монографію В. Січинського (*Нью-Йорк*, 1951), пише, що це «дуже потрібна під цю пору книжка», адже досі не було серед науковців всебічної, «ясної думки про діяльність Мазепи», а великого гетьмана в основному оцінювали «на основі тенденційних і брехливих московських видань, що дишуть ненавистю до нього». Ця праця, далі зауважує рецензент,

«написана з основним знанням предмету» і показує, «який високий рівень досягнула наша культура в добі Мазепи, яка велика була її зрілість оригінальність і все сторонність. І це по кількох, коротких бурхливих десятиліттях, що минули від Хмельниччини і під опікою одної людини – гетьмана Мазепи». Однак, «цей розквіт був насильно перерваний і дальший розвій загальмований» [19].

Водночас польський історик Станіслав Яніцький (*Краків*, 1951) критично сприйняв цю працю, адже автор нічого не сказав про внесок місцевої шляхти в реалізацію планів гетьмана [89].

Богдан Кравців у статті «Українська наука у вільному світі в 1959 році (Бібліографічний огляд)» (*Нью-Йорк*, 1960) характеризуючи українську книжкову продукцію в 1959 р., пише, що «головну групу творять тут з огляду на Мазепинський рік видання про Мазепу і його добу», серед них перевидала фотодруком праця В. Січинського «Іван Мазепа – людина і меценат» [28].

Знаний український історик Валерій Степанков у статті «Постать Івана Мазепи в творчості Володимира Січинського» (*Кам'янець-Подільський*, 2005) аналізує позитивне ставлення В. Січинського до постаті гетьмана І. Мазепи, намагаючись осмислити його роль і місце в українській історії, як державного діяча, політика, полководця, будівничого української культури та духовності [74, с. 51].

Історик Віта Коцур у статті «Дослідники української діаспори про благодійну діяльність гетьмана І. Мазепи» (*Переяслав-Хмельницький*, 2011) пише, що постать гетьмана І. Мазепи була в полі зору діаспорних дослідників, які в своїх працях «дають цінний і в основному об'єктивний матеріал для вивчення бурхливої і складної епохи історії України» та «переконливо спростовують» зраду Мазепи, яка була сфабрикована в канцелярії Петра І і якої незмінно дотримувалися в СРСР [27, с. 244]. Зокрема, В. Січинський в праці «Іван Мазепа – людина і меценат», наскільки дозволяв її об'єм, проаналізував історіографічний аспект піднятої проблеми і підкреслює «зовсім відмінний образ гетьмана – передової людини і мецената» [27, с. 145; 53, с. 27]. Далі автор зауважує, що «благородність, шляхетність, безкорисливість його (*І. Мазепи – А. Т.*)

помічаємо у всіх ділянках української духовної і матеріальної культури» [53, с.30] і, на думку дослідника, ця благодійність і меценатство гетьмана «...це внутрішня потреба культурної людини...», а не спроба вислужитися перед кимось [51, с. 22].

Однак, найбільший внесок у «Мазепіану» зробив В. Січинський в 1958–1959 рр. Так, учений в статті «Річниця смерті Мазепи» (*Нью-Йорк*, 1957) [66] пише, що «совполітична пропаганда, що затратила всяке почуття безсторонності, що не соромиться найбільш безглузвих і неправдоподібних інсинуацій і звеличальної брехні, вживає всіх можливих і неможливих засобів, щоб очорнити і збездікити ім'я» гетьмана Івана Мазепи, одного з найбільших державних мужів і великого українського патріота, мецената української культури, що «щедрою рукою підтримував українську науку, освіту, літературу, друкарство, архітектуру і всі інші галузі українського мистецтва». Советські автори йдучи слідами найбільш реакційних і неповажних російських авторів царських часів, не перебирають в засобах, фальшують «історію та боротьбу українського народу свою свободу і державність». «Проте, в цілому світі ім'я великого гетьмана України - Мазепи стало символом героїзму, волі, незалежності і відданості найкращим ідеалам свого народу». Численні великі західні письменники, Байрон, Валлік, Вольтер, Гюго, Кортесі, Май, Старк, Фріч, «незалежно від своїх політичних переконань, брали за сюжет своїх творів героїчну постать Мазепи, як зразок патріотизму, ідеалізму і беззастережної відданості своєму народові» [66, с. 2]. Для українців ім'я великого гетьмана залишається найбільш цінним і популярним, і «світле ім'я Мазепи ніколи не зможе витерти з сердець українців ніяка зла сила, ніякий наклеп! Український пієтизм до Мазепи сильніший за московську ненависть». Далі В. Січинський нагадує, що у вересні-жовтні 1959 р., «приходить велика ювілейна дата 250-річчя з дня смерті гетьмана І. Мазепи», яку цілий український світ має зустріти «цю дату з належною пошаною і подивом для світлої діяльності Великого Гетьмана». Тому вже тепер необхідно, щоб «українські громади у вільному світі розпочали організаційну працю для святкування і всебічного освідомлення діяльності найбільшого

державного мужа козацької епохи в історії України та боротьби українського народу за свою державність» [66, с. 3].

У цьому почині його підтримав український вчений і громадський діяч Віктор Доманицький, який в статті «Мазепинські ювілеї» (*Нью-Йорк*, 1958) пише, що «відзначення ювілеїв Мазепи – це справа не тільки істориків-мазепознавців, але справа загальнонаціональна і в її достойному переведенні в життя зацікавлені і українські чинники політичні, етнополітичні, націовиховні». Тому варто «змобілізувати великі громадські кошти» під егідою Українського Конгресового Комітету Америки, адже ще 2 червня 1957 р. на засіданні йог Політичної комісії «С. Демидчук виголосив заяву про необхідність відзначити 250-ліття з дня бою під Полтавою». Варто, далі зауважує автор, негайно організувати Мазепинські Ювілейні Комітети при філіях УККА, а згодом і «центрального при централі УККА», які мають складатися з представників місцевих громадських організацій [14].

Підтримав В. Січинського й Роман Смаль-Стоцький, який в статті «Мазепинська річниця» (*Нью-Йорк*, 1958), зауважує, що «до 250-ліття смерті великого гетьмана, що став у цілому світі символом боротьби України за волю й самостійність» залишилося лише кілька місяців. Тому історична секція НТШ в Америці має «зайнятися справою» та опрацювати «план відзначення тієї річниці», одним із пунктів якого є дарування всім українським школам в США книжки «В. Січинського про Україну». Однак, як зауважує Р. Смаль-Стоцький, цей план може «перевести в життя тільки спеціальна комісія УККА» [73].

14 травня 1958 р. Український Конгресовий Комітет Америки на своєму засіданні, яке відкрив від імені УККА Василь Мудрий, створив Ювілейний Комітет Мазепи (ЮКОМА), основним завданням якого було «відповідно відзначити та поширити у цілому світі правду про великого гетьмана України, Івана Мазепу, як символ боротьби України за незалежність під Московії та розчленування Російської імперії». Головою ЮКОМА було обрано Володимира Січинського, а секретарем новообраного голосного секретаря УНС Ярослава Падоха. При цьому В. Січинський, проводячи нараду новоствореного

Комітету, накреслив «загальний план відзначення роковин Мазепи, пропонуючи створення ряду комісій» [8].

27 червня 1958 р. ЮКОМА «відбув свої другі з черги наради» під головуванням В. Січинського, в ході якої було вирішено «подбати, щоб 1959-ий рік був проголошений Мазепинський роком» і створено ряд комісій, які «матимуть завдання поробити практичні заходи для відповідного, всебічного відзначення». Зокрема, було передбачено, що «крім публічних імпрез, головна увага буде звернена на публікацію відповідних мистецьких, літературних та історичних праць про гетьмана Мазепу, як символ української державности і незалежності» [83]. 20 грудня 1958 р. на черговій нараді ЮКОМА, на яких «розглянено та вирішено ряд справ, зв'язаних з 250-річчям боротьби великого гетьмана України Івана Мазепи» [82].

Предметом наради ЮКОМА, що відбулася 27 січня 1959 р., було приготування ряду імпрез для відзначення роковин Мазепи, зокрема, організація «маніфестаційного здвигу української молоді» 10 і 20 вересня 1959 р. у Нью-Йорку, влаштування «культурно-мистецьких імпрез, публікація окремого наукового збірника, пересувна мистецька виставка та цілий ряд інших». Також обговорено методи подальшої праці ЮКОМА [87]. Крім того, 1 лютого 1959 р. українські науковці на четвертих звичайних загальних зборах Наукового Товариства ім. Т. Шевченка в Нью-Йорку прийняли таку резолюцію: «Збори рішають вшанувати 250-ті мазепинські роковини урочистою академією в Нью-Йорку» [40].

27 березня 1959 р. ЮКОМА відбув свою чергову нараду, під час якої «обмірковано та вирішено ряд проблем, зв'язаних з запланованих відзначенням» Мазепинського року. Голова ЮКОМА В. Січинський «склав загальний звіт з дотеперішнього перебігу і теперішнього стану підготовки відзначувань Мазепинського року», зауваживши, що впродовж січня-березня 1959 р. відчитано ряд доповідей на мазепинські теми і ці доповіді продовжуватимуться в квітні-серпні «по вакаційних оселях, зокрема для молоді» [81]. Також відбулося 4 конференції, присвячені І. Мазепі [17]. Крім того, В. Січинський розкрив загальний план роботи ЮКОМА, повідомивши, що в вересні-грудні відбуватиметься пересувна виставка «Іван Мазепа і його доба»,

19-30 вересня в Нью-Йорку – Мазепинський здвиг молоді, з «багатою програмою та рядом мистецьких і спортивних змагань і пописів молоді», 3 жовтня в Нью-Йорку – центральна мистецька імпреза для відзначенню Мазепинського року – «Академія на честь гетьмана І. Мазепи, сполучена з концертом і театральною виставою», «приготовано та рішено замовити окремі ювілейні Мазепинські відзнаки» [17; 81].

20 травня 1959 р. у Нью-Йорку на спільному засіданні представників Об'єднаного Комітету Американсько-українських організацій у Нью-Йорку, Відділу УКК, представників Мистецько-імпрезової комісії ЮКОМА та членів президії крайового ЮКОМА, зокрема, В. Січинського, створено окремий місцевий комітет для відмічення Мазепинських роковин [7].

8 вересня 1959 р. В. Січинський взяв участь у нараді Молодечої комісії ЮКОМА, де обговорено питання підготовки Мазепинського здвигу молоді [16].

23 вересня 1959 р. відбулося чергове засідання ЮКОМА щодо підготовки оригінальної святочної Мазепинської академії в Нью-Йорку, запланованої на неділю 11 жовтня 1959 р. у театральній залі Гантер Каледжу. На цій академії заплановано виступ В. Січинського, як «знавця Мазепинської доби», з промовою. Далі В. Січинський зауважив, що «наскрізь оригінальна програма та особи її виконавців дозволяють сподіватися, що ця академія буде незвичайною культурною й національною подією життя ньюйоркської метрополітальної громади» й «буде становити належне відмічення ювілею великого гетьмана гідного найбільшої української громади у вільнім світі» [18].

До 250-ліття смерті великого гетьмана Івана Мазепи було заплановано видання Мазепинського збірника [17; 81] зі статтею В. Січинського, але із-за відсутності коштів не був видрукований. Все ж статті вченого подали «Український Православний календар на 1959 рік» (*Бон-Бруклін*, 1958) «Гетьман І. Мазепа – меценат» [80], «Календар Свободи на Мазепинський рік 1959» (*Нью-Йорк*) «Іван Мазепа й українське мистецтво» [75; 88], «Календар «Провідіння» на 1960 р.» (*Філадельфія*, 1959) «Іван Мазепа – соборник» [57], а

«Календар «Гомону України на 1959 р.» (*Торонто*) – «Замки на Україні», що частково відноситься до доби гетьмана Івана Мазепи [88].

Крім того, знаний український науковець В. Січинський, як голова ЮКОМА відвідував інші заходи. Так, перебуваючи на новорічних святах у 1959 р. на відпочинку на Оселі СУМА, він «дав дуже цінний виклад про великого гетьмана Івана Мазепу для старшого громадянства та молоді», «який гетьманував на Україні 22 роки» і назавжди залишився в українській історії «людиною великого дипломатичного хисту, державним мужем і меценатом української культури»[35]. 5 квітня 1959 р. учений виступив із вступним словом на святкових сходах 64 Відділу Союзу Українок Америки в Нью-Йорку з нагоди вшанування 250-ліття з дня смерті гетьмана Івана Мазепи [43]. В цілому, за програмою ЮКОМА, упродовж січня-квітня 1959 р. у Нью-Йорку відбулося 10 доповідей про життя і діяльність великого гетьмана І. Мазепи. Зокрема, 30 січня 1959 р. В. Січинський виступив із доповіддю в Українському літературно-мистецькому клубі, в якій спинився на деяких важливих питаннях із життєпису і діяльності І. Мазепи та «довів фальшивість деяких легендарних звісток» про його романтичні пригоди, підкреслив значення походу 1705 р. та об'єднання Правобережжя й Галичини під владою І. Мазепи; 18 квітня 1959 р. виступив у Товаристві «Зарево» з доповіддю «Чужинці про І. Мазепу», де на підставі обширного матеріалу іноземців охарактеризував гетьмана, як незвичайно освічену, розумну, здібну і достойну особу, повну гідності, як «палкого патріота та оборонця прав свого народу» [85].

9 серпня 1959 р. Володимир Січинський, як «один з найвидатніших наших знавців мазепинської доби», взяв участь у «Мазепинському дні» на відпочинково-виховній вакаційній оселі Українського Народного Союзу, т. зв. «Союзівці», в Кергонксоні, тобто в Мазепинській конференції на якій, разом із проф. Кларенсом Меннінгом, автором англomовної книжки «Іван Мазепа – гетьман України», доповідав «на мазепинські теми» [33; 84].

8 жовтня 1959 р. учений виступив із доповіддю «Соборницька діяльність гетьмана Івана Мазепи» в Українському літературно-

мистецькому клубів Нью-Йорку перед українською громадськістю [79].

Володимир Січинський в статті «Університет Українознавства в Нью-Йорку» (Нью-Йорк, 1959) пише, що з метою «відзначити ідею і чин Великого Гетьмана Івана Мазепи та належно наświetлити справжню суть взаємин України і Росії за останніх 250 років» виклади в першому семестрі академічного року (10 і 24 жовтня, 7 і 21 листопада, 5, 19 і 26 грудня 1959 р. та 16 і 30 січня 1960 р.) Університету Українознавства в Нью-Йорку будуть присвячені історії України ХVІІІ – ХХ ст., «Мазепинській» еміграції та «Бендерській» конституції, одній з перших писаних конституцій на європейському континенті [12].

11 жовтня 1959 р. учений, як голова ЮКОМА, виступив із промовою на святковій академії в Нью-Йорку, з нагоди в 250-ліття визвольного виступу гетьмана Івана Мазепи, а після того відбулася рецитація творів гетьмана Мазепи [42]. А 24 жовтня В. Січинський зробив вступне слово про гетьмана перед початком п'єси Григора Меріям-Лужницького «Гетьман Іван Мазепа» на три дії у Філадельфії [13].

Наукове Товариство ім. Шевченка в США в програмі ЮКОМА провело 10 січня 1959 р. Першу наукову конференцію [37], а вже 28 березня – Другу наукову конференцію [15], які вступним словом відкривав голова ЮКОМА В. Січинський. 24 січня 1959 р. він відкрив наукову конференцію Українського інституту Америки та виступив із вступним словом [26]. 30 січня того ж року із доповіддю «Важливі питання життєпису і діяльності І. Мазепи» вчений виступив на науковій конференції в Українському літературно-мистецькому клубі, в якій звернув увагу присутніх на те, що постать І. Мазепи так «окутана легендами, казочками, вимислами і також «чистою» брехнею, що ми властиво на день ювілею не маємо справжнього Івана Мазепи», адже російська історіографія посиляючись на різні сумнівні «джерела» старалася, «якщо не скомпрометувати, то зменшити славу великого гетьмана» [36]. 11 липня дослідник виступив із доповіддю «Життя і діяльність гетьмана Івана Мазепи» на Мазепинській конференції в Балтиморі [32]. А 11 жовтня відомий вчений,

мистецтвознавець і «авторитет Мазепинської доби», голова центрального ЮКОМА В. Січинський виступив у Гантер Коледжу в Нью-Йорку зі святковою промовою на урочистій Академії з нагоди 250-річчя збройного виступу до бою за волю України гетьмана І. Мазепи, в якій «гідно і достойно» спом'янув великого гетьмана [4; 77], розкривши на підставі власних, цікавих дослідів доби та особи Мазепи, «сперті на об'єктивні аналізи історичних джерел», багатогранна діяльність гетьмана і його вплив на українську політику, науку і культуру [24; 41].

Одним із напрямів діяльності ЮКОМА було влаштування виставок. Так, історична виставка «Іван Мазепа і його доба» відбулася впродовж 26 вересня – 4 жовтня 1959 р. в Українському літературно-мистецькому клубі. «Виклад-пояснення експонатів» робив В. Січинський 26 вересня та 1 жовтня [22]. Гарно оформлений каталог виставки нараховував 115 експонатів які всесторонньо змальовували життя і діяльність великого гетьмана. Виставка «своїм розміром і повнотою різних галузей мистецтва» робила сильне враження навіть на знавців меценатської діяльності гетьмана [86]. Важливо зауважити, що вчений опублікував про цю виставку свою статтю «Виставка «Іван Мазепа і його доба» (*Джерзі Сумі*, 1959), в якій пише, що на виставці вперше були «зібрані всі більше чи менше вірогідні портрети гетьмана» і це, на його думку, «тим більше цінне», адже «московський уряд вживав усіх можливих заходів, щоб ці портрети знищити, так само, як і вимазати з пам'яті народу всі правдиві відомості про І. Мазепу» [9]. В. Ласовський в статті «Виставка «Іван Мазепа і його доба» (*Джерзі Сумі*, 1959) зауважує, що «понад двісті років ведеться безперервна акція царського та червоного московського імперіалізму, щоб із території самої України і з чужоземних бібліотек, видавництв, друкарень, архівів, музеїв і навіть приватних збірок викупити, викрасти, вигребти всякий признак діяльності і змагань Мазепи, щоб його знищити, викреслити з історії». Тому варто, наголошує автор, «згадати особу творця і впорядчика виставки, д-ра В. Січинського, що знайшов деякі її безцінні експонати» та «згадуючи з глибоким признанням цей вислід півторарічної праці нашого видатного науковця, годі не доцінити належно його акробатичної зручності, з

якою він спинався по стрімкій драбині для розвішення цілої сотні експонатів» [29]. Вдруге історична виставка «Іван Мазепа і його доба», яку «видатно збагатив своїми експонатами проф. В. Січинський», була відкрита 1 лютого 1960 р. у залах Українського національного музею в Чикаго і діяла протягом місяця лютого [22]. Р. Верес у статті «Закінчення Мазепинських роковин в Шикаго» (*Нью-Йорк*, 1960) пише, в «склад цієї виставки увійшли, крім експонатів, зв'язаних з Мазепою та його добою, які були власністю музею, також репродукції колекції проф. д-ра Володимира Січинського, числом понад 50, які стали власністю музею». Загалом же на виставці експонувалося 115 образів та предметів, у т. ч. «деякі портрети гетьмана Івана Мазепи та його сучасників» з ХVІІІ ст., фотографічні репродукції, три оригінальні плоскорізьби, «40 книжок і брошур, журналів і періодиків» [5]. Дуже коротку, одноденну, Мазепинську виставку 14 лютого 1960 р. влаштувало Об'єднання українців у Вашингтоні. Її відвідав В. Січинський і навіть «відвідувачам уділював свої автографи на книжці» «Іван Мазепа – людина і меценат». Після виставки відбулася Академія в честь гетьмана Івана Мазепи, яку відкрив голова Об'єднання українців у Вашингтоні В. Сім'янець, а В. Січинський виступив із доповіддю про гетьмана І. Мазепу, в якій навів багато прикладів, як чужинці ставились до особи гетьмана та «як глибоко його оцінювали». Опісля вчений мав зустріч із «громадянством за чашкою чаю» [38].

Знаний український письменник Іван Керницький (псевдонім «Ікер») у статті «Ювілей продовжується» (Джерзі Ситі, 1959) пише, що «слід би в якийсь спосіб відзначити невтомного голову ЮКОМА – проф. Володимира Січинського, який з приводу цих ювілеїв стільки находився і назасідався, що втратив 15 фунтів ваги. Дай Боже черговому Ювілятові – Т. Г. Шевченкові, такого ревного сподвижника і пропагатора, якого знайшов гетьман Мазепа в особі проф. Січинського!» [22].

Гетьмана Івана Мазепу, якому не вдалося здійснити потаємну мрію свого життя – створення незалежної Української держави, любили і ненавиділи, поважали і побоювались, цінували й остерігались, прославляли й оббрівували, як у часи його кермування,

так і в наступні століття. Так, В. Січинський в монографії, статтях і численних промовах і доповідях, одним із перших зробив успішну спробу з'ясувати питання значимості західноєвропейських джерел для вивчення особистих якостей постаті гетьмана І. Мазепи на тлі доби, його політичних поглядів і стосунків із Московією, Польщею і Швецією [58], причин його переорієнтації з Росії на Швецію [2, с. 93; 47; 57; 67; 68], військового мистецтва [47]. Про це, зокрема йдеться в публікаціях ученого: «Автентичний портрет гетьмана Мазепи» (*Париж*, 1950) [45], «Іван Мазепа в світлі західноєвропейських реляцій» (*Філадельфія*, 1950) [58], «Соборницька чинність гетьмана І. Мазепи» (*Філадельфія*, 1954) [68], «Кінофільм про Мазепу» (*Джерзі Сіті*, 1954) [10], «Річниця смерті Мазепи» (*Джерзі Сіті*, 1957) [66], «Відплата за Полтаву» (*Джерзі Сіті*, 1959) [47], «Іван Мазепа – соборник» (*Філадельфія*, 1959) [57], «Книга добрих діл Івана Мазепи» (*Джерзі Сіті*, 1959) [61], «Мазепа і Шевченко» (*Джерзі Сіті*, 1959) [62], «Чужинці про Мазепу» (*Нью-Йорк*, 1960) [69] та чимало інших. Останньою прижиттєвою працею вченого взагалі була стаття «Зиждитель храмів і скарбів духовних» (*Філадельфія*, 1961) [51], присвячена гетьману Івану Мазепі [2, с. 93].

Важливо підкреслити, що в сучасній українській історичній науці характеристика, позиції та оцінки постаті Івана Мазепи, його ролі та місця в історії й культурі України, викладені в дослідженнях В. Січинського, знайшли підтримку і цілковите розуміння, подальший розвиток та об'єктивне обґрунтування в працях багатьох істориків української діаспори, зокрема, в монографії Т. Мацьківа «Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709» (1995) [34] та в наукових надбаннях українських істориків, зокрема, опублікованих в науковому збірнику НТШ у Львові «Іван Мазепа і мазепинці» (*Львів*, 2011) [20].

Сьогодні гетьман Іван Мазепа посідає поважне місце в українському суспільстві, потрапивши до всенародно проголосованого списку «100 великих українців» (2008) [2, с. 95]. 1 вересня 2018 р. Вселенський Патріарх Варфоломій визнавав неканонічною анафему накладену Російською православною церквою з політичних мотивів на українського гетьмана Івана Мазепу. Він

ствердив, що московська анафема була засобом політично-ідеологічних репресій і «не мала жодних віроповідних, богословських чи канонічних причин». Українське козацтво після трагічних подій 1709 р. під керівництвом Івана Мазепи та Пилипа Орлика перейшло під протекторат кримського хана і повернулось під юрисдикцію Константинопольського патріархату. Сам Іван Мазепа перебуваючи на еміграції в м. Бендери сповідався у православних священиків Вселенського патріархату і «помер як вірний Матері-Церкви, Вселенського патріархату!» [76].

У відновленні історичної справедливості щодо гетьмана Івана Мазепи та відкинення московської анафеми є значний внесок одного з найбільш визначних дослідників доби Мазепи, подолянина Володимира Січинського, який високо цінував і впродовж багатьох років досліджував, сповідував і пропагував творчу спадщину великого українського державницько-культурного діяча, гетьмана Івана Мазепи.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андрусяк М. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч / Микола Андрусяк // Пробоєм (Прага). – 1942. – Ч. 6-8. – С. 339-344.
2. Баженов Л. В. Володимир Січинський (1894-1962 рр.). Життя, діяльність, творчість в ім'я України : монографія / Л. В. Баженов, В. Л. Логвіна. – Кам'янець-Подільський, 2009. – 236 с. – Бібліогр.: с. 151-195. С. 93.
3. Батуринська трагедія – за що Москва убила 15 тис. українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20181102-baturynska-tragediya-za-shho-moskva-ubyla-15-tys-ukrayintsiv>.
4. Василишин І. Перед Академією в 250-річчя виступу гетьмана Івана Мазепи / Іван Василишин // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 193. – 7 жовтня. – С. 3.
5. Верес Р. Закінчення Мазепинських роковин в Шикаго / Роман Верес // Свобода (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 45. – 9 березня. – С. 8.
6. Виклади Українського Народного Університету // Свобода (Джерзі Ситі). – 1954. – Ч. 205. – 23 жовтня. – С. 3.

7. В Нью Йорку створено місцевий комітет для відмічення Мазепинських роковин // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 99. – 23 травня. – С. 1.

8. В Нью Йорку створено ювілейний Комітет Мазепа (ЮКОМА) // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 114. – 17 червня. – С. 1.

9. «В. С.». Виставка «Іван Мазепа і його доба» / [В. Січинський] // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 189. – 2 жовтня. – С. 2.

10. «В. С.». Кінофільм про гетьмана Мазепу [В. Січинський] // Крила (Нью-Йорк). – 1954. – № 2. – С. 19-20.

11. «В. С.». Рец. на: Лепкий Б. Мазепа: Повість / Б. Лепкий ; Обкладинка В. Січинського [В. Січинський]. – Б. м., [1955] // Свобода (Джерзі Сіті). – 1955. – Ч. 62. – 1 квітня. – С. 3.

12. «В. С.». Університет Українознавства в Нью-Йорку / [В. Січинський] // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 195. – 9 жовтня. – С. 4.

13. Гетьман Іван Мазепа // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 195. – 9 жовтня. – С. 4.

14. Доманицький В. Мазепинські ювілеї / Віктор Доманицький // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 36. – 25 лютого. – С. 2.

15. Друга наукова конференція // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 58. – 26 березня. – С. 3.

16. Завершується підготовка мазепинського здвигу молоді // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 175. – 11 вересня. – С. 1.

17. Загальна програма імпрез // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 64. – 5 квітня. – С. 4.

18. Закінчується підготовка оригінальної Мазепинської академії в Нью Йорку // Свобода (Джерзі Сіті). – 1959. – Ч. 188. – 30 вересня. – С. 1.

19. Заклинський М. Нові книжки / М. Заклинський // Свобода (Джерзі Сіті). – 1951. – Ч. 37. – 14 лютого. – С. 3.

20. Іван Мазепа і мазепинці: історія та культура України останньої третини XVII – початку XVIII століть: Наук. зб. / Упоряд І. Скочиляс; Редкол.: Л. Дашкевич, О. Купчинський, А. Фелонюк. – Львів, 2011. – 352 с.

21. «Ікер». Ювілей продовжується / [Іван Керницький] // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 195. – 9 жовтня. – С. 3.
22. Історична виставка «Іван Мазепа і його доба» // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 185. – 25 вересня. – С. 3.
23. Каталог видань Українського наукового інституту в Варшаві 1930-1939. – Варшава : Український Науковий Інститут, 1939. – 40 с.
24. Кедрин І. Мазепинська Академія в Нью Йорку / Іван Кедрин // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 214. – 5 листопада. – С. 3.
25. Кейван І. Володимир Січинський – архітект, мистець-графік, мистецтвознавець, дослідник / Іван Кейван. – Торонто : Євшан-зілля, 1958. – 64 с.
26. Конференція // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 13. – 21 січня. – С. 3.
27. Коцур В. Дослідники української діаспори про благодійну діяльність гетьмана І. Мазепи / Віта Коцур // Наукові записки з української історії: Зб. наук. ст. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – Вип. 27. – С. 244-250.
28. Кравців Б. Українська наука у вільному світі в 1959 році (Бібліографічний огляд) / Богдан Кравців // Свобода (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 61. – 31 березня. – С. 2.
29. Ласовський В. Виставка «Іван Мазепа і його доба» / В. Ласовський // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 195. – 9 жовтня. – С. 3.
30. Лепкий Б. Засуд – нищити козацьке барокко / Богдан Лепкий // Свобода (Нью-Йорк). – 1977. – Ч. 200. – 14 вересня. – С. 2.
31. Мазепа з-під Полтави до Бендер // Свобода (Джерзі Ситі). – 1955. – Ч. 62. – 1 квітня. – С. 3.
32. Мазепинська конференція в Балтиморі // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 130. – 9 липня. – С. 3.
33. Мазепинський день // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 166. – 28 серпня. – С. 3.
34. Мацьків Т. Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах 1687–1709. – Вид. 2-ге доп. / Т. Мацьків. – Київ ; Полтава, 1995. – 312 с.

35. «М. Ф.». Проф. В. Січинський серед юних сумівців / М. Ф. // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 9. – 13 січня. – С. 3.
36. «Н. Н.» До життєпису І. Мазепи / [В. Січинський] // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 26. – 7 лютого. – С. 2.
37. Перша наукова конференція // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 4. – 8 січня. – С. 5.
38. Пилипець М. О. Мазепинська виставка у Вашингтоні, Д. К. / Мирон О. Пилипець // Свобода (Нью-Йорк). – 1960. – Ч. 54. – 22 березня. – С. 3.
39. Представник Константинополя спростував іще один церковно-політичний міф Росії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tsn.ua/ukrayina/mazepa-pomer-yak-viryanin-vselenkogo-patriarhatu-anafema-bula-nekanonichna-arhiyepiskop-1218639.html>.
40. Резолюції четвертих звичайних загальних зборів НТШ у ЗДА в дні 1-го лютого 1959 р. // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 25. – 6 лютого. – С. 3.
41. Савицький Р. Святочна Академія в 250-річчя смерті Івана Мазепи в Нью-Йорку / Роман Савицький // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 213. – 4 листопада. – С. 5.
42. Святочна академія // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 188. – 30 вересня. – С. 7.
43. Святочні сходи // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 63. – 3 квітня. – С. 3.
44. Січинський В. «Diarium» Йогана Корба про Московщину й Україну доби гетьмана Мазепи / В. Січинський // Український вісник (Берлін). – 1941. – № 9. – С. 32-33.
45. Січинський В. Автентичний портрет гетьмана Мазепи / В. Січинський // Україна: Українознавство і французьке культурне життя. – Париж, 1950. – Зб. 3. – С. 192-194.
46. Січинський В. Вища освіта на Україні старих часів ХVI – ХVIII стол. / В. Січинський // Календар «Українського голосу» на 1957 р. – Вінніпег, 1956. – С. 39-50.
47. Січинський В. Відплата за Полтаву / В. Січинський // Література і мистецтво: додаток до «Свободи». – 1959. – № 7.

48. Січинський В. Гетьманська палата в Батурині / В. Січинський // Овид (Буенос-Айрес). – 1951. – № 1, іл.

49. Січинський В. Гравюри Мазепи: Гравюри на честь Мазепи і гравіровані портрети гетьмана / В. Січинський // Мазепа: Збірник. Т. 1. – Варшава, 1938. – С. 134-161. – (Праці Укр. наук, ін-ту. Т. 46; кн. 5. зош. 5).

50. Січинський В. Данський посол про козацьку Україну і Московщину / В. Січинський // Літопис Червоної калини (Львів). – 1936. – № 7-8. – С. 7-10; № 9. – С. 9-13.

51. Січинський В. Зиждитель храмів і скарбів духовних / В. Січинський // Пам'ятки України. – 1961. – № 6. – С. 21-24.

52. Січинський В. Йосип Старченко. Український архітект доби Мазепи / В. Січинський // Свобода (Джерзі Сіті). – 1956. – Ч. 11. – 20 січня. – С. 4.

53. Січинський В. Іван Мазепа – людина і меценат / В. Січинський // Літопис Червоної калини (Львів). – 1993. – Ч. 3-4. – С. 27-33.

54. Січинський В. Іван Мазепа – людина і меценат / В. Січинський // Літопис Червоної Калини (Львів). – 1993. – № 7-9. – С. 42-50.

55. Січинський В. Іван Мазепа – людина і меценат / В. Січинський. – Філадельфія, 1950. – 58 с.

56. Січинський В. Іван Мазепа – людина і меценат. – 2-ге вид. / В. Січинський. – Нью-Йорк, 1959. – 56 с., іл.

57. Січинський В. Іван Мазепа – соборник / В. Січинський // Календар «Провидіння» на 1960 р. – Філадельфія. – 1959.

58. Січинський В. Іван Мазепа в світлі західноєвропейських реляцій і Іван Мазепа меценат (1639-1709) / В. Січинський // Америка (Філадельфія). – № 91-105.

59. Січинський В. Іван Мазепа й українське мистецтво / В. Січинський // Календар «Свободи» на 1959 р. – Джерзі Сіті: Вид. Укр. нар. союз, [1958]. – С. 93-98.

60. Січинський В. Історія українського мистецтва / В. Січинський. – Нью-Йорк: НТШ в Америці, 1956. Т. 1. Архітектура. – 179 с.; [Т.]. 2. Архітектура. – 11 с., 14 л. іл.

61. Січинський В. Книга добрих діл Івана Мазепи / В. Січинський // Овид (Чикаго). – 1959. – № 7.
62. Січинський В. Мазепа і Шевченко / В. Січинський // Вісник (Нью-Йорк). – 1959. – № 2. – С. 16-18.
63. Січинський В. Папірні на Україні / В. Січинський // Крила (Нью-Йорк). – 1952. – № 6. – С. 17-18.
64. Січинський В. Псевдо Мазепа / В. Січинський // Свобода (Джерзі Сіті). – 1952. – № 43.
65. Січинський В. Рец. на: Ернст Ф. «Мазепин будинок» у Чернігові // Чернігів і північне лівобережжя. – К., 1928. – С. 347-367 // Нові шляхи. – 1929. – № 5/6. – Кн. 34. – С. 139-142.
66. Січинський В. Річниця смерті Мазепи / В. Січинський // Свобода (Джерзі Сіті). – 1957. – Ч. 193. – 8 жовтня. – С. 2-3.
67. Січинський В. Слідами Мазепи в Галичині: (Новознайдене свідоцтво) / В. Січинський // Мазепа: Збірник. – Варшава, 1939. – Т. 2. – С. 93-96, іл.
68. Січинський В. Соборницька чинність гетьмана І. Мазепи: До 250-ї річниці ювілею об'єднання українських земель / В. Січинський // Вісник (Нью-Йорк). – 1954. – 3 листопада, іл.
69. Січинський В. Чужинці про Мазепу / В. Січинський // Вісник (Нью-Йорк). – 1960. – № 1. – С. 1-14.
70. Січинський В. Чужинці про Україну. 5-те вид. / В. Січинський. – Авгсбург, 1947. – 120, VIII с., іл.
71. Січинський В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. – 2-е випр. і значно дол. вид. / В. Січинський. – Прага: Культурно-наук. вид. УНО. 1942. – 243 с.; іл.
72. Січинський В. Чужинці про Україну: Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть / В. Січинський. – Львів: Червона калина, 1938. – 212, 12 с., іл.
73. Смаль-Стоцький Р. Мазепинська річниця / Роман Смаль-Стоцький // Свобода (Джерзі Сіті). – 1958. – Ч. 90. – 13 травня. – С. 2.
74. Степанков В. С. Постать Івана Мазепи в творчості Володимира Січинського / В. С. Степанков // Володимир Січинський

– історик, мистецтвознавець, архітектор, педагог України та української діаспори (До 110-річчя видатного українського вченого). Збірник наукових праць за підсумками Міжнародного наукового симпозиуму. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно-видавничий відділ, 2005. – С. 51-55.

75. Сьогодні починається розсилка календаря «Свободи» на Мазепинський 1959-ий рік // Свобода (Джерзі Ситі). – 1958. – Ч. 244. – 19 грудня. – С. 1.

76. У Варфоломія визнали московську анафему Мазепі неканонічною [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.depo.ua/ukr/politics/u-varfolomiya-viznali-moskovsku-anafemu-mazepi-nekanonichnoyu-20180917839013>

77. Українська громада Нью-Йорку масовою участю в святочній академії вшанувала 250-річчя гетьмана Мазепи // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 197. – 13 жовтня. – С. 1.

78. Українська хроніка // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 227. – 24 листопада. – С. 1.

79. Український Літературно-Мистецький Клуб // Свобода (Джерзі Ситі). – 1954. – Ч. 192. – 6 жовтня. – С. 3.

80. Український Православний календар на 1959 рік // Свобода (Джерзі Ситі). – 1958. – Ч. 251. – 31 грудня. – С. 7

81. Ювілейний комітет Мазепи відбув чергові наради // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 61. – 31 березня. – С. 1.

82. Ювілейний Комітет Мазепи приготував проголошення ювілейного Мазепинського року // Свобода (Джерзі Ситі). – 1958. – Ч. 246. – 23 грудня. – С. 1.

83. Ювілейний Мазепинський Комітет відбув чергові наради // Свобода (Джерзі Ситі). – 1958. – Ч. 124. – 1 липня. – С. 1.

84. Ювілейний рік Мазепи відзначить Союзівка «Мазепинським днем» у найближчу суботу // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 166. – 28 серпня. – С. 1.

85. Ювілейний рік Мазепи. Доповіді про І. Мазепу в Нью Йорку // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 13. – 27 травня. – С. 3.

86. ЮКОМА влаштовує в Нью-Йорку виставку п. н. «Іван Мазепа і його доба» // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 190. – 2 жовтня. – С. 1.

87. ЮКОМА приготує ряд імпрез для відзначення роковин Мазепи // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 19. – 29 січня. – С. 1.

88. ЮКОМА. Мазепинський рік. Календар-Альманахи на 1959-ий рік // Свобода (Джерзі Ситі). – 1959. – Ч. 47. – 11 березня. – С. 3.

89. Яніцький С. Рец. на: Польські відгуки про Івана Мазепу (Дзеннік польські. – 1951. – 24 листопада) // Америка (Нью-Йорк). – 1952. – 26 лютого.

90. Sichinsky V. Ivan Mazepa – protector de las ciencias y de las Artes / V. Sichinsky // *Ukrania Libre*. – 1959. – № 14-15. – С. 528-537.

91. Sichinsky V. Ivan Mazepa – parto of culture and Arts of Ukraine / V. Sichinsky // *The Ukrainien Quarterly* (New-Jork). – 1959. – September. – P. 271-280.

92. Sichinsky V. Papierfabriken in der Ukraine im XVI – XVIII. Jahrhundert / V. Sichinsky. – [Mainz], 1941. – P. 23-29, il.

93. Sichinsky V. Papierfabriken in der Ukraine im XVI – XVIII. Jahrhundert / V. Sichinsky. – [Mainz] : Gutenberg – Jahrbuch, 1941. – 12 p., il.

94. Sichinsky V. Ukraine in foreing Comments and Descriptions from the VI-th to XX-th Century / V. Sichinsky. – New Jork: City. – 1953. – 236 p., il., 30 il.

95. Sichinsky V. Ukrainian Architecture of the XVII and XVIII Centuries / V. Sichinsky // *The Ukrainian Quartley* (Nev-Jork). – 1951. – № 1. – S. 42-51, il.

Ю.В. Телячий,
доктор історичних наук, професор
(м. Київ)

РЕЦЕНЗІЯ
на рукопис монографії Трембіцького Анатолія Михайловича
«Родинна династія Січінських-Чехівських-Січинських-Шандорів:
просопографічний портрет (XVIII–XXI ст.)»

Одним із пріоритетних напрямів сучасної історичної науки є вивчення та висвітлення ролі й місця родинної династії історичних особистостей в історично-культурній спадщині українського народу. В українській історіографії кінця XX – початку XXI ст. намітилася значна тенденція репрезентувати визначних постатей (особистостей) родинної династії в просторово-часовому вимірі та в сфері особистісно-індивідуального континууму, тобто їхнього суцільного, безперервного духовного і матеріального життя й діяльності впродовж тривалого часу. Неабиякого значення набуває створення сучасного історичного портрету цілої династичної родини визначних науковців чи відомих українських діячів у контексті історично-культурного розвитку української громади в місцях осідку, з яким пов'язано життя та діяльність членів родинної династії. В означеному контексті й полягає актуальність монографічного дослідження Трембіцького А. М.

Структурно робота складається зі вступу, шести розділів із їх структуруванням на підрозділи та висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Автор ґрунтовно проаналізував історіографію проблеми, джерела, визначив теоретико-методологічні засади дослідження (наукова розробка проблеми в українській та зарубіжній історіографії; документально-наративні джерела дослідження; теоретико-методологічні засади створення соціального портрету (колективної біографії) родини Січінських-Чехівських-Січинських-Шандорів) родинні зв'язки та особистісно-індивідуальний потенціал членів родини (включаючи

становлення їх громадянської позиції), внесок членів родини в дослідження української історії (загальні аспекти історії України в дослідженнях членів родини-учених; проблеми вивчення членами родини регіональної історії; українська історична біографістика в працях членів родини), українська культура в науковій спадщині членів родини (загальні аспекти творення і дослідження української культури; основні напрями вивчення і творення української архітектури; українське малярство та графіка в науковій і творчій спадщині; проблеми народознавчого вивчення українців, їх ремесел і промислів), освітньо-педагогічна, наукова та релігійно-богословська діяльність членів родини (організатори та діячі науково-освітніх інституцій та історично-краєзнавчих осередків; педагогічно-освітня та релігійно-богословська діяльність; викладацька праця у світських закладах освіти; мистецтвознавчо-педагогічна діяльність релігійно-богословська діяльність; наукова та науково-богословська спадщина членів родини; інтелектуально-творча діяльність членів родини; науково-богословська спадщина членів родини; загальні аспекти музейної, бібліотечної, видавничої, енциклопедичної, бібліографічної та іншої діяльності), суспільно-державницька і громадсько-просвітницька діяльність (діячі громадсько-просвітницького руху; участь членів родини в суспільно-державотворчих процесах; організатори культурно-мистецьких інституцій та професійних осередків; внесок членів родини в творення й становлення Української автокефальної православної церкви).

Монографія Трембійського А. М. є першим спеціальним дослідженням у вітчизняній історіографії історії України в форматі цілісного комплексного вивчення представників відомих українських родин Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів у національно-культурному житті України та діаспори впродовж тривалого хронологічного періоду ХVІІІ – ХХІ ст. Праця розкриває нові, невідомі раніше аспекти життєдіяльності членів родини, вносить корективи в оцінки дослідників-попередників. Можна без перебільшення стверджувати, що ця наукова робота не лише заслуговує на позитивну оцінку, а й стимулює вчених-істориків до подальших досліджень.

Масштабність залучення до аналізу широкого спектра джерел і літератури досить об'ємного хронологічного періоду (різноманітних за видами та походженням) дали можливість автору розкрити мету і завдання дослідження.

У рецензованій монографії узагальнено й проаналізовано історіографічні надбання з досліджуваного питання. Автор критично переосмислив праці як дослідників двох попередніх століть, так і сучасних українських і зарубіжних учених. Широком блоком у монографії представлені неопубліковані документи і матеріали з архівів і бібліотек як України, так і інших держав. Особливої уваги заслуговує значний комплекс джерел, залучених автором із фондів вітчизняних архівів, значна кількість із яких вперше вводяться до наукового обігу.

Висновки, результати й твердження, подані в тексті монографії, вже були частково оприлюднені в раніше опублікованих роботах автора, виступах і доповідях на міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференціях (форумах, конгресах, круглих столах тощо), що свідчить про широку й достатню апробацію результатів дослідження.

Разом із тим, відзначаючи високий рівень даного монографічного дослідження, на думку рецензента, автору варто було б викласти зміст в двох проблемно-структурних частинах (діяльність представників означених родин в Україні та, окремо, в діаспорі), доцільним бачиться об'єднання окремих розділів та підрозділів, більш чітко формулювання їх назв, а також забезпечення науково-літературного редагування тексту.

Загалом монографія Трембіцького А. М. «Родинна династія Сіцинських-Чехівських-Січинських-Шандорів : просопографічний портрет (XVIII – ХХІ ст.)» відповідає вимогам, що ставляться до означеного виду робіт. Рецензований рукопис монографії є ґрунтовною комплексною працею, яка відображає вагомі результати здійсненого наукового дослідження і може бути рекомендована до друку.

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

Рецензент: Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ).

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

ДОДАТКИ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
«Про встановлення Дня пам'яті жертв голодоморів»

На підтримку ініціативи громадських організацій, Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету України у справах релігій, Державного комітету телебачення і радіомовлення України п
о с т а н о в л я ю:

Установити в Україні День пам'яті жертв голодоморів, який відзначати щороку у четверту суботу листопада.

{Указ із змінами, внесеними згідно з Указом Президента
N 431/2007 (431/2007) від 21.05.2007}

Президент України Л.КУЧМА
м. Київ, 26 листопада 1998 року

ЗАКОН УКРАЇНИ «Про Голодомор 1932-1933 років в Україні»

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідків;

шануючи всіх громадян, які пережили цю страшну трагедію в історії Українського народу;

усвідомлюючи моральний обов'язок перед минулими та наступними поколіннями українців і визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства;

відзначаючи, що трагедія Голодомору 1932-1933 років в Україні офіційно заперечувалася владою СРСР протягом багатьох десятиріч;

засуджуючи злочинні дії тоталітарного режиму СРСР, спрямовані на організацію Голодомору, наслідком яких стало знищення мільйонів людей, руйнування соціальних основ Українського народу, його вікових традицій, духовної культури і етнічної самобутності;

співчуючи іншим народам колишнього СРСР, які зазнали жертв внаслідок Голодомору;

високо цінуючи солідарність та підтримку міжнародної спільноти у засудженні Голодомору 1932-1933 років в Україні, що відображено в актах парламентів Австралії, Аргентинської

Республіки, Республіки Грузія, Естонської Республіки, Італійської Республіки, Канади, Литовської Республіки, Республіки Польща, Сполучених Штатів Америки, Угорської Республіки, а також у розповсюдженій як офіційний документ 58-ї сесії Генеральної

Асамблеї ООН Спільній заяві з нагоди 70-х роковин Голодомору – Великого голоду 1932-1933 років в Україні (995_g07), яку підписали Аргентинська Республіка, Азербайджанська Республіка, Народна Республіка Бангладеш, Республіка Білорусь, Республіка Бенін, Республіка Боснія і Герцеговина, Республіка Гватемала, Республіка Грузія, Арабська Республіка Єгипет, Ісламська Республіка Іран, Республіка Казахстан, Канада, Держава Катар, Киргизька Республіка, Держава Кувейт, Республіка Македонія, Монголія, Республіка Науру, Королівство Непал, Об'єднані Арабські Емірати, Ісламська Республіка Пакистан, Республіка Перу, Південно-Африканська Республіка, Республіка Корея, Республіка Молдова, Російська Федерація, Королівство Саудівська Аравія, Сирійська Арабська Республіка, Сполучені Штати Америки, Республіка Судан, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Демократична Республіка Тимор-Лешті, Республіка Узбекистан, Україна та Ямайка, а також підтримали Австралія, Держава Ізраїль, Республіка Сербія і Чорногорія та 25 держав - членів Європейського Союзу;

виходячи з Рекомендацій парламентських слухань щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схвалених Постановою Верховної Ради України від 6 березня 2003 року N 607-IV (607-15), та Звернення до Українського народу учасників спеціального засідання Верховної Ради України 14 травня 2003 року щодо вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років, схваленого Постановою Верховної Ради України від 15 травня 2003 року N 789-IV (789-15), в якому Голодомор визнається актом геноциду Українського народу як наслідок зумисних дій тоталітарного репресивного сталінського режиму, спрямованих на масове знищення частини українського та інших народів колишнього СРСР;

визнаючи Голодомор 1932-1933 років в Україні відповідно до Конвенції від 9 грудня 1948 року про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (995_155) як цілеспрямований акт масового знищення людей, приймає цей Закон.

Стаття 1. Голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом Українського народу.

Стаття 2. Публічне заперечення Голодомору 1932-1933 років в Україні визнається наругою над пам'яттю мільйонів жертв Голодомору, приниженням гідності Українського народу і є протиправним.

Стаття 3. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування відповідно до своїх повноважень зобов'язані:

брати участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

сприяти консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості та культури, поширенню інформації про Голодомор 1932-1933 років в Україні серед громадян України та світової громадськості, забезпечувати вивчення трагедії Голодомору в навчальних закладах України;

вживати заходів щодо увічнення пам'яті жертв та постраждалих від Голодомору 1932-1933 років в Україні, в тому числі спорудження у населених пунктах меморіалів пам'яті та встановлення пам'ятних знаків жертвам Голодомору;

забезпечувати в установленому порядку доступ наукових та громадських установ і організацій, вчених, окремих громадян, які досліджують проблеми Голодомору 1932-1933 років в Україні та його наслідки, до архівних та інших матеріалів з питань, що стосуються Голодомору.

Стаття 4. Держава забезпечує умови для проведення досліджень та здійснення заходів з увічнення пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні на основі відповідної

загальнодержавної програми, кошти на виконання якої орічно передбачаються в Державному бюджеті України.

Стаття 5. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України:

1) визначити статус і функції Українського інституту національної пам'яті та забезпечити його утримання за рахунок коштів державного бюджету як спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу;

2) у тримісячний термін з дня набрання чинності цим Законом:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність із цим Законом;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

забезпечити перегляд і скасування органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають цьому Закону;

3) вирішити в установленому порядку за участю Київської міської державної адміністрації питання щодо спорудження у м. Києві до 75-х роковин Голодомору 1932-1933 років в Україні Меморіалу пам'яті жертв голодоморів в Україні.

Президент України В.ЮЩЕНКО
м. Київ, 28 листопада 2006 року

**УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ
Про відзначення Дня пам'яті жертв
голодоморів та політичних репресій**

З метою належного відзначення в Україні Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій і впорядкування проведення відповідних заходів **п о с т а н о в л я ю**:

1. Започаткувати традицію у День пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, який у 2005 році відзначається 26 листопада, покладати траурні вінки з житніх і пшеничних колосків до пам'ятних знаків, місць поховань жертв голодоморів та політичних репресій, вшановувати пам'ять загиблих хвилиною мовчання та запаленням свічок.

2. Оголосити 26 листопада 2005 року о 16 годині на вшанування пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій хвилину мовчання, зупинивши на цей час роботу в органах державної влади та органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях (крім підприємств, де це не допускається за технологією виробництва), рух громадського та приватного транспорту у населених пунктах з подаванням відповідних звукових сигналів.

На території України 26 листопада 2005 року приспустити Державний Прапор України, обмежити проведення розважальних заходів, внести відповідні зміни до програм радіо і телебачення.

3. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям забезпечити проведення вечорів-реквіємів та інших заходів щодо відзначення Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій.

Президент України
В.ЮЩЕНКО
м. Київ, 22 листопада 2005 року
N 1644/2005

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №523/2016

Про заходи у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні - геноциду Українського народу

З метою вшанування пам'яті жертв Голодомору 1932 - 1933 років в Україні, забезпечення належної організації та проведення у 2017 і 2018 роках заходів у зв'язку з 85-ми роковинами цієї трагедії, донесення до світової спільноти інформації про Голодомор 1932 - 1933 років в Україні - геноцид Українського народу, вчинений комуністичним тоталітарним режимом, а також сприяння дальшому дослідженню проблем голодоморів першої половини ХХ століття в Україні та їх наслідків постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити у місячний строк Організаційний комітет із підготовки і проведення заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні (далі - Організаційний комітет), визначивши його співголовами Прем'єр-міністра України і Главу Адміністрації Президента України та включивши до його складу вчених, представників Громадського комітету із вшанування пам'яті жертв Голодомору - геноциду 1932 - 1933 років в Україні, інших громадських об'єднань, організацій закордонних українців, представників центральних і місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад;

2) розробити на основі пропозицій Організаційного комітету, затвердити у тримісячний строк і забезпечити виконання плану заходів на 2017-2018 роки у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору, передбачивши, зокрема:

проведення за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадськості, духовенства, іноземних гостей жалобних заходів у місті Києві та інших населених пунктах;

організацію та проведення у місті Києві Міжнародного форуму, присвяченого 85-м роковинам Голодомору 1932 - 1933 років в Україні - геноциду Українського народу;

проведення тематичних наукових, науково-практичних конференцій, круглих столів;

забезпечення із залученням Національної академії наук України дальшого дослідження проблем голодоморів першої половини XX століття в Україні (Голодомору 1932 - 1933 років в Україні, голодоморів 1921 - 1922 років та 1946 - 1947 років в Україні) та їх наслідків, зокрема й щодо осіб, причетних до вчинення геноциду Українського народу - Голодомору 1932 - 1933 років, а також формування Національної книги пам'яті жертв Голодомору 1932 - 1933 років в Україні, продовження пошукової роботи зі встановлення осіб, які у 1932 - 1933 роках рятували людей від голоду;

публікацію наукових праць, збірок документів і матеріалів, енциклопедичних, довідкових, науково-популярних та інших видань, пов'язаних з темою геноциду Українського народу;

здійснення заходів щодо інформування суспільства про події, пов'язані з Голодомором 1932 - 1933 років в Україні - геноцидом Українського народу, вчиненим комуністичним тоталітарним режимом;

оновлення тематичних виставок архівних документів, фотоматеріалів, творів мистецтва та літератури, формування та оновлення відповідних експозицій, зокрема в краєзнавчих музеях;

організацію у навчальних закладах та закладах культури інформаційних, навчально-виховних, культурно-мистецьких, інших заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років, спрямованих на донесення інформації про вчинені комуністичним тоталітарним режимом Голодомор 1932 - 1933 років в Україні - геноцид Українського народу, голодомори 1921 - 1922 років, 1946 - 1947 років в Україні, вшанування пам'яті їх жертв, а також сприяння вивченню історії України, виховання у громадян, насамперед учнівської та студентської молоді, патріотизму;

проведення серед учнів, студентів та молодих вчених конкурсів на створення кращого твору літератури, твору образотворчого мистецтва, музичного твору на вшанування пам'яті жертв геноциду Українського народу, а також всеукраїнського конкурсу науково-

пошукових робіт «Голодомор 1932 - 1933 років в Україні. Україна пам'ятає»;

сприяння реалізації ініціатив громадськості, спрямованих на збереження та відновлення національної пам'яті, єднання суспільства;

забезпечення створення геоінформаційної системи місць, пов'язаних з трагічними подіями Голодомору 1932-1933 років в Україні;

випуск в обіг поштової марки і конверта у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні та здійснення спецпогашення поштової марки;

3) забезпечити в установленому порядку вирішення питань щодо розвитку Національного музею «Меморіал жертв Голодомору»;

4) забезпечити разом з Київською міською державною адміністрацією вирішення в установленому порядку питання спорудження у місті Києві пам'ятника визначному досліднику голодоморів в Україні Джеймсу Мейсу.

2. Міністерству закордонних справ України:

1) продовжувати роботу щодо визнання світовою спільнотою - іноземними державами та міжнародними організаціями Голодомору 1932-1933 років в Україні геноцидом Українського народу;

2) вжити разом із Міністерством культури України та Українським інститутом національної пам'яті в установленому порядку заходів щодо організації тематичних виставок у приміщеннях парламентів та урядових установ іноземних держав, міжнародних організацій, здійснення інформаційно-роз'яснювальної роботи з метою поширення інформації про злочин геноциду, вчинений тоталітарним комуністичним режимом у 1932 - 1933 роках проти Українського народу;

3) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні, а також залучення до участі в офіційних заходах, які проводитимуться в Україні, представників дипломатичного корпусу іноземних держав, акредитованого в Україні;

4) сприяти представникам української громадськості за кордоном та організаціям закордонних українців в проведенні заходів у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) розробити, затвердити та забезпечити виконання регіональних планів заходів у зв'язку із 85-ми роковинами Голодомору 1932 - 1933 років в Україні;

2) вжити заходів щодо належного впорядкування місць поховань, пам'ятників, пам'ятних знаків жертвам Голодомору 1932-1933 років в Україні;

3) сприяти громадським об'єднанням, благодійним фондам, громадянам у проведенні пошукових робіт, встановленні місць поховань жертв Голодомору 1932 - 1933 років в Україні, голодоморів 1921 - 1922 років та 1946 - 1947 років в Україні, ушануванні їх пам'яті, проведенні відповідної науково-дослідної та інформаційної діяльності.

4. Державному комітету телебачення і радіомовлення України забезпечити показ тематичних фільмів, організацію теле- і радіопередач, широке висвітлення заходів у зв'язку з 85-ми роковинами Голодомору 1932-1933 років в Україні.

5. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України П.ПОРОШЕНКО

26 листопада 2016 року

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Адамський Віктор Романович – кандидат історичних наук, викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Байдич Вадим Олександрович – учитель історії Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст. (Хмельницька обл., Красилівський р-н).

Байдич Олександр Васильович – директор Кузьминської ЗОШ І-ІІІ ст. (Хмельницька обл., Красилівський р-н).

Блажевич Юрій Іванович – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Почесний краєзнавець України (м. Хмельницький).

Бондаренко Геннадій Васильович – кандидат історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, голова Волинського обласного осередку Національної спілки краєзнавців України, член-кореспондент УАІН, почесний краєзнавець України (м. Луцьк).

Гулько Геннадій – краєзнавець, заслужений працівник культури України, Почесний краєзнавець України (м. Луцьк).

Джуравець Надія Іванівна – студентка групи МПВШ-71 Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Духневич Ольга Володимирівна – вчитель історії Хмельницького навчально-виховного комплексу № 4 (м. Хмельницький).

Завальнюк Костянтин Вікторович – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Вінницької області, член НСЖУ (м. Вінниця).

Зелінський Руслан Мар'янович – головний спеціаліст з мобілізаційної роботи Літинської райдержадміністрації Вінницької області.

Коцюк Володимир Дмитрович – кандидат історичних наук, декан гуманітарно-економічного факультету Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький).

Коцюк Наталія Володимирівна – старший викладач циклової комісії з туристичного обслуговування Хмельницького економіко-правового коледжу ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький).

Лавренчук Віталій Олександрович – методист Будинку творчості дітей та юнацтва Краси́лівської міської ради (м. Краси́лів, Хмельницька обл.).

Лисий Анатолій Кононович – кандидат історичних наук, доцент, доцент Вінницького гуманітарно-педагогічного коледжу (м. Вінниця).

Мазур Леонід Олексійович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (м. Львів).

протоієрей Сергій Причишин-Кліновський – кандидат богослов'я, протоієрей Хмельницької єпархії УПЦ, старший викладач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Хмельницький).

Рева Лариса Василівна – кандидат філологічних наук, член-кореспондент Академії Вищої освіти України, член Національної Спілки краєзнавців України (м. Київ).

Семенова Анна Миколаївна – аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Телячий Юрій Васильович – доктор історичних наук, професор, директор департаменту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Державної служби якості освіти України, професор Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (Київ).

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій XX–XXI ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

Трембіцький Анатолій Михайлович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України (м. Хмельницький).

Якименко Микола – журналіст, кореспондент газети «Голос України», Почесний краєзнавець України (м. Луцьк).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	3
Білий Л. Г. УКРАЇНА ПАМ'ЯТАЄ – СВІТ ВИЗНАЄ!.....	4
Адамський В. Р. МИСТЕЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ТОВАРИСТВ «ПРОСВІТА» НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	7
Байдич О.В. СТАРОКОСТЯНТИНІВ – ТИЛОВА БАЗА ПІВДЕННО- ЗАХІДНОГО ФРОНТУ (1915–1916 рр.).....	16
Блажевич Ю. І. ОТАМАН ІВАН СЕМЕСЕНКО – ОРГАНІЗАТОР І ВИКОНАВЕЦЬ КРИВАВОГО ЄВРЕЙСЬКОГО ПОГРОМУ В ПРОСКУРОВІ 15 ЛЮТОГО 1919 РОКУ.....	30
Байдич О.В., Байдич В.О., Лавренчук В.О. ІВАН ГЕРАСИМЧУК – ЧЛЕН ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ.....	43
Бондаренко Г.В. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ І ВОЛИНІ ТА ЇЇ УРОКИ.....	55
Гулько Г., Якименко М. МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ВОЛИНІ.....	65

Джуравець Н.І.

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 74

Духневич О.В.

ДОСВІД ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО
ЯК ВІТЧИЗНЯНА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ
ТА ПОЛІТИЧНОЇ КРИЗИ..... 82

Завальнюк К. В., Зелінський Р.М.

ПОДОЛЯНИН ЯКІВ ГАНДЗЮК – УЧАСНИК ПЕРШОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ. БОЙОВИЙ ДОСВІД У БОРОТЬБИ
ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ 94

Коцюк В.Д., Коцюк Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ ТУРИСТИЧНОЇ РОБОТИ
З ДІТЬМИ РІЗНОГО ВІКУ..... 101

Лисий А. К.

ПОЛЬСЬКА ЛЮДНІСТЬ ВІННИЦІ
МІЖ ЛЮТИМ І ЖОВТНЕМ 1917 РОКУ..... 108

Мазур Л. О.

ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ:
МИНУЛЕ І МАЙБУТНЄ 113

Причишин-Кліновський С. М.

ПОДІЛЬСЬКІ ЄПИСКОПИ АМВРОСІЙ (ПОЛЯНСЬКИЙ)
І ВАЛЕРІАН (РУДИЧ) – НОВОМУЧЕНИКИ ТА СПОВІДНИКИ
ХХ СТ.: СУТЬ ЇХ АРХІПАСТИРСЬКОГО ПОДВИГУ..... 121

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

Рева Л.В.

БЕРЕЖИМО ВСЕ СВОЄ РІДНЕ: РОДИННИЙ АРХІВ ШЕВЧЕНКІАНИ, ЙОГО ФУНКЦІЇ ДОКУМЕНТУВАННЯ.....	136
--	-----

Семенова А.М.

ПОСТАТЬ ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО В КОНТЕКСТІ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИХ СТУДІЙ ПРЕДСТАВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ.....	148
---	-----

Трембіцький А. М.

«МАЗЕПІЯНА» ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО (до 310-річчя Батуринської трагедії).....	155
---	-----

Телячий Ю.В.

РЕЦЕНЗІЯ на рукопис монографії Трембіцького Анатолія Михайловича «Родинна династія Січінських-Чехівських-Січинських- Шандорів: просопографічний портрет (XVIII–XXI ст.).....	179
---	-----

ДОДАТКИ.....	183
--------------	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	194
----------------------------	-----

ЗМІСТ.....	197
------------	-----

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ ст. (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 12

З 79 Збереження національної ідеї та національної самосвідомості українського народу в контексті історичних подій ХХ–ХХІ століть (до 100-річчя завершення Першої світової війни (1914–1918 рр.), 85-х роковин Голодомору (1932–1933 рр.), 80-х роковин Великого терору – масових репресій (1937–1938 рр.) : зб. наук. пр. Хмельницького ін-ту МАУП. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2018. – Вип. 12. – 200 с.

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.*

**Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України**
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101 А
Тел.: (0382) 63-03-05, 63-70-24
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

*За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела
відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.*

**Здано в набір 30 листопада 2018 р. Підписано до друку 01 грудня 2018 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 300 прим.**

85 ГОЛОДОМОР HOLODOMOR

